МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО

Лінгвістичні науки

Збірник наукових праць

№ 32

Видається з липня 2005 року

Виходить два рази на рік

НА ЧЕСТЬ ЮВІЛЕЮ ПРОФ.
Т. М. КОРОЛЬОВОЇ

Одеса
«Інформаційно-видавничий центр
університету ім. К. Д. Ушинського»
2021

УДК 81(066)
https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32

Засновник: Державний заклад: «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Головний редактор збірника — ***Тетяна Корольова***, доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

Редакційна колегія:

Наталя Бігунова, д-р філол. наук, проф., завідувачка кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів ОНУ імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна);

Віктор Бріцин, д-р філол. наук, проф. Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України (м. Київ, Україна);

Ольга Валігура, д-р філол. наук, проф., завідувачка кафедри східної філології, Київський національний лінгвістичний університет (м. Київ, Україна);

Марія Вереш, канд. філол. наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, Ужгородський національний університет (м. Ужгород, Україна);

Володимир Глущенко, д-р філол. наук, проф., завідувач кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства, Слов'янський державний педагогічний університет (м. Слов'янськ, Україна);

Андреа Громінова, д-р філософії, проф., зав. кафедри русистики факультету філософії і гуманітарних наук, Університет Святих Кирила і Методія (м. Трнава, Словаччина);

Микола Гуменний, д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, зав. кафедри української та зарубіжної літератури, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна);

Ян Ґжесяк, д-р гуманістичних наук, проф., Познанський університет ім. Адама Міцкевича (м. Познань, Польща);

Тетяна Єременко, канд. філол. наук, професор, завідувачка кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна);

Іван Зимомря, д-р філол. наук, проф. кафедри теорії та практики перекладу, Ужгородський національний університет (м. Ужгород, Україна);

Микола Зимомря, д-р філол. наук, проф., академік Академії наук вищої школи України, завідувач кафедри германських мов і перекладознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна);

Олександр Іліаді, д-р філол. наук, проф., завідувач кафедри методик дошкільної та початкової освіти, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна);

Сергій Михида, д-р філол. наук, проф. кафедри української та зарубіжної літератури, Центрально-український державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна);

Ришард Стефаняк, д-р гуманістичних наук, проф., віце-президент Ченстоховського університету імені Яна Длугоша (м. Ченстохова, Польща);

Інна Ступак, д-р філол. наук, проф. кафедри західних і східних мов та методики їх навчання, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна);

Володимир Сулим, канд. філол. наук, професор кафедри міжкультурної комунікації та перекладу, Львівський національний університет імені Івана Франка (м. Львів, Україна);

Олег Тищенко, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри технічного перекладу, Львівський національний університет імені Івана Франка (м. Львів, Україна);

Мирослава Фабіан, д-р філол. наук, проф. кафедри англійської філології, Ужгородський національний університет (м. Ужгород, Україна);

Агнешка Чайковська, д-р філол. наук, проф., декан філологічного факультету, Ченстоховський університет імені Яна Длугоша (м. Ченстохова, Польща);

Наталія Чендей, канд. філол. наук, доцент кафедри англійської філології, Ужгородський національний університет (м. Ужгород, Україна);

Анастасія Юмрукуз, канд. філол. наук, доцент, завідувачка кафедри західних і східних мов та методики їх навчання, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

Заступник головного редактора: ***Наталя Жмаєва***, кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

SCIENTIFIC RESEARCH ISSUES

OF SOUTH UKRAINIAN
NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY
NAMED AFTER K. D. USHYNSKY

Linguistic Sciences

Collection of scientific works

№ 32

Issued since 2005
Frequency: biannual

TO THE ANNIVERSARY OF PROF. T. M. KOROLOVA

Odesa
"K. D. Ushynsky University Information and Publishing Centre"
2021

UDC 81(066)
https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32

Founder: State Institution: “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”

Chief Editor — ***Tetiana Korolova***, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky” (Odesa, Ukraine)

Editorial Board:
Natalia Bigunova, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Foreign Languages of Humanitarian Faculties, Odesa I. I. Mechnikov National University;
Viktor Britsyn, Doctor of Philology, Professor, O. O. Potebnia Institute of Linguistics of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine);
Olga Valigura, Doctor of Philology, Professor, Head of Eastern Philology Department, Kyiv National Linguistic University (Kyiv, Ukraine);
Mariya Veresh, Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Translation Theory and Practice, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine);
Volodymyr Glushchenko, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of the General, Germanic and Slavic Linguistics, Slovyansk State Pedagogical University (Slovyansk, Ukraine);
Andrea Grominova, Doctor of Philosophy, Professor at the Department of Russian Studies, University of Ss. Cyril and Methodius (Trnava, Republic of Slovakia);
Mykola Gumennyi, Academician of the National Academy of Sciences of Higher School of Ukraine, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of the Ukrainian and Foreign Literature, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky” (Odesa, Ukraine);
Jan Grzesiak, Doctor of Humanities, Professor, Adam Mickiewisz University (Poznan, Poland);
Tetiana Yeremenko, Candidate of Philology, Professor, Head of the Department of Germanic Philology and Methods of Foreign Languages Teaching, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky” (Odesa, Ukraine);
Ivan Zimomrya, Doctor of Philology, Professor at the Department of Translation, Theory and Practice, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine);
Mykola Zymomria, Academician of the National Academy of Sciences of Higher School of Ukraine, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of the Germanic Languages and Translation Studies, Drohobych State Pedagogical University of Ivan Franko (Drohobych, Ukraine);
Olexander Iliadi, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Methods of Preschool and Primary Education, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University (Kropyvnytsky, Ukraine);
Serhii Mykhyda, Doctor of Philology, Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University (Kropyvnytskyi, Ukraine);
Ryshard Stefaniak, Doctor of Philology, Professor, Vice-President at the Jan Dlugosz University in Czestochowa (Czestochowa, Poland);
Inna Stupak, Doctor of Philology, Professor at the Department of Western and Oriental Languages and Teaching Methods, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky” (Odesa, Ukraine);
Volodymyr Sulim, Candidate of Philology, Professor at the Department of Intercultural Communication and Translation, Lviv National University named after Ivan Franko (Lviv, Ukraine);
Oleh Tyshchenko, Doctor of Philology, Professor at the Department of Technical Translation, Lviv State University of Life Safety (Lviv, Ukraine);
Myroslava Fabian, Doctor of Philology, Professor at the Department of English Philology, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine);
Ahneshka Chaikovska, Doctor of Philology, Professor, Dean at the Faculty of Philology at Jan Dlugosz University in Czestochowa (Czestochowa, Poland);
Natalia Chendey, Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of English Philology, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine);
Anastasiia Yumrukuz, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of the Western and Oriental languages and Methods of their Teaching, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky” (Odesa, Ukraine)

Deputy editor-in-chief: **Natalya Zhmayeva**, Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky” (Odesa, Ukraine)

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

«Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки» друкується з 2005 року, згідно зі свідоцтвом про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 9983. За цей час вийшов тридцять один номер Наукового вісника ПНПУ вищевказаного напряму, у яких представлені результати наукових досліджень лінгвістів України та зарубіжжя.

В грудні 2015 року та серпні 2020 року «Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки» був перереєстрований як фахове видання, протоколи ВАК України від 21.12.2015 р. за № 13/28, 21.09.20 р. за № 1188.

Основна цільова аудиторія журналу — провідні вчені, академіки, члени-кореспонденти, професори, доктори та кандидати наук, доценти, докторанти, аспіранти, наукові співробітники, магістранти, та ін. За 15 років у виданні було надруковано статті сучасних українських та зарубіжних мовознавців за такими напрямами:

- типологічне та зіставне мовознавство;
- перекладознавство;
- конкретно-мовні особливості індоєвропейських, тюркських та східних мов;
- етимологія;
- історія мов;
- сучасні методи дослідження неблизькоспоріднених мов;
- машинний переклад;
- аналіз та синтез мовлення та інші.

Збірник друкується два рази на рік. За роки видання значно поширилась кількість мов, на яких можна надсилати статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, китайська, корейська і турецька.

Друковане видання «Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки» має свій веб-сайт http://www.lingstud.od.ua, де можна ознайомитися з історією журналу, складом редакційної колегії, новинами щодо найближчих випусків, а також з архівом журналів за останні 15 років, де представлено повні тексти наукових статей.

Велику допомогу редакційній колегії у підготовці матеріалів для збірника надає секція теоретичної та прикладної лінгвістики Південного наукового центру НАН і МОН України, яка була створена у 2005 році на базі кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики.

Творчій підхід колективу редакційної колегії до вирішення широкого кола завдань, які ставить перед ними робота над матеріалами вісника, сприяє підвищенню якості видання та значущості збірника наукових праць «Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки» для лінгвістів Південного регіону України. Хочеться побажати нашим авторам творчих успіхів, подякувати їм за співробітництво і виразити надію на подальшу успішну співпрацю.

ТЕТЯНА КОРОЛЬОВА ЯК ОСОБИСТІСТЬ: РИСИ ТВОРЧОГО ПОРТРЕТА

Замість заспіву – конкретика чину

Звісно, столиця на Неві, де народилася 20 серпня 1946 року Тетяна Корольова, і в сорокових виглядала причепуреною. Давалася взнаки традиція, джерела якої нуртували побіля імперських стовпів в Санкт-Петербурзі. Про це нерідко випадало оповідати близьким і далеким. Коли перегодом працювала перекладачем у стінах всесоюзного селекційно-генетичного інституту, а відтак - Одеського Вищого командно-інженерного училища.

Коли випестила доля для неї любов до словесного образу і ширше - прагнення до адекватної інтерпретації слова? Давно. Вона адекватно здійснювала переклад, коли відбувалися міжнародні зустрічі, що передбачали повноцінне відтворення змісту ділових контрактів, офіційних договорів. «Бог не теля - все бачить звідтіля». Так подейкують у моєму селі в горах. Тому й не дивно, бо Тетяна Корольова 1971 року завершила студії зі спеціальності «Англійська мова та зарубіжна література» Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Тут відбулося її становлення як педагога та організатора Вищої школи в Україні. В 1974 - 1989 рр. пройшла ланки як викладача, так і доцента кафедри фонетики рідної альма-матер. Новий етап означений 1989 роком, коли розпочала працювати в Південноукраїнському державному педагогічному університеті ім. К. Д. Ушинського, де завідувала кафедрою іноземних мов, а відтак понад двадцять років - кафедрою перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, а також деканом факультету іноземних мов того ж Храму науки й виховання. Вершинним став для неї 1990 рік, коли захистила докторську дисертацію: «Просодія модальності мовлення» в авторитетному Інституті мовознавства ім. А. А. Потебні НАН України. А наступного року отримала вчене звання професора по кафедрі іноземних мов (1991). Від 2009 року Тетяна Корольова - голова спеціалізованої вченої ради з захисту кандидатських дисертацій зі спеціальностей 10.02.15 - загальне мовознавство та 10.02.16 - перекладознавство.

Джерела поступу

Тетяна Корольова щиро зізнається: «Я - вихованець Одеської школи фонетистів!» Тривалий час її очолювала відомий мовознавець, доктор філологічних наук, проф. Тамара Бровченко (1921-2018). Натомість Тетяна

Корольова водночас працювала в тісному контакті з провідними представниками визначальних вітчизняних фонетичних шкіл, зокрема: київської (лабораторія експериментальної фонетики при інституті мовознавства ім. А. А. Потебні НАН України, керівник – д. філол. н., професор А. Й. Багмут; лабораторія експериментальної фонетики Київського державного лінгвістичного університету, керівник - професор М. П. Дворжецька; московської (лабораторія експериментальної фонетики Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова, керівник – д. філол. н., проф. Л. В. Златоустов; лабораторія експериментальної фонетики Московського державного інституту іноземних мов ім. М. Тореза керівник – д. філол. н., проф. А. М. Антипова), ленінградської (лабораторія експериментальної фонетики ЛДУ, керівник – д. філол. н., проф. Л. Р. Зиндер; мінської (лабораторія експериментальної фонетики МДУ, керівник – д. філол. н., проф. А. Б. Метлюк.

Примітно, що на формування наукового світогляду Т. Корольової глибокий вплив спричинили ідеї теоретичної школи академіка Б. А. Серебреннікова, чиї рекомендації допомогли в її становленні як лінгвіста. На такому тлі й постала наукова школа проф. Тетяни Корольової «Експериментальне дослідження лінгвістичних характеристик та моделювання структури сучасного дискурсу», що заснована в 1990 році. Про її плодотворність свідчить факт захищених - під науковим керівництвом проф. Т. Корольової - 22-х кандидатських дисертацій. Варто наголосити: до пріоритетних напрямків її наукової діяльності належать, в першу чергу, фонетична структура англійського зв`язного мовлення в порівнянні з українським; фундаментальні проблеми теоретичної фонетики; семантика просодії; функції інтонації та просодичні засоби їх актуалізації в мовленні; інструментальні методи аналізу і синтезу усного мовлення; дослідження модально-емоційних характеристик мовлення. Загалом її науковий вжинок складає понад 150 опублікованих наукових праць. У постійному вжитку 4 монографії, 7 підручників з різних аспектів англійської мови, 22 навчальних посібники для студентів факультетів іноземних мов, а також численні статті, присвячені різним аспектам лінгвістики.

Автор цих рядків не може оминути перекладознавчі зацікавлення Тетяни Корольової, у т.ч. як вмілої майстрині інтерпретації українськомовного художнього тексту російською мовою. Це напрочуд переконливо ілюструє переклад Тетяни Корольової та Валентина Могилевського стосовно двох моїх творів, які доцільно контекстуально прочитати в Ювілейному слові про Тетяну Корольову. Сподіваюсь, що читач об'єктивно збагне почуття моєї глибинної вдячності як автора. Йдеться про образки новельного закрою «Тридцять карбованців» та «Покрівці» в адекватному осмисленні подружжя співавторів.

ТРИДЦАТЬ РУБЛЕЙ

Сегодня трудно держать язык за зубами. Говори, что душа желает! А когда-то было иначе. Говорю когда-то, а эта история случилась на Покрова 1980 года.

Мой сосед Петро, которому судилось пережить каторгу в Сибири, больше молчал, чем дышал… в 1948–ом, божья душа, получил наказание в двадцать пять лет. Да во времена оттепели, что пришлась на пору правления Хрущева, Петро был амнистирован и вернулся в село. Там ждало его пятеро сыночков и

четверо дочек: дети, как мурашки, кружились вокруг горемычной матери и прижимались к ней…

... Сосед начал издалека. Мол, прослышал, что я собираюсь в дальнюю дорогу – от Карпат до Москвы. А потому обращается с просьбой:

- Прошу тебя, возьми тридцать рублей… для Никиты Хрущева…

Петро был доверчив, как ребенок. Он был убежден: его спас именно Хрущев, который умер 11 сентября 1971 года. Отсюда – его решение: надо купить венок и положить на могилу. Таким был знак его благодарности за вызволение из нечеловеческого заточения. А почему тридцать рублей? Такую сумму ему, заключенному, подарил какой-то человек, когда он вышел за ворота пекла… А еще добавил:

- Бери мою радость с собой; больше нету…

Ясное дело, я исполнил волю соседа. Правда, это произошло при удивительных обстоятельствах. Ведь в эпоху Брежнева можно было войти на территорию этого московского кладбища только по специальному удостоверению. Я заметил, как одна пожилая женщина неоднократно входила в ворота кладбища. Она внимательно выслушала мою просьбу и совсем тихонько произнесла: «Я все поняла».

На следующий день я ожидал незнакомую бабусю, держа в правой руке венок.

- Следуйте за мной, – четко промолвила Незнакомка. Когда же мы приблизились к воротам, она нагнулась ко мне, будто бы я ее сопровождаю.

- Он со мной, – резко сказала она, показывая часовому свое удостоверение…

… Я положил венок с той стороны, где находилась голова покойного. Так просил сосед. И громко произнес три раза «Отче наш», завершивши молитву словами: «Приими его, Господи, раба Твоего Никиту, когда приидеше во Царствие Твое; и прости ему грехи вольныя и невольныя» …

***

ПОЛОВИЧКИ

Когда солнце обжигает земельку, она растрескивается – без дождя. Тогда люди забывают про ничтожные раздоры и молят Всевышнего: пусть омоет землю небесная сила… и верой наполнятся ожидания. Может быть, поэтому, иногда кажется: если внимательно вслушаться, то можно услышать голос души близкого человека. Далекой – к сожалению, ибо она, как правило, безмолвна: нет общей «родословной» и тех источников, что напоминали бы про когда-то пережитое либо ныне происходящее.

Его благородное лицо зримо отражает щедроты его души; как настоящий фарфор Мейсенской мануфактуры помечен скрещенными – нет, не мечами, а неглазурованными добром и радостью, которые несутся людям… Рассказывать про друга означает понять, по крайней мере, в какой-то степени сущность Баховой оратории «Страсти по Матфею». Собственно потому, что мгновения одно за другим сплетаются, образуют кружево, сквозь паутину которого проступает образ емкий, вдохновенный и мужественный, а и в то же время трепетный, по-тычиновски нежный, как истинный фарфор Акима Гендлера. Такие образы, как правило, всегда содержат полифоническую страсть, основанную на оптимизме и любви.

Известно, не златотканые половички стлала судьба детям тех родителей, которых не минули репрессии и отмеченных клеймом – «враг народа». Для него воспоминания про босоногое детство, как январский мороз: обожжет и оставит на сердце похожую на горошину безутешную печаль. Почему январский? На его жизненном пути этот месяц споткнулся, когда наступило 21 января, собственно, как день его рождения, хотя на самом деле он увидел свет на октябрьские праздники Михаила… Итак, где отыскать приют, если повсюду знак беды? Не раз и не два возникали в его воображении лихие кони с роскошными гривами, за которые он ухватился, протягивая в то же время правую руку к Матери – она стояла возле калитки и звала «сыночек, сыночек!». Так и промелькнули первые сиротские годы под ее надежной защитой. Матери тоже не уготована была долгая жизнь: молодой ушла в лучший мир, оставив сыну неисчезающее наследство – веру в доброе человеческое начало.

Горяне, как известно, традиционно хранят новогодний обычай: в специально выпеченный ради святого вечера каравай втыкают отяжелевший от зерна колосок. Кто знает, может быть поэтому он, тонкий знаток украинских национальных традиций, в целом, и бойковского фольклора, в частности, так аргументированно отстаивает весомую роль национального идеала и его умелого использования в воспитании молодежи.

Владимир не спеша направляется в аудиторию, где своего любимого педагога ожидают студенты училища. Выдастся свободное время, спешит сразу туда, к Городской Горе, что нависает над центром живописного Косова. Отсюда зоркий глаз приметит дивные, словно янтарные, волны Рыбницы со скользящими по ней стругами. От речки до водопада Гук – рукой подать. Тут подростком искал Владимир те Шевченковские столбы, которые подпирают небесную синь; тут открывал для себя неизвестные миры, которые почему-то представлялись в воображении гладкими в противовес той злой поре, что отобрала в жертву его Отца. Еще мгновение и нет того сладкого видения, ибо заслонилось оно вдруг малиновым занавесом: тяжелая слеза скатилась к его устам, нет, не предательская, – теплая белая. Чуть блеснула и растворилась под легким осенним ветром. Может быть, этот ветерок и есть заказанное им приветствие, адресованное прежде всего единственной дочке и всегда ласковой жене… Так может разыграться фантазия лишь у доброго человека; она несет пальмовые ветви «к слову» любимого дерева Василия Барвинского. Эта фантазия – будьте уверены – не осколок фарфора, а скорее – его убедительное понимание жизни, которая защищает авторитетом собственного опыта, добытого тяжёлым трудом и одержимым призванием. Когда наступает ноябрьская пора, то он всегда пересматривает планы, полные разнообразных замыслов. Из них важнейшие – быть всегда советчиком для людей… Лучше бы сказать строками Николая Винграновского:

«Плывут года неспешной чередой.
Непросто отличить от цвета пустоцвет…
Лишь тот любовью озаряет свет,
Кто сердцем – край родной».

Мой побратим как-то научился чувствовать, когда кто-то начинает пухнуть от зависти подобно мамоне. И даже во сне не избавиться от изумления: разноцветные половички прикрывают то, что расплющено под ними.

Перевод с украинского Т. Королевой, В. Могилевского

47 років щасливого заміжжя.

Згадка про доктора технічних наук Валентина Могилевського (1939), звісно, не випадкова, а закономірна. Адже в його особі Тетяна Корольова має надійного життєвого друга відтоді, як ступили 1974 року на спільний рушник щастя. Їхні обопільні захоплення, що тривають сорок сім весен, збагатили неодноразово дослідницькі пошуки дружини з урахуванням застосування інформаційних технологій в мовознавстві. За її зізнанням, «на його плече завжди можна спертися». Вона це каже лагідно,так легенько усміхненими устами… А в правиці – горнятко запашної кави…

… Час рікою пливе… Годиться зробити акцент для добромисного реципієнта: від 1974-го Тетяна Корольова – у лавах професорсько-викладацького складу нині Одеського національного університету ім. І. Мечнікова, де викладає основи фонетики англійської мови. Вона набула справжнього мистецтва педагогічної майстерності в Південнноукраїнському педагогічному університеті імені К. Ушинського, де працює від 2 квітня 1990 року завідувачем кафедри. У 80-90-х рр. XX ст. Одеса стає своєрідним науковим центром. Так, наприклад, 1982 року тут був проведений міжнародний форум лінгвістів, серед учасників якого були Л. Зіндер, В. Таранець, Т. Корольова, Т. Бровченко, Ю. Дубовський, А. Антипова, Е. Нушикян та ін.

Справа наліво: Корольова Т.М., Зіндер Л.Р. з дружиною, Бровченко Т.О., Колимба С.М., Нушикян Е.О., Таранець В.Г. Після засідань зустріч у саду у Айдінян А., який зіграв головну роль у фільмі «Серце співає».

1982 рік, міжнародна конференція лінгвістів в Одесі справа наліво: Корольова Т.М., Бровченко Т.О., Дубовський Ю.О. з дружиною, Антіпова А.М., Нушикян Е.О.

Ні, нелегко перерахувати бодай найвагоміше, що належить до життєвого й науково-дослідницького статку Тетяни Корольової, власне, як видатної представниці лінгвістичної науки й педагогіки Вищої школи України. До речі, вона – головний редактор фахового наукового видання, «Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки» упродовж 2005-2021 рр.; науковий керівник лабораторії сучасних мовленнєвих технологій (від 2005 р.); голова секції теоретичної та прикладної лінгвістики Південного наукового центру НАН і МОН України (від 2005 р.).

Отут пасує наголосити: вона високо тримає авторитет української наукової думки і за межами України. Про це свідчить відгук видатного польського педагога Яна Ґжесяка: «Доробок проф. Тетяни Корольової вагомий з проекцією на зміцнення українсько-польських взаємодій крізь призму засад Єжи Гєдройца, Станіслава Вінценза та Юліуша Мєрошевського. Їхня сутність полягає в необхідності розширення діапазону зв'язків народів-сусідів, поєднаних багатьма парадигмами трансцендентних культурних вартостей». До речі, проф. Ян Ґжесяк, внесок якого особливо зримий в справі пропаганди кращих надбань українського народу в Польщі, є членом редколегії названого «Наукового вісника», очолюваної Тетяною Корольовою.

…«О, мить, спинись!» Гаю, мій гаю, хотілося закроїти питання про нагороди за десятиліття чесно відданої праці. Вони присутні (на кшталт «подяк» і «почесних грамот») й відсутні, якщо оцінювати їхню правдиву сутність… Та так собі гадаю: «Все – попереду! Бо ми маємо, що маємо, а «вони» мають більше…» Годі забути наші зустрічі на Франковій землі 2009 року: в селі Нагуєвичі, де народився Геній українського народу, Тетяна Корольова несподівано голосно вимовила слова вічного Каменяра: «Нема голубки! Дарма серце б'ється…» Тоді я пізнав високу культуру душі співрозмовниці, голос якої в шатах російської мови звучав сольно і водночас із напрочуд добромисною інтонацією стосовно розуміння долі Івана Франка та його народу, що вгору йде, хоч був запертий в льох…

За сучасної доби наука буває надто розмаїтою, що часом спричиняє запитання: «Какая разница?» Сказати б словами видатного поета Миколи Петренка (1925 - 2020), творця благодатної пісні «Намалюй мені ніч»:

Це за що я сльозою плачу,
Це чому я сьогодні в печалі?
Що, тяжка ця наука? Мовчу,
Круг за кругом спішу по спіралі –
Там, де душі від криги відталі,
Де надія тримає свічу,
Це, за що я сльозою плачу?...

***

Замість виспіву

Зрозуміло, в кожної людини свої струни душі. Щоправда, в одної вони грають, а в іншої – суховії… Приміром, в моєї молодої доні Оленки вони були такі світлі-світлі, як бурштин на сонці. І несподівано те сонце 10 березня 2021 року згасло. Можливо, й недоречною комусь може видатися згадка про моє особисте горе.

Та ось рядки від Тетяни Корольової, що прилинули з Одеси: «…Соболезную и скорблю вместе с Вами. Это самое страшное, что происходит в жизни. Держитесь. К сожалению, такая высокая цена нашего бытия – страдания…» Оскільки я зростав сиротою, то знаю сенс страждань. Тому благаю Долю від Я-особи: подаруй Тетяні Корольовій многая та благая літ!

Ad multos annos!

Микола Зимомря,
академік АН Вищої школи України,
заслужений діяч науки і техніки України,
член Національної спілки письменників України

ГАРМОНІЯ ТВОРЧИХ УСТРЕМЛІНЬ
СЛОВО ПРО ПЕДАГОГА: ПРОФЕСОР ЯН ҐЖЕСЯК

Микола ЗИМОМРЯ
Тетяна КОРОЛЬОВА

Мабуть, ніхто не заперечуватиме, якщо розглядати діяльність педагога крізь призму естетики та етики педагогічної дії. Чому? Бо тут має місце така вмотивованість, яка завжди олюднена культурою, що виплавлена з металу духовних цінностей. Їхні орієнтири стосуються не лише змісту освіти й виховання, але й усіх складових інформаційного простору того чи іншого народу. Цей контекст – з проекцією на соціокультурне середовище – давно привернув увагу професора Яна Ґжесяка, який належить до плеяди відомих польських педагогів-науковців, видатних експертів з освітньої практики за сучасної епохи. Будучи вченим, викладачем і вчителем учителів, він здобув цінний досвід, нагромаджений упродовж десятиліть у педагогічній роботі в школах різного типу (включаючи комбіновані класи), а також у центрі підготовки вчителів та багатьох інших неакадемічних інституціях. Усе це водночас позитивно вплинуло на науковий розвиток та творчість дослідника. У своїй багаторічній науковій роботі Ян Ґжесяк бере активну участь у численних формах міжнародної співпраці, передусім із дослідницькими центрами та університетами в Україні та Білорусі. Завдяки співпраці та науковим контактам між ученими та працівниками культури стало можливим проявлення його особистісних цінностей, наукових і педагогічних устремлінь, а також високої відданості науково-дослідній та освітній діяльності.

Наукові та професійні зацікавлення професора Яна Ґжесяка особливою мірою зосереджені на питаннях інновацій та оцінювання в мінливій освітній реальності, доцимологічних аспектах якості освіти. Крім цього, увага науковця прикута до проблем психолого-педагогічної діагностики, яка визначає якість та ефективність усіх навчально-терапевтичних починань вчителя, спрямованих на кожного учня (студента) як індивідуально, так і в групі. У своїх дослідженнях Ян Ґжесяк уміло розпізнає та пояснює взаємозв'язок між освітніми технологіями, живою методологією викладацької діяльності, вимірюванням дидактичної ефективності та процедурами оцінювання. Адже на них базується моделювання освітнього простору для студента на основі професійної та постійної психолого-педагогічної діагностики учасників освітніх процесів. Упродовж усієї своєї професійної діяльності Ян Ґжесяк здійснював і здійснює освітні та педевтологічні дослідження з широким акцентом на процедурах тріангуляції та оцінювання.

Ян Ґжесяк народився 8 червня 1946 року. У життєписі вченого можна виокремити три періоди, що охоплюють світ його творчих пошуків. З перших років викладання, яке розпочалось відразу після закінчення педагогічного ліцею в 1965 році, дослідник осмислював питання в галузі теорії шкільного підручника та методології його застосування в освітніх процесах. Власне, працював вчителем упродовж 1965 – 1975 рр. Кульмінацією багаторічних досліджень у цій ділянці стало здобуття в 1978 році ступеня доктора гуманітарних наук у галузі педагогіки в стінах Університету імені Адама Міцкевича в Познані. Паралельно з професійною роботою вчителя, в тім числі інспектора методології освітнього процесу, він проводив інтенсивні порівняльні дослідження систем освіти та підготовки вчителів, результати яких були опубліковані в низці студій, а головне – в докторській дисертації. Водночас ним розроблена модель підручника стала об'єктом подальшої наукової діяльності професора та створеної ним наукової групи, що складається переважно з викладачів-практиків.

У наступний період, себто в 1980 – 1994 рр., науковий поступ Яна Ґжесяка пов'язаний з виробленням системного підходу до теорії та методології початкової освіти дітей через інтегровану систему навчальних завдань. У цей час у сполуці з методичним забезпеченням побачили світ оригінальні підручники для учнів початкових класів, які набули широкого розголосу в багатьох регіонах Польщі через посередництво «Шкільних і педагогічних видавництв» у Варшаві. У зв'язку з проведеною дослідницькою роботою педагог провів багато місяців наукових стажувань за кордоном, насамперед у Педагогічному інституті імені Олександра Герцена в Санкт-Петербурзі (тодішньому Ленінграді) та в Університеті імені Максима Танка в Мінську. Свідчення плідної науково-дослідної діяльності Яна Ґжесяка увиразнене в численних публікаціях та дослідженнях методологічних матеріалів, укладених у мультимедійні пакети. Вершиною наукових досягнень професора стала габілітаційна дисертація, яку він успішно захистив восени 1998 року в Педагогічному університеті імені Максима Танка в Мінську. Невдовзі, 1999 року, Яну Ґжесяку було присвоєно науковий ступінь габілітованого доктора гуманітарних наук у галузі педагогіки.

Варто підкреслити: питання навчання дітей, яке є предметом дисертації, лягло в основу впровадження автором на практиці в освіту вчителів та в багатьох шкільних середовищах Польщі в подальший період професійної діяльності визначного науковця. Донині Ян Ґжесяк систематично збагачує й поширює згадану проблематику в педагогічній літературі та в освітній практиці. Це стосується й системи педагогічної практики студентів, які готуються до роботи за професією вчителя.

Отримання вченого ступеня габілітованого доктора та призначення на посаду надзвичайного професора в престижному університеті, яким є Університет імені Адама Міцкевича в Познані, можна вважати започаткуванням Яном Ґжесяком третього етапу його науково-дослідної роботи, а також дидактично-організаційної діяльності. За його ініціативою засновано кафедру педагогічної освіти вчителів, розроблено концептуалізацію двох циклів міжнародних наукових конференцій, які успішно впроваджені в практику і продовжуються сьогодні. Йдеться про циклічно організовані наукові конференції – Великопольський педагогічний форум під гаслом «Інновації та оцінювання в освіті» («Innowacje i ewaluacja w edukacji»; від 2002 року) та

«Професійні практики – професійні викладачі» («Profesjonalne praktyki – profesjonalni nauczyciele»; від 2010 року), які здобули широке визнання в академічній спільноті.

Професор Ян Ґжесяк відзначається відданістю в утвердженні та популяризації наукового руху та педагогічних інновацій, заснованих на принципі поєднання теорії й освітньої практики. Тут слід наголосити на створенні та постійній підтримці діяльності двох студентських наукових клубів у рамках напряму «Педагогіка» на освітньо-кваліфікаційному рівні «Магістр» у Каліші (факультет педагогіки та мистецтв Університету імені Адама Міцкевича) та «Бакалавр» у Державній вищій професійній школі в Коніні.

Наукова діяльність Яна Ґжесяка безпосередньо пов'язана з ефективністю та оцінкою освітніх процесів, а відтак зосереджена на *формуванні компетентностей* учнів у класі та інших організаційних формах. Вагомий внесок йому належить у галузі методології педагогічних досліджень, психолого-педагогічної діагностики та теорії й методики початкового навчання дітей. Сфера його наукових інтересів охоплює також тенденції сучасної дидактики, особливо психодидактичні імплікації для організації навчального процесу в контексті його вимірюваних ефектів з боку кожного учня індивідуально та в групі. Ян Ґжесяк безустанно виконує цілу низку наукових та дослідницьких завдань у сфері моделювання освітніх просторів у системі освіти – з урахуванням найближчого оточення учня у сенсі малої та великої батьківщини. Активно сприяє поширенню ідеї екскурсійного та шкільного туризму, а також педагогіки дозвілля. Водночас науковець демонструє поведінку, яка властива відповідальному патріотичному та громадянському вихованню – він відданий засадам прищеплення любові з боку учителя до народу й рідного краю, тобто до рідно культурного й рідномовного. Останнє особливо важливе для народів, які в силу історичних обставин не мали можливості, у першу чергу, на рівні сконцентрованих зусиль, утвердити людино-націє-державотворчу традицію.

Ян Ґжесяк добре обізнаний з механізмами та засобами терапевтичних заходів щодо учнів, які зіштовхуються з труднощами та невдачами в навчанні. Звідси – інтерес до симптомів аномії в освіті, що сприяє створенню умов для налагодження діалогу та педагогічно-психологічного консультування у співпраці вчителів із сімейним оточенням учнів.

Загалом до основних сфери наукових зацікавлень Яна Ґжесяка належать: психодидактика, виховання дітей, андрагогіка, дидактика загальної та професійної освіти, педагогіка культури, теорія підручників, теорія навчальних завдань, інтеграція освіти та культури, інтеграція освіти та соціальної допомоги (включно з сімейною педагогікою), медіа- та інформаційні технології в освіті, методологія соціальних (педагогічних) досліджень, діагностика та психолого-педагогічне консультування, оцінювання та вимірювання ефективності педагогічних взаємодій, інновації в освіті, педевтологія та освіта вчителів, педагогіка праці, університетська освіта, порівняльна освіта, організація та управління освітою.

Поглиблені роздуми та розвідки постають предметом зусиль Яна Ґжесяка в умовах полівимірних діалогів між усіма учасниками навчальних процесів задля розбудови оптимальних та якісних дидактичних засобів вимірювання. Йдеться про справді якісне дидактичне вимірювання, тобто таке, що суперечить всім проявам аномії; адже вони спричиняють дедалі тривожніші розбіжності між

теорією освіти та практичною (не)педагогічною поведінкою вчителя, власне, як провідника учня у «живому».

Професор Ян Ґжесяк, без сумніву, належить до зразкових керівників і, водночас, він – противник поширення тривожних аномій в освіті, які він окреслює, серед іншого, в оцінюванні на основі актуарної параметризації, пунктоманії, тестоманії та опитування. У своїх працях він розкриває якщо не шкідливий, то сумнівний вплив на підвищення якості освіти, яка насправді нерідко є пропагандою успіху або просто вигадкою. У цьому контексті особливої ваги набувають наукові пошуки дослідника, справжньою метою якого є підвищення якості інструментів вимірювання ефективності виховання та покращення якості навчальних процесів. Численні публікації Яна Ґжесяка переконливо демонструють теоретичні та практично-педагогічні вказівки; останні підтверджують тезу про те, що від якості інструментів вимірювання результатів навчання (спочатку учня, а відтак і всього класу) залежить ефективність освіти. Примітний факт: в останні два десятиліття його наукова та професійна діяльність була зосереджена на доцимологічних аспектах шкільної та академічної дидактики.

Надзвичайна ретельність Яна Ґжесяка виражається в усіх заходах та починаннях практичного характеру, спрямованих на відновлення належної наукової та методичної ролі педагогічної субдисципліни, якою є дидактика. У такому дусі у 2008 – 2016 рр. він брав активну участь у роботі групи загальної дидактики в структурі Комітету педагогічних наук Польської академії наук. Результати цих устремлінь утілені у наукових розвідках, а конкретніше – у багаторічних дослідженнях щодо підвищення якості освіти, беручи до уваги, насамперед, клінічний підхід до загальної діагностики індивідуальних випадків учасників навчального процесу, які функціонують у структурі колективу – класу. У цьому зв'язку заслуговує на увагу передусім ґрунтовна праця «Уроки та психолого-педагогічна діагностика дитини» («Lekcje i diagnostyka psychopedagogiczn dziecka» (2014).

Високого визнання здобула авторська концепція Яна Ґжесяка програмування, оптимізації навчальних процесів та оцінки їхньої якості. Освіта в школі та академічна освіта, на переконання професора, – це інтегрована система, що охоплює такі структурні елементи: а) базоване на повсякденні живе навчання в пов'язі з завданнєво-діяльнісним підходом та з широким акцентом на самоконтролі, самокорекції та самооцінці учня; б) моніторинг як постійна психолого-педагогічна діагностика та оцінювання (самооцінювання) ефектів, отриманих окремими учнями та студентами, а також в) наставництво (менторинг) у процесі розвитку компетентностей учнів та студентів, які готуються до роботи вчителем.

Наукові устремління професора Яна Ґжесяка спрямовані також на теоретичний та емпіричний контексти психодидактики, які не дуже часто зустрічаються в літературі, співіснуючи з проблемою доданої освітньої вартості, з одного боку, та аспектами невдач, ба навіть шкільних втрат – з іншого. Звертаючи увагу, серед іншого, на низьку ефективність або навіть неефективність і безглуздість багатьох освітніх псевдоінновацій, Ян Ґжесяк проводить оціночні дослідження та поширює раціональні й реальні методологічні рішення задля підвищення якості терапевтичних взаємодій, власне, як проти отрути для неефективної шкілької (та академічної) освіти.

Професор Ян Ґжесяк однозначно відстоює єдність психодидактики та неврології, стверджуючи водночас, що нові повідомлення в галузі т. зв. нейродидактика лише сигналізують про необхідність володіння вчителями необхідних знань про функції та функціонування мозку. Він аргументовано обстоює думку, що існує потреба забезпечити кожного вчителя компетенціями в галузі психодидактики, психолого-педагогічної діагностики, а також дидактичного моделювання та проектування. Саме в такому підході Ян Ґжесяк убачає можливість реального поліпшення якості освіти – починаючи від кожного вчителя і закінчуючи системою освіти загалом у національному масштабі. В іншому випадку марно буде очікувати, що будь-які структурні або програмні реформи, які нібито формально мають призвести до т. зв. хорошої зміни в сенсі покращення стану освіти. Ці аспекти осмислені дослідником у таких книжкових виданнях, як «Основи теорії та методології практичної освіти вчителя» («Podstawy teorii i metodyki kształcenia praktycznego nauczycieli», 2010), «Радісне виховання дитини – (не)повсякденність» («Radosna edukacja dziecka – (nie)codziennośč», 2015) та «Психопедагогічна діагностика та оцінювання в освіті дітей та їхніх учителів» («Diagnostyka psychopedagogiczna i ewaluacja w edukacji dzieci i ich nauczycieli», 2016).

Довгострокові дослідження, проведені професором Яном Ґжесяком спільно з командою однодумців з рідного університету та багатьох співпрацюючих дослідницьких центрів та освітніх установ у Польщі та за кордоном, зосереджені на трьох широких площинах: 1) психолого-педагогічна діагностика та самооцінювання в навчанні; 2) вимірювання та оцінювання ефективності вищої освіти та 3) інновації та оцінювання в освіті (у тім числі освіти вчителів).

Особливу увагу при цьому приділено процедурам діагностичних і проектувальних досліджень у діяльності в початковій освіті та розвитку дослідницьких компетенцій вчителів у цій галузі. Психолого-педагогічна діагностика як невід'ємний елемент дитячої (нейро)дидактики постає основою для побудови дослідницьких засобів та вимірювання ефектів освіти (навчання та виховання), а отже, веде до заходів, спрямованих на оптимізацію та підвищення ефективності навчальних процесів. Використовуючи якісні методи, професор виакцентовує роль і завдання академічних викладачів як учасників освіти студентів, які готуються до роботи за професією вчителя, зокрема, в системі педагогічної практики, тісно пов'язаної з теоретичною підготовкою в навчальному закладі. В особі Яна Ґжесяка маємо автора концепції системи педагогічної практики, яка була предметом перевірки та впровадження на основі педагогічної освіти в багатьох університетах Польщі, а також була поширена особливо в останнє десятиліття в тісній співпраці з багатьма університетами та дослідницькими центрами в інших європейських країнах, у тім числі в Україні.

У вимірюваннях якості освіти, зорієнтованих на отримання якісних показників або ж якісно-кількісних ефектів навчання, Ян Ґжесяк бачить засіб для поступового підвищення рівня якості освітніх процесів у школі та вищій школі. З цього погляду в дослідженнях, які провадяться під його керівництвом, перевага надається якісному підходу тріангуляції з урахуванням якісної інтерпретації результатів цих розвідок.

Ще одним проявом наукової діяльності професора Яна Ґжесяка є його діяльність, спрямована на виховання та просування молодих учених. Йому

вдалося зібрати коло творчих викладачів та наукових працівників, створивши дослідницьку групу, яка координує вивчення проблеми використання процедур оцінювання задля підвищення якості освіти. В циклічних семінарах, які проводяться з ініціативи Яна Ґжесяка, крім молодих учених, беруть участь авторитетні науковці з науковими ступенями та вченими званнями, а також діючі вчителі, академічні викладачі та студенти. Професор провадить наукове керівництво здобувачами, які готуються до завершення докторських дисертацій. Неодноразово виступав рецензентом докторських та габілітаційних дисертацій. Ян Ґжесяк – автор понад десятка експертних висновків, підготовлених для потреб освіти, а також рецензент понад 50 книжкових позицій.

Вагомим проявом дидактичної діяльності Яна Ґжесяка є магістерські та бакалаврські семінари, які сприяли появі багатьох оригінальних концептуалізацій, поширюючи науково-дослідницький рух у процесі навчання студентів. В рамках семінарської роботи професор Ян Ґжесяк підготував понад 900 магістрів педагогіки (Університет імені Адама Міцкевича в Познані) та понад 500 бакалаврів (Державна вища професійна школа в Коніні), а також рецензував близько 1500 магістерських та дипломних робіт. Він також підготував близько 550 випускників післядипломної освіти, які здобули педагогічну кваліфікацію, необхідну для роботи за професією вчителя. Наведені факти вражають і свідчать про надзвичайну професійну та соціальну активність вченого.

Науковий доробок професора Яна Ґжесяка містить загалом понад 200 публікацій, у тому числі 11 монографій, 36 книг за науковою редакцією, 21 методичну розробку (у тому числі 4 підручники) для дітей та їхніх учителів, а також для студентів та академічних викладачів. Окрім цього, дослідник опублікував понад 170 статей у колективних працях та журналах. Брав активну участь у понад 300 наукових конференціях та науково-методичних семінарах.

Усі публікації Яна Ґжесяка характеризуються послідовною, наполегливою повагою до завдань і викликів педагогіки як науки. Кожній з них властивий методологічний емпіризм, внаслідок якого процес досліджень охоплює також верифікацію, тобто реальні наукові, методологічні чи організаційні пропозиції щодо освіти або науки про освіту. Відтак – своїми опублікованими студіями – Ян Ґжесяк служить прикладом того, як слід сприймати освітню реальність, власне, на рівні предмета оціночного дослідження. Така розвідка має на меті досягнення реального, а не передбачуваного поліпшення якості освіти на певному етапі в пов'язі з конкретним освітнім профілем. Кожен текст, що представляє діагноз стану вибраного фрагмента реальності, опирається на інтерпретації емпіричних даних; на цій основі робляться висновки й розробляються напрямки та шляхи вжиття заходів для справжнього покращення існуючого стану речей. Часто автор, який має надзвичайно цінний досвід, набутий під час викладання в школі, особисто намагається вирішити проблеми та поширює результати своїх наукових досліджень у сфері вдосконалення освітньої практики. Одним із проявів такого підходу є розроблена та перевірена концепція визначення синтетичного показника компетентностей учасника навчального процесу.

Змістовий аналіз доробку Яна Ґжесяка засвідчує, що він є видатним спеціалістом, який представляє аксіологічно-практично-педагогічний підхід до освіти. Його сутність полягає в інтеграції теорії з практичною діяльністю та

повсякденним наставництвом. Слід також зазначити, що такий тип підходу в популяризації теорії та реальної практичності освітніх рішень у науці вимагає від вченого виняткової компетентності, відповідальності та рішучості. І це, певно, одна з причин, чому в системі педагогічних наук мало фахівців з подібними науково-методичними досягненнями, представлених професором. Наукова та утилітарна діяльність Яна Ґжесяка заслуговує на високе визнання, особливо в реаліях багатьох тривожних явищ, які дедалі частіше трапляються в освітній практиці в епоху трансформаційної глобалізації в європейських країнах та на інших континентах. Професор особливо активний у цьому плані у багатьох дослідницьких центрах України, включаючи навчальні осередки та університети в Дрогобичі, Ужгороді, Кропивницькому, Києві, Одесі.

Окремої згадки заслуговує суспільна діяльність Яна Ґжесяка, проявами якої є виконання розмаїтих функцій в його професійній роботі та співпраці в наукових комітетах, редакційних комісіях, радах та асоціаціях. Досить згадати тут роботи в наукових комітетах наступних циклів конференцій: «Проблеми міжнародної культури та мистецької освіти» (Університет імені Я. Купали в Гродно); «Українське слово мовами народів світу» (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); Татранський науковий симпозіум «Освіта завтра» в Закопаному; Августівські наукові зустрічі «Освіта в діалозі та перспективі» (Білостоцький університет); «Медіа та медіаосвіта» (Університет імені М. Коперника в Торуні); «Сучасний викладач – ідеал та реальність» (Технічно-гуманітарна академія у Бєльсько-Бялій). Ян Ґжесяк бере активну участь у роботі наукових комітетів, редакційних колегій престижних фахових часописів у Дрогобичі («Актуальні питання гуманітарних наук»; альманах «Франкова нива»; тижневик «Франковий край»), Ужгороді («Закарпатські філологічні студії»), Тернополі («Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка»), Одесі («Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського»). Завдяки своїй надзвичайній відданості світу науки Ян Ґжесяк розвинув та продовжує поширювати ідеї, що містяться в його науково-методичних досягненнях, налагоджуючи та підтримуючи наукову співпрацю в інтеграції з освітньою практикою з багатьма центрами за межами Польщі.

Професор Ян Ґжесяк, власне, як видатний та надзвичайно активний учений, постійно прагне не лише до власного наукового розвитку, але й значною мірою до розвитку міжнародної співпраці у галузі розвитку науки та культури. Завдяки своїй мудрості, відданості, доброзичливості, багатому доробку він став частиною міжнародного академічного середовища. Постійна та інтенсивна наукова та практично-педагогічна діяльність професора означає, що він заслуговує на визвання як вченого та видатного фахівця в галузі освіти та наук про неї.

Внесок Яна Ґжесяка у розвиток наукової співпраці між університетами та викладачами у Польщі та Україні – вагомий. Його виступи та публікації в українських видавництвах викликали широкий резонанс. У 2016 році вчений був удостоєний звання Почесного доктора Інституту регіональної економіки та управління в Кропивницькому (Україна). В 2017 році виступив в якості visiting professor в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, побувавши також в м. Трускавець. Педагог активно спричинився до зміцнення польсько-українських культурних взаємодій, опублікувавши книжку

«Пороги у вулику», власне, збірку вибраних оповідань і новел Миколи Зимомрі («Progi w ulu», Redakcja Jana Grzesiaka, Kalisz-Konin-Drohobycz, 2019). Останнім часом він переклав низку творів українських авторів польською мовою. На це звернув увагу автор відгуку про згадану книжку під назвою «Територія слова», відомий критик Дмитро Дроздовський з Києва:

«Не так давно потрапило мені до рук розкішне видання – вибране прозових творів Миколи Зимомрі «Пороги у вулику» (Каліш-Конін-Дрогобич, 2019, 142 с.) польською мовою. Вона містить символічне число – 44 твори, зразки короткої прози автора.

Книжку «Пороги у вулику» знаного українського літературознавця, педагога, перекладача Миколи Зимомрі складають образки – етюди – замальовки – оповідання. Саме ці короткі з формального боку жанрові форми дають можливість схопити реальність у максимально ущільненій параболічній формі. Це – майже-поезія, в якій схоплено квінтесенцію людської мудрості. А сукупно усі історії – це майже-роман, перефразовуючи жанрове визначення Миколи Жулинського стосовно свого твору «Моя Друга світова», в якому схоплено життя таким, як воно є: кумедним, трагічним, мудрим, бешкетним, «живим», із несподіваними поворотами й відкриттями (приємними чи не дуже – проте все є досвідом із погляду феноменології). Саме таким видається мотто книжки «Пороги у вулику» Миколи Зимомрі, в якій вміщено такі твори, як «Пороги у вулику», «Сміх крізь сльози», «Тунель», «Тридцять карбованців», «Ремінь», «Сон крізь віконце», «Поцілунок громовиці», «Нічліг», «Почуття долоні», «Порятунок», «Буханець хліба», «Зла тінь», «Життєвий пісок» та ін.

Польськомовне видання книжки М. Зимомрі – результат праці літературознавця й перекладача Тадея Карабовича, а також редактора проф. Яна Ґжесяка, знаного польського науковця, який нещодавно був удостоєний в Україні звання Почесний доктор. Звісно, він явив ще й суто людську прихильність до української літератури, готуючи збірку для польського читача. Особливі слова вдячності варто висловити Валентині Козяр, талановитій художниці з Вінниці, яка проілюструвала збірку. Грунтовною й важливою частиною книжки є передмова, яку д.ф.н. Наталія Науменко написала спільно з професором Яном Ґжесяком».

Професор Ян Ґжесяк удостоєний численних нагород і відзнак Польщі. Варто виокремити окремі з них: нагрудний знак «Друг дитини» (1979), Золота відзнака «Заслужений діяч Ліги оборони краю» (1979), медаль Національної комісії з питань освіти (1981), Срібна відзнака «Заслужений діяч туризму» (1984), Золота відзнака Польської спілки вчителів (1985), медаль Державної вищої професійної школи в Коніні (1998, 2008), «Золотий хрест за заслуги» (2012), титул та медаль «Почесний друг Каліша» (2012).

Авторські досягнення професора Яна Ґжесяка відзначаються комплексністю, а відтак становлять узгодженість структурних елементів системи освіти.* Без перебільшення можна стверджувати: Ян Ґжесяк створив власну наукову школу, яка цілком заслуговує на найвище визнання та широке включення в систему альтернативних освітніх рішень як на рівні шкільної освіти, так і на рівні закладів вищої школи, особливо університетів, які виховують майбутніх учителів. У сучасних умовах змін у вищій освіті науково-методичні

досягнення Яна Ґжесяка справедливо набувають широкого використання в педагогічних колах як у Польщі, так і за її межами, зокрема, в Україні. Усім своїм єством вчений утверджує модель професіоналізму з урахуванням педагогічної культури як вершинної вартості, заснованої на засадах культуросфери особистості**.

Віримо: Ян Ґжесяк, зустрічаючи 75-річний Ювілей, сповнений нових творчих задумів. Тож нехай на його калиновому мості життя панує гармонія на многая і благая літ! AD MULTOS ANNOS!

Література

**Who is who w Polsce. Wyd. 3, Verlag für Personenenzyklopädien AG, 6304 Zug., Schweiz 2004, s. 1240.*

Złota Księga Nauk Humanistycznych, Polski Instytut Biograficzny, Helion/2004, s. 115–116.

Kto jest kim w Kaliszu i powiecie, Kalisz 2000.

Twarze i słowa, Kalisz 2004.

Profesor Jan Grzesiak – pedagog z powołania, w: Reforma w szkole – szkoła w reformie, red. L. Pawelski, PSNT, Szczecinek 2009, s. 285–288.

Wielkopolskie Forum Pedagogiczne w obliczu ewaluacji i innowacji, książka wydana z okazji X Jubileuszu Wielkopolskiego Forum Pedagogicznego, dedykowana Profesorowi Janowi Grzesiakowi, red. nauk. K. Denek, L. Pawelski, B. Urbanek, K. Wenta, Kalisz – Szczecinek 2012, 321 ss.

*** Z pasją trwam w tym zawodzie, „Szkiełkiem i okiem", PWSZ w Koninie, 2016, s. 24–28.*

Aksjologiczno – docymologiczne konteksty ewaluacji w edukacji, książka wydana z okazji XV Jubileuszu Wielkopolskiego Forum Pedagogicznego, dedykowana Profesorowi Janowi Grzesiakowi – Jubilatowi LXX, red. nauk. Z. Jasiński, R. Parzęcki, Kalisz – Konin 2017, 335 ss.

Poczet osób wyróżnionych nagrod? Magera. 2019.

Wartości i determinanty kszaltowania kompetencji badawczych nauczyciela, Вічність слова. Науковий збірник на пошану доктора філологічних наук, професора Миколи Ткачука. За редакцією проф. Ростислава Радишевського, проф. Миколи Зимомрі, Київ-Тернопіль-Дрогобич-Ужгород, 2019, с. 416-430.

Nauczyciel jako diagnosta i mentor poprawy jakości w dobie transformacji, Ліцей професійний: контекст освіти та виховання. Науковий збірник на пошану Василю Маринцю з нагоди 70-річчя заслуженого працівника освіти України. Упорядкування професора Івана Зимомрі, професора Яна Гжесяка. За загальною редакцією професора Миколи Зимомрі, Ужгород, 2020, с. 102-114.

Polskie akcenty w opowiadaniach awtorstwa Mykoły Zymotmrya, Ліцей професійний: контекст освіти та виховання. Науковий збірник на пошану Василю Маринцю з нагоди 70-річчя заслуженого працівника освіти України. Упорядкування професора Івана Зимомрі, професора Яна Гжесяка. За загальною редакцією професора Миколи Зимомрі, Ужгород, 2020, с.115-131.

Wychowanie przez przeżywanie treści dzieła literackiego, Ліцей професійний: контекст освіти та виховання. Науковий збірник на пошану Василю Маринцю з нагоди 70-річчя заслуженого працівника освіти України. Упорядкування професора Івана Зимомрі, професора Яна Гжесяка. За загальною редакцією професора Миколи Зимомрі, Ужгород, 2020, с.135-139 (współawtor prof. Natalia Naumenko).

Обличчям до правди: мозаїка миттєвостей. Слово про Михайла Сікору, Франкова нива. Альманах, випуск 4. За редакцією М. Зимомрі, Б.Завідняка, Ужгород, 2020, с.6-96.

Progi w ulu, Wybór opowiadań Mykoły Zymotmryi, Redakcja Jana Grzesiaka, Kalisz-Konin-Drohobycz, 2019, 142 ss.

Зимомря М. Цінне видання – у ювілейний вінок визнання проф. Н. Г. Ничкало (Рец. на кн.:Pedagogika bez granic.- Warszawa, 2019, 492 s.) // Естетика і етика педагогічної дії. Зб. наукових праць. Вип. 22.- Київ-Полтава, 2020. – С. 201-207. – Співавтори: Андрощук І., Баніт О., Якубовська М.

УДК 81’25, 81’255
https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-1

ВІДТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО ЕФЕКТУ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ УКРАЇНСЬКОЮ

Юлія Куковинець
здобувачка вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем зі спеціальності 035 Філологія Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна
e-mail: Kukovynets.YS@pdpu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1944-3640

Владислава Аккурт
кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна
e-mail: Akkurt.VY@pdpu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000–0003–3542–3428

Олена Величенко
кандидат філологічних наук, викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна
e-mail: velychenko.ov@pdpu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8349-5621

АНОТАЦІЯ

Через абстрактний характер комічного ефекту проблема його відтворення у художній літературі є досить складною для вивчення, і тому, незважаючи на численні наукові праці, вона залишається відкритою для сучасних перекладознавчих розвідок.

Актуальність дослідження визначається потребою вивчення першого філігранного україномовного перекладу казки-повісті А. А. Мілна, створеним співавтором Л. Солоньком.

Метою розвідки є комплексне лінгвістичне вивчення комічного ефекту та його відтворення засобами української мови за допомогою перекладацьких прийомів та трансформацій.

У статті розкрито поняття комічного ефекту, його види, прийоми у художній літературі, а також їхні диференційні ознаки. З метою проведення глибокого аналізу гумору було виокремлено та проаналізовано засоби його передачі, тобто стилістичні фігури й художні тропи: алітерації, каламбури, парафрази, уособлення, епітети, алогізми, спунеризми, гіперболи, мейозиси, метафори, порівняння, авторські оказіоналізми, навмисні граматичні порушення, паралелізми, емоційні вигуки. Автор розтлумачив сутність перекладацьких трансформацій, обґрунтував їхню роль для передачі комічного ефекту у творі для дітей та дорослих читачів, а також виконав розбір особливостей відтворення комічного ефекту за допомогою перекладацьких лексичних, лексико-семантичних, граматичних, комплексних лексико-граматичних трансформацій та технічних прийомів перекладу.

Ключові слова: *комічний ефект, перекладацькі трансформації, гумор, мовні засоби передачі комічного ефекту.*

Вступ. Ще з античних часів людей зацікавлювали засоби, за допомогою яких можна було б відволіктися від проблем буденності та задобрити вищі сили. Такі передумови сприяли зародженню комічного, спрямованого на піднесення людини над недосконалостями життя.

Використання засобів комічного є досить важливим як у сучасному повсякденному спілкуванні, так і у літературних творах: сміх і жарти (пустощі, висловлювання чи дії людей заради веселощів) сприяють розвитку почуття гумору, гнучкості мислення, а також допомагають заспокоюватися, уникати перенавантаження, зберігати свіжість ідей, думок.

Мета дослідження – визначення перекладацьких трансформацій та прийомів, застосованих під час передачі комічного ефекту у перекладі твору ‘Winnie-the-Pooh’ українською мовою.

Реалізація мети передбачала вирішення таких завдань, як-от:

- визначення засобів створення комічного ефекту у художній літературі;
- аналіз особливостей відтворення комічного ефекту за допомогою перекладацьких трансформацій та прийомів.

Матеріали та методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували англомовний оригінальний твір А. А. Мілна ‘Winnie-the-Pooh’ та його україномовний переклад «Вінні-Пух та його друзі», здійснений Л. Солоньком. Загальний обсяг проаналізованого матеріалу становить 6 розділів повісті-казки та Приповідку, що в оригінальному творі складає 56 сторінок з ілюстраціями, а у перекладі – 54 сторінки без ілюстрацій (6 пригод) або 71 сторінка з ілюстраціями. Кількість знайдених та проаналізованих засобів, покликаних на передачу комічного ефекту, дорівнює 90 одиницям. В ході розвідки ми послуговувалися перекладознавчим *зіставним аналізом* оригіналу та перекладу вищезгаданого твору як основним методом дослідження, спрямованим на визначення на всіх мовних рівнях збігів та відмінностей під час передачі одиниць комічного забарвлення в обох варіантах повісті-казки, створених різними за своєю природою мовами: англійською та українською. Проведення зіставного аналізу ґрунтувалося на *прийомах ознакового зіставлення* та *зіставної інтерпретації.* Також ми застосовували й *індуктивний метод* дослідження, суть якого полягає у створенні загального висновку на основі конкретних спостережень. Варто підкреслити, що цей метод спирається на емпіричні способи пізнання.

Актуальність дослідження. Вважаємо, що проблематика нашого дослідження залишатиметься відкритою через те, що передача комічного ефекту потребує від перекладача врахування багатьох чинників його діяльності та індивідуального підходу до кожного випадку передачі комічного засобами мови перекладу.

Проблема відтворення комічного ефекту у перекладі не втрачатиме актуальності у подальших наукових розвідках, незважаючи на те, що її висвітлювали у своїх наукових працях такі відомі дослідники-мовознавці, як-от: В. В. Виноградов, Н. Д. Арутюнова, В. Я. Пропп, С. Влахов, С. Флорін та інші.

Результати та дискусія. Існує припущення, що слово комізм має грецьке походження *(комос)*, що у перекладі означає «натовп ряджених людей», бо саме такими були учасники свят, влаштованих на честь бога Діоніса. Слово ж комедія витлумачують як *«пісні комосу»*. Давні греки асоціювали комізм із веселими, а інколи навіть і досить жорстокими ігрищами. Із цим поняттям пов’язували карнавальні заходи, у яких усі охочі приймали участь. Культура

сміху має бути зобов'язана і грандіозним святковим гулянням сатурналіям, якими давні римляни вшанували Сатурна, бога землеробства.

Тлумачення поняття комічного є неоднозначним, і наразі не існує єдиної повної класифікації мовних засобів передачі комічного ефекту у художніх творах. У своїй праці «Проблемы комизма и смеха» науковець В. С. Пропп наголошує, що створеному попередниками теоретичному підґрунті комічного властиві недоліки: відсутність розуміння специфіки комічного для його розкриття, відсутність логіки у розмежуванні його різновидів, а також надмірна абстрактність (Пропп, 2011).

Найбільш змістовним видається тлумачення комічного, подане у «Новейшем литературоведческом словаре-справочнике» Н. В. Суслової, Т. Н. Усольцевої: «те, що в житті та мистецтві породжується різноманітними суспільно значущими протиріччями, що піддаються висміюванню шляхом їх зіставлення з ідеалами часу та самого письменника» (переклад наш. – Ю. К.) (Суслова, Усольцева, 2003).

На наш погляд, найбільш зручною та чіткою базою для нашого дослідження слугуватиме розрізнення основних *видів комічного,* розроблене науковцем Ю. Б. Боревим, який виокремлює *іронію, гумор, сатиру та сарказм* (Борев, 1970).

Гумор – це різновид комічного, пов'язаний із зображенням смішного у житті (Толковый словарь русского языка, 1935-1940). Завдяки гумору автор підкреслює недосконалість описаного явища, предмета чи істоти. Це незлий, «беззубий» сміх, що допомагає читачеві більш уважно роздивитися позитивні якості героя літературного твору, відвернувши увагу від деяких його недоліків характеру чи поведінки. Цей вид комічного легко відрізнити від інших – так, іронія міститься у висловлюванні, значення якого не відповідає справжній ситуації, сатира викриває огріхи людей, подій, предметів або явищ, порівнюючи їх з ідеалом, а жорстокий сарказм може викликати у об'єкта критики дуже сильну образу через контраст висловлювання мовця з прихованою думкою. Гумор, вжитий під час змалювання портрету персонажа, робить його образ більш яскравим та цікавим, чим, безсумнівно, приваблює читачів (Борев, 1970).

Для проведення нашої розвідки також важливе значення матиме поділ науковця В. І. Барсукової комічного на ситуативні та мовні жарти. Так, сутність ситуативних жартів розкривається завдяки безпосередньому сприйняттю ситуації і спирається на динамічність зміни обставин ситуації, активні дії учасників, їхню взаємодію із навколишнім середовищем (наприклад, жарти клоуна). Для появи комічного у мовних жартах слугує вербальна площина, а сама ситуація виступає контентом жарту. Ознаками мовних жартів є втілення комічного у репліках мовців та незмінність обставин ситуації їхньої взаємодії (Барсукова, 2015). У нашій розвідці ми і проаналізували мовні засоби передачі комічного ефекту в оригінальному творі А. Мілна 'Winnie-The-Pooh' та у перекладі цього твору, виконаного Л. Солоньком, аби визначити перекладацькі трансформації та прийоми, застосовані для передачі комічного ефекту.

Не менш важливим етапом розвідки стало знайомство із творчістю автора твору Алана Александра Мілна й перекладача Леоніда Солонька допомогло визначити властиві їхній творчості ознаки й домінанти.

Алан Александр Мілн (англ. Alan Alexander Miln) – відомий англійський письменник, драматург із шотландським корінням, який народився 18 січня 1882 року у сім'ї директора приватної школи для хлопчиків у Лондоні. Алан

Мілн почав здобувати освіту у Вестмінстерській школі, а продовжив його у Кембриджському університеті. З 1919 р. присвятив себе літературній діяльності. У 1920 році народився син Мілна, Крістофер Робін.

Період з 1921 по 1939 роки можна назвати найбільш плідними, адже світ побачили такі твори Александра Мілна, як-от: «Почесний мир» (1924 р.), «Вінні Пух та всі-всі-всі» (1926), збірка віршів для дітей «Коли ми були маленькими» (1929), роман «Двоє» тощо.

На основі проаналізованого оригінального фрагменту твору письменника, 'Winnie-The-Pooh', можна стверджувати, що ідіостилю А. А. Мілна (сукупності індивідуальних особливостей художніх творів їхнього автора) притаманні численні випадки вживання таких тропів та стилістичних фігур, як-от: дитячих слів, епітетів, метафор, порівнянь, абсурдних висловлювань та алогізмів, гіпербол та літот, алітерацій та асонансів, анафор, епіфор та рефренів. Не можна залишити без уваги і вживання емоційно-забарвленої лексики та речень. Зазначені тропи та стилістичні фігури надають повісті-казці «Вінні-Пух та його друзі» ласкавого і доброго комічного забарвлення, а тому викликають цікавість читачів як дорослого віку, так і дітей.

Під час проведення дослідження не вдалося знайти детальної інформації біографії українського перекладача та редактора Леоніда Тихоновича Солонька. Відомо, що митець народився у 1924 році. З 1924 по 1950 роки тривало його навчання у Київському університеті. Після навчання Солонько отримав можливість завідувати відділами іноземної літератури Державного літературного видавництва УРСР. Не можна не згадати й про те, що він також входив до Спілки журналістів СРСР.

Вперше україномовний переклад казки «Вінні-Пух та його друзі», здійснений Леонідом Солоньком, було видано 1974 році з графічними ілюстраціями Валентина Чернухи. Українське видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» перевидала цей переклад у 2001 та 2003 роках, однак вже з ілюстраціями іншого українського художника Олега Петренка-Заневського.

Леонід Тихонович займався перекладами з англійської та російської мов українською таких літературних творів, як-от: «Мудрець країни Оз» Л. Ф. Баума, «Мауглі» та «Як і чому» (разом з В. Прокопчуком та П. Гандзюрою) Р. Кіплінга, «Вінні-Пух та його друзі» А. А. Мілна, «Маленькі дикуни» Е. Сетон-Томпсона, «Буремні дев'яності» К. С. Прічард тощо.

На підґрунті проаналізованого фрагмента перекладу «Вінні-Пуха та його друзів» можна стверджувати, що Л. Солонько влучно підбирав яскраві синонімічні відповідники (інколи навіть діалектизми й лексеми, характерні розмовному стилю мовлення), якими багата українська мова, до лексичних одиниць оригінальних творів – за це дослідниця-мовознавець О. В. Галайбіда називає Л. Солонька «великим знавцем української мови» (Галайбіда, 2015).

Слід зазначити, що велика кількість творчих надбань А. А. Мілна та Л. Солонька спрямована на дитяче читацьке коло, і саме цим можна обґрунтувати образність, яскравість написаного або перекладеного твору. Досліджуючи художній переклад, доцільно звертатися до ідіостилю самого автора та особистості перекладача.

У ході нашої розвідки було визначено, що оригінальний твір А. А. Мілна 'Winnie-the-Pooh' створює певні труднощі пов'язані із точним визначенням

жанру й роду літератури: на погляд Л. Лунгіної, у творі поєднуються ознаки роману-виховання та дитячої казки, поетичної прози й героїчного народного епосу (Лунгина, 1985). Українські ж видавці перекладу Л. Солонька «Вінні-Пух та його друзі» визначають цей твір за літературним жанром як повість-казку.

Аби правильно визначити вид комічного у тексті для його подальшого адекватного відтворення мовою перекладу, перш за все варто ознайомитись із самим твором, чітко розуміти його тематику та ідейне спрямування. Не менш важливою є концентрація уваги на динаміці мовних засобів, що передають комічне в певному уривку, а також на настроях, які вони навіюють.

Варто підкреслити лагідність гумору, вживання емоційно забарвлених лексем, оказіоналізмів, дотримання літературних мовних норм в ідіостилі автора оригінального твору. Через спрямування розвідки на аналіз вжитих у повісті-казці «Вінні-Пух та його друзі» перекладацьких прийомів та трансформацій, можна впевнено стверджувати, що неповторною рисою ідіостилю перекладача-співвітчизника є віртуозне володіння українськомовними лексичними одиницями з комічним ефектом із метою не лише майстерного відтворення образних засобів передачі комічного, а й знайомства читачів зі словниковим багатством рідної мови.

В результаті проведення розвідки, ми визначили, що провідним видом комічного був гумор. Для передачі гумористичного ефекту найчастіше вживалися прийоми видозміни та деформації явищ (розкривається завдяки перебільшенню чи применшенню ознак явища, істоти або предмета, що може порушувати ритміку певного природного процесу тощо; на підвалинах цього прийому відбувається пародіювання, породжуються карикатури чи може з'явитися гротеск) й утворення явищ, яким дійсно чи мабуть властиве відхилення від логічної чи праксеологічної норми (цей прийом втілюють завдяки вживанню парадоксальних висловлювань, неправильному використанню слів, використанню помилок в ході умовиводів тощо).

О. М. Линтвар вважає, що найпоширенішими засобами передачі комічного ефекту у художніх творах є гіперболи, епітети, порівняння, оксиморони, варваризми, вульгаризми, каламбури і т. д. (Линтвар, 2013). З метою проведення глибокого аналізу гумору було виокремлено та проаналізовано засоби його передачі, тобто стилістичні фігури й художні тропи: алітерацію (3,3%), каламбури (2,2%), парафрази (2,2%), уособлення (10,0%), епітети (12,1%), алогізми (12,1%), спунеризми (3,3%), гіперболи (26,7%), мейозиси (7,8%), метафори (1,1%), порівняння (5,7%), авторські оказіоналізми (2,2%), навмисні граматичні порушення (6,7%), паралелізми (2,2%), емоційні вигуки (2,2%).

Переважання кількості вжитих гіпербол обумовлено спрямуванням на розвиток уяви читача, створення перебільшення, виклик сміху і у дорослого, і у дитини. Застосування епітетів було спрямоване на створення в уяві читача різнобарвних, цікавих, живих образів персонажів. Відмінною рисою англійських дитячих творів є вживання алогізмів – Л. Т. Солонько намагався якомога динамічніше передати їх. До того ж, перекладач інколи вносив деякі додавання у повість-казку, які ще більш яскраво описували сюжетні елементи.

Проведення теоретичного етапу розвідки виявилося проблематичним через недосконаліть, абстрактність наявних розвідок, відсутність єдиних класифікацій аналізованих видів комічного та перекладацьких інструментів для їхнього

втілення засобами мови оригіналу. Більшість науковців зазначає, що висунуті припущення потребують подальшого вивчення.

Під час нашого аналізу ми керувалися чітко структурованою, логічною, а тому досить зручною для проведення розвідки класифікацією перекладацьких трансформацій за вченим В. Н. Комісаровим, який поділяє міжмовні перетворення на перекладацькі прийоми та перекладацькі трансформації (Комиссаров, 1990). Так, до технічних перекладацьких прийомів він відносить переміщення, додавання та опущення, а перекладацькі трансформації поділяє на лексичні, лексико-семантичні, граматичні та комплексні лексико-граматичні види.

Для передачі гумористичних елементів українською мовою невід'ємним стало вживання лексичних перекладацьких трансформацій та лексико-семантичних замін. Незважаючи на те, що в ході дослідження також траплялися власно створені відповідники імен *(Heffalump – Слонопотам, Woozle – Бабай, Eeyore – Іа-Іа, Piglet – Паць)*, Леонід Солонько вдавався до застосування таких трансформацій (Діаграма 1), як-от:

- транскрибування та транслітерацію для відтворення власних імен (наприклад, *Winnie-the-Pooh – Вінні-Пух, Christopher Robin – Крістофер Робін* тощо);

- калькування (словосполучення *"birthday baloon"* перекладено епітетом *«деньнародженнєвий дарунок»*).

Діаграма 1

Показники вжитих лексичних перекладацьких трансформацій

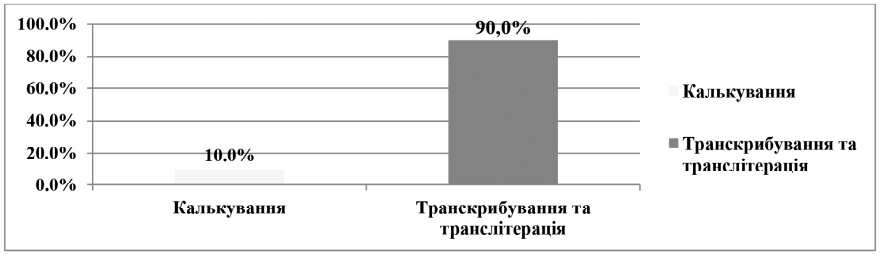

Охоплюючи різноманіття семантичних полів української мови, Л. Т. Солонько у перекладі вдався до вживання колоритних, незапозичених мовних одиниць, відтінки яких вже містять у собі комічний ефект, тобто у їхньому поєднанні у мовних стилістичних фігурах й тропах, вони постають ще більш емоційно насиченими для українських читачів. Наведемо приклади лексико-семантичних трансформацій (Діаграма 2):

- конкретизації (наприклад, *"Little soft clouds played happily in a blue sky…" – «Маленькі пухнасті хмаринки весело гралися на ясно-блакитному небі…»* і т. д.);

- генералізації (наприклад, *"He sat down and* ***thought, in the most thoughtful way he could think****"– «Він сів навпочіпки й* ***задумався – глибоко-глибоко****» тощо*);

- прийому смислового розвитку (наприклад, "*…You never* ***can tell with bees****" – «Хіба* ***вгадаєш, що стрілить у голову тим бджолам»*** і т. д.)

Діаграма 2

Показники вжитих лексико-семантичних перекладацьких трансформацій

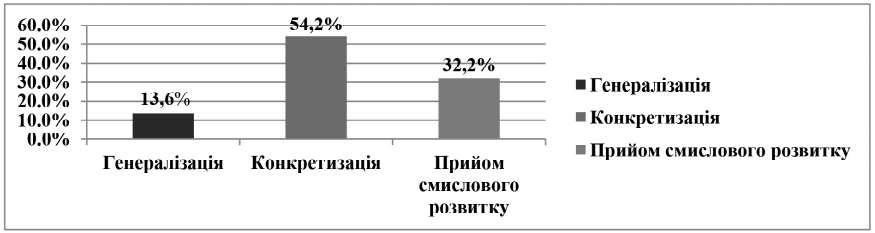

Вживання мовних одиниць з такими характеристиками підштовхнуло вітчизняного перекладача до внесення перетворень і на морфологічному та синтаксичному рівнях тексту перекладу – він вдався до застосування граматичних перекладацьких трансформацій (Діаграма 3). І хоча у вибірці відсутні приклади вживання трансформацій синтаксичного уподібнення («нульової трансформації») та об'єднання речень, ми зустріли приклади членування останніх (наприклад, *"Yes, Eeyore, and I've brought you a present"– «Найсправжнісінький, Іа! І я приніс тобі дарунок»; "Little soft clouds played happily in a blue sky, skipping from time to time in front of the sun as if they had come to put it out, and then sliding away suddenly so that the next might have his turn" – «Маленькі пухнасті хмаринки весело гралися на ясно-блакитному небі. Вони то наскакували на сонечко, ніби хотіли його заховати, а то хутенько тікали геть, щоб іншим також дати побавитися»)*. Показник вживання цієї трансформації дорівнює 5,4%.

Ми також виявили такі граматичні заміни, як-от:

- заміни частин мови (наприклад, *"Your birthday?" said Pooh* ***in great surprise"*** *– «Твій день народження? – перепитав Пух,* ***страшенно здивований»****;"...and then, when the balloon was blown up* ***as big as big****" – «...коли кулька роздулася так, що здавалося,* ***ось-ось лусне****»;"I have been Foolish and Deluded," said he, "and I am* ***a Bear of No Brain at All****" – «Чи є ще у світі* ***такий пустоголовий ведмідь****?!»*);
- заміни форм слів *("THE PIGLET lived in a* ***very grand house*** *in the middle of a beech-tree, and the beech-tree was in the middle of the forest, and the Piglet lived in the middle of the house" – «Паць мешкав у* ***великій-превеликій*** *хатці, у* ***великому-превеликому*** *дереві»;"Chapter Two IN WHICH Pooh* ***Goes Visiting*** *and Gets Into a Tight Place" – «ПРИГОДА ДРУГА, У якій Вінні-Пух* ***пішов у гості****, а потрапив у безвихідь» тощо)*;
- заміни членів речення (наприклад, *"****Не*** *was nearly there now, and if* ***he*** *just* ***stood*** *on that branch…" – «Але* ***йому*** *залишилось дертися зовсім-зовсім-зовсім небагато: ну, тільки* ***стати*** *на оцю гілочку – і...»* і т. д.);
- заміни типів речення *("Nobody" – «Нікого-нікогісінько!»"PLEASE RING IF AN ANSWER IS REQUIRED" – «ПРОШУ НАТИСНИ – ВІДЧИНЯТЬ»* і т. д.)

Діаграма 3

Показники вжитих граматичних перекладацьких трансформацій

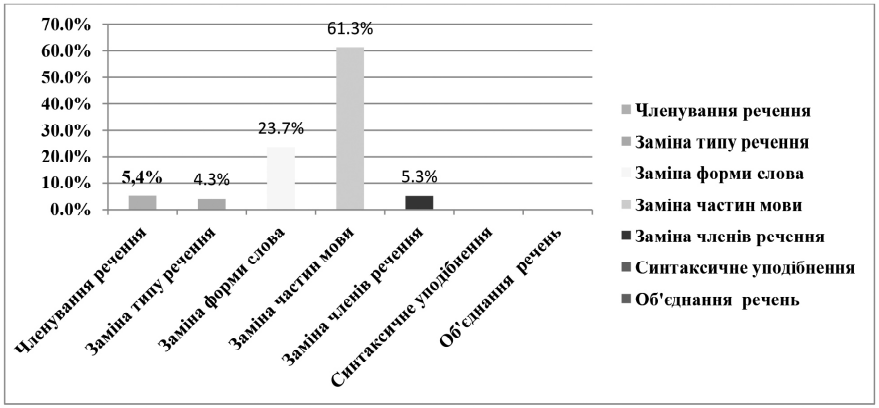

Рідше Л. Солонько користувався комплексними лексико-граматичними трансформаціями (Діаграма 4):

- антонімічними перекладами (наприклад, *"I'm afraid* ***no meals*** *" –«Боюся, що з цим* ***доведеться потерпіти****»; "Because my spelling is Wobbly. It's good spelling but it Wobbles, and the letters* ***get in the wrong places*** *" – «Узагалі він гарний правопис, тільки от чогось трохи накульгує, і букви заскакують* ***не на свої місця****...»* тощо);
- описовими перекладами (наприклад, *"And for a long time after that he said nothing…until at last, humming to himself in* ***a rather sticky voice****, he got up, shook Rabbit lovingly by the paw, and said that he must be going on" – «Та ось Пух нарешті щось забуркотів, і голос його став* ***солодкий, тягучий – ну просто як мед****! – а далі підвівся з-за столу, від щирого серця потис Кроликові лапку й сказав, що йому вже час іти!»* і т. д.);
- компенсаціями (наприклад, *"He sat down and* ***thought, in the most thoughtful way he could think*** *" – «Він сів навпочіпки й* ***задумався – глибоко-глибоко****»; "Suddenly Christopher Robin began to laugh…* ***and he laughed…and he laughed…and he laughed*** *" – «Він сміявся,* ***аж за живіт брався... сміявся, аж по землі качався****»* і т. д.).

Діаграма 4

Показники вжитих комплексних лексико-граматичних перекладацьких трансформацій

Вважаємо, що такі результати зумовлені специфікою функцій перетворень цієї групи, суть яких полягає у відтворенні складних для перекладу елементів твору. Так, перекладач міг би застосовувати або лексико-семантичні заміни, або граматичні трансформації, однак він мав на меті максимально наблизити гумористичний твір до українського читача будь-якого віку, подарувавши йому гарний настрій, прищепивши йому любов до надбань світової літературної спадщини, перекладених милозвучною рідною мовою.

Найрідше нам випала нагода аналізувати лексичні трансформації з огляду на те, що до більшості власних імен у повісті-казці було застосовано відповідники, які створив Л. Солонько. І навіть у цьому ми вбачаємо особливу чуйність, турботу перекладача, яку він проявляє до українських читачів: завдяки українськомовним відповідникам запам'ятовування було легким та невимушеним, а вимова не викликає ані у малечі, ані у дорослих читачів жодних труднощів – винятком можна вважати ім'я героя *Крістофера Робіна*.

Досить важливою виявилася і роль технічних перекладацьких прийомів. Аби здійснювати безпосереднє перекодування тексту з мови оригіналу мовою перекладу, перекладач керувався (Діаграма 5):

- опущеннями (*"So Winnie-the-Pooh went off to find* ***Eeyore's*** *tail" – «І Вінні-Пух подався шукати хвоста»; "Silly old Bear!" – «дурненьке ведмежа!»* тощо);
- додаваннями (*"something brown and furry" – «****сіро****-буро-волохате»; "a box of paints" – «****велику-велику*** *коробку фарб»* і т. д.);
- переміщеннями (*"Eeyore Loses a Tail and Pooh* ***Finds One*** *" – «У якій Іа-Іа губить хвіст, а Пух* ***його знаходить****»; "I think the bees* ***suspect something****!" – «Бджоли начебто* ***щось запідозрили****!»* тощо).

Діаграма 5

Показники вжитих технічних перекладацьких прийомів

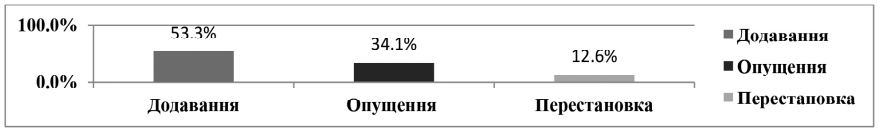

Так, ми отримали наступне співвідношення між групами перекладацьких трансформацій: лексичні трансформації – 4%, лексико-семантичні заміни – 47,6%, граматичні трансформації – 37,5%, комплексні лексико-граматичні трансформації – 10,9%.

В жодному разі не можна стверджувати, що якась група застосованих перекладацьких трансформацій має більшу вагу за іншу. Усі перекладацькі перетворення було використано для досягнення адекватності перекладу. Цей критерій слугує найголовнішим показником якості перекладеного твору, а також майстерності й освіченості перекладача Леоніда Солонька у його творчій діяльності.

Перспективним напрямком для подальшого дослідження може бути виявлення інвентарю засобів передачі комічного ефекту в різних видах дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

Барсукова І. В. Перекладацький підхід до класифікації жартів. Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації. Житомир, 2015. С. 4

Борев Ю. Б. Комическое или о том, как смех казнит несовершенство мира, очищает и обновляет человека и утверждает радость бытия. Москва : Издательство «Искусство», 1970. 272 с.

Борисенко Н.Д. Методика проведення наукових досліджень: навчально-методичний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2010. 64 с.

Галайбіда О. В. Лексичне різноманіття української мови у перекладах Л.Солонька. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки : збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 39.С. 55-58.

Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учебник. Москва: Высшая школа, 1990. 253 с.

Линтвар О. М. Вираження елементів комічного в художньому тексті. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 14 (273), Ч. ІІІ. 2013. С. 69-73.

Лунгина Л. З. Братья по сказке / Р. Киплинг. Маугли. А. Линдгрен. Карлсон, который живёт на крыше. А. А. Милн. Винни-Пух и все-все-все. Москва: Правда, 1985, С. 3-14.

Мілн А.О. Вінні-Пух та його друзі : повість-казка / пер. з англ. Л. Солонька. Київ: Веселка, 1974. 247 с.

Мілн А. О. Вінні-Пух та його друзі: повість-казка / пер. з англ. Л. Солонька; 2-е вид. Київ : Веселка, 1997. 221 с.

Пропп В.Я. Проблемы комизма и смеха. Москва: Книга по Требованию, 2011. 180с.

Суслова Н. В., Усольцева Т. Н. Новейший литературоведческий словарь-справочник для ученика и учителя. Мозырь : Белый ветер, 2003. 133 с.

Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. Москва : Государственный институт "Советская энциклопедия"; ОГИЗ; Государственное издательство иностранных и национальных слов., 1935-1940. Т. 1. 4824 с.

A. A. Milne Winnie-the-Pooh. New York : Dutton Children's Books, 2009. 93 p.

ПЕРЕДАЧА КОМИЧЕСКОГО ЭФФЕКТА ПРИ ПЕРЕВОДЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

Юлия Куковинец
соискатель высшего образования первого (бакалаврского) уровня по специальности 035 Филология Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический університет имени К. Д. Ушинского», Одесса, Украина
e-mail: Kukovynets.YS@pdpu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1944-3640

Владислава Аккурт
кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры перевода и теоретической и прикладной лингвистики Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, Украина
e-mail: Akkurt.VY@pdpu.edu.ua
ORCID ID https://orcid.org/0000–0003–3542–3428

Елена Величенко
кандидат филологических наук, преподаватель кафедры перевода и теоретической и прикладной лингвистики Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, Украина
e-mail: velychenko.ov@pdpu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8349-5621

АННОТАЦИЯ

Абстрактный характер комического эффекта и проблема его воспроизведения в художественной литературе является достаточно сложной для изучения, и, несмотря на наличие многочисленных научных работ, она остается открытой для современных переводоведческих исследований.

Актуальность статьи определяется необходимостью изучения первого украиноязычного перевода сказки-повести А. А. Милна, созданного соотечественником Л. Солоньком.

Целью исследования является комплексное лингвистическое изучение комического эффекта и его воспроизведения средствами украинского языка с помощью переводческих приемов и трансформаций.

В статье раскрыто понятие комического эффекта, его виды, приемы в художественной литературе, а также их дифференциальные черты. С целью проведения глубокого анализа юмора были выделены и проанализированы средства его передачи – стилистические фигуры и художественные тропы. Была раскрыта сущность переводческих трансформаций, обоснована их роль в передаче комического эффекта в произведении для детей и взрослых читателей, а также выполнен разбор особенностей воспроизведения комического эффекта с помощью переводческих лексических, лексико-семантических, грамматических, комплексных лексико-грамматических трансформаций и технических приемов перевода.

Ключевые слова: *комический эффект, переводческие трансформации, юмор, языковые средства передачи комического эффекта.*

RENDERING OF THE COMIC EFFECT WHEN TRANSLATING ENGLISH FICTION INTO UKRAINIAN

Yuliia Kukovynets
Bachelor Student in Philology, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, Ukraine
e-mail: Kukovynets.YS@pdpu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1944-3640

Vladyslava Akkurt
Candidate of Philology, Senior Lecturer at the Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, Ukraine
e-mail: Akkurt.VY@pdpu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3542-3428

Olena Velychenko
Candidate of Philology, Lecturer at the Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, Ukraine
e-mail: velychenko.ov@pdpu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8349-5621

SUMMARY

The article reveals the concept of comic effect, its types, techniques in fiction, as well as their differential features. In order to conduct a deep analysis of humor, the means of its transmission were identified and analyzed, that is, stylistic figures and artistic tropes. The author of the scientific paper revealed the essence of translation transformations, substantiated their role in conveying the comic effect in the literary text for children and adult readers, and also analyzed the features of conveying the comic effect using translation lexical, lexical-semantic, grammatical, complex lexico-grammatical transformations and translation techniques.

Key words: *comic effect, translation transformations, humor, linguistic means of conveying the comic effect.*

REFERENCES

Barsukova, I. V. (2015). Perekladatskyi pidkhid do klasyfikatsii zhartiv [Translation approach to the classification of jokes]. Suchasni filolohichni doslidzhennia ta navchannia inozemnoi movy v konteksti mizhkulturnoi komunikatsii – Modern philological research and foreign language teaching in the context of intercultural communication. Zhytomyr [in Ukrainian].

Borev, YU. B. (1970). Komycheskoe yly o tom, kak smekh kaznyt nesovershenstvo myra, ochyshchaet y obnovlyaet cheloveka y utverzhdaet radost bytyya [The comic or how laughter punishes the imperfection of the world, purifies and renews a person and affirms the joy of being]. Moscow [in Russian].

Borysenko, N. D. (2010). Metodyka provedennya naukovykh doslidzhen [Methods of scientific research]. Zhytomyr [in Ukrainian].

Halaibida, O. V. (2015). Leksychne riznomanittia ukrainskoi movy u perekladakh

L. Solonka. [Lexical diversity of the Ukrainian language in translations of L. Solonko]. Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka: Filolohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats – Scientific works of Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko: Philological sciences: a collection of scientific works. Kamyanets-Podilsky [in Ukrainian].

Komyssarov, V. N. (1990). Teoryya perevoda (lynhvystycheskye aspekty) [Translation theory (linguistic aspects)]. Moscow [in Russian].

Lyntvar, O. M. (2013). Vyrazhennia elementiv komichnoho v khudozhnomu teksti [Expression of comic elements in an artistic text]. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Luhansk [in Ukrainian].

Lunhyna, L. Z. (1985). Bratya po skazke / R. Kyplynh"Mauhly". A. Lyndhren"Karlson, kotoryy zhyvyot na kryshe". A. A. Myln "Vynny-Pukh y vse-vse-vse" [Brothers in a fairy tale / R. Kipling 'Mowgli'. A. Lindgren 'Carlson, who lives on the roof'. A. A. Milne. 'Winnie-the-Pooh']. Moscow [in Russian].

Miln, A. O. (1974). Vinni-Pukh ta yoho druzi [Winnie the Pooh and his friends]. Kyiv [in Ukrainian].

Miln, A. O. (1979). Vinni-Pukh ta yoho druzi [Winnie the Pooh and his friends]. Kyiv [in Ukrainian].

Propp, V. YA. (2011). Problemy komyzma y smekha [Problems of comic and laughter]. Moscow [in Russian].

Suslova, N. V., Usoltseva T. N. (2003). Noveyshyy lyteraturovedcheskyy slovar-spravochnyk dlya uchenyka y uchytelya [The latest literary dictionary-guide for the student and teacher]. Mozyr [in Russian].

Ushakova, D. N. (ed.). (1935-1940). Tolkovyy slovar russkoho yazyka [Explanatory dictionary of the Russian language]. Moscow [in Russian].

Milne A. A. Winnie-the-Pooh. New York.

Стаття надійшла до редакції 18. 03. 2021

УДК 811.161.2'38

https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-2

МОДАЛЬНИЙ АСПЕКТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ

Віктор Бріцин

доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ, Україна.

e-mail: vmbritsyn@ukr.net

ORCIDID: https: // orcid. org / 0000 – 0002 – 3243 – 7958

АНОТАЦІЯ

У статті викладено основні положення когнітивної теорії модальності й показано можливості застосування цієї теорії для опису поетичних текстів. Методологію застосування когнітивної теорії модальності висвітлено переважно на матеріалі поезій Т. Шевченка. Вони демонструють надзвичайно широку палітру модальних значень і модальних переходів думки. Зокрема, представлені тут зорові перцепції виступають зразком словесного продовження таланту Шевченка-художника. У статті проаналізовано новаторство поета в модальній організації поетичних текстів, співвідносність його знахідок із новими стилістичними прийомами, якими збагатив літературу О. С. Пушкін.

Ключові слова: *когнітивна теорія модальності, аналіз поетичного тексту, стиль Шевченка, теорія текстотворення.*

Вступ. Вивчення й опис художніх текстів належить до давніх і традиційних тем філологічних студій, різноманітні аспекти цієї проблематики були й, безперечно, будуть і надалі предметом літературознавчих і лінгвістичних обговорень та гострих дискусій. Це пов'язано з тим, що мовна реалізація художньої творчості виступає своєрідним і досить важливим компонентом мовної діяльності людини, а отже, її розкриття постає одним із компонентів вивчення взаємодії мови й мислення. Коло аспектів і проблем, що стосуються вивчення мови художньої літератури, надзвичайно різноманітне. Зокрема, О. Г. Ревзіна, узагальнюючи погляди, властиві науці XX століття, на методи аналізу художнього тексту, виділяє такі дилеми й тріади: «художній –нехудожній текст; змістовий – формальний підхід; проза – поезія; текст – автор, текст – читач, текст як самодостатня сутність; текст – мова, текст – світ, текст – тексти, текст в історії – текст поза історією»(Ревзина, 1998: 301).

Як свідчать численні обговорення сутності протиставлення прозових і поетичних текстів, «опозиція проза – поезія в своєму практичному втіленні зазнавала зрушення убік модифікації прози поезією, то в бік модифікації поезії прозою, багаторазово переосмислювалася і насичувалася новим змістом, але не ставилася під сумнів» (Ревзина, 1998: 301). Важливою при цьому залишається лінія у розмежуванні прози й поезії, проведена Ю. М. Лотманом, який рішуче спростовував погляди, що поезія є явищем, похідним від прози. Навпаки, на його думку, поетичне втілення дійсності історично передувало виникненню художньої прози. Характеризуючи поетичну мову, Ю. М. Лотман зазначає, що вірш – це «складно побудований смисл» (Лотман, 1972: 38). «Це, – продовжує

дослідник, – означає, що, входячи до складу єдиної цілісної структури вірша, значущі елементи мови виявляються пов'язаними складною системою співвідношень, зі- й протиставлень, неможливих у звичайній мовній конструкції. Це надає і кожному елементу окремо, і всій конструкції загалом зовсім особливого семантичного навантаження» (Лотман, 1972: 38). Виходячи з таких уявлень про специфіку поетичного тексту, учений розробив цілу систему прийомів розкриття текстових зв'язків, зіставлень і протиставлень. Зокрема, він досліджує ритмічну організацію тексту, його римування, повтори, морфологію, граматику й лексику вірша, явища паралелізму, засоби досягнення єдності як строфи, так і всього вірша, запозичень у його структурі тощо. Серед граматичних засобів Ю. М. Лотман приділяє увагу категоріям часу, стану, ролі займенників. При цьому, і це добре проілюстровано в другій частині цитованої праці, виділені напрями опису в аналізі художнього тексту виступають як взаємопов'язані засоби досягнення мети вірша. Узагальнюючи сказане про сутність підходу Ю. М. Лотмана, можна стверджувати, що він прагне розкрити систему побудови смислу віршованого твору, а точніше, якщо взяти до уваги використовувані ним аспекти опису, розкрити структуру смислу диктальної частини вірша. Таке прагнення, пов'язане з винайденням стандартних підходів до опису поетичного тексту, на думку О. Г. Ревзіної, має певні вади: «Ідеал єдиного методу аналізу, на зразок того, який був свого часу запропонований Ю. М. Лотманом, є утопічним, як, утім утопічний і повністю полемічний Ю. М. Лотману метод Р. Барта» (Ревзина, 1998: 302). Однак, на нашу думку, їх подолання лежить не на шляху відкидання прагнення до системності аналізу, а криється в розширенні можливих аспектів інтерпретації художнього твору.

Таким компонентом, що значно збагачує аналіз поезії і призводить до посилення інтегративних способів представлення смислу твору, є опис модусного складника, який природно пов'язаний із диктальною частиною і виявляється через аналіз граматичної форми диктуму і його лексичного наповнення. Залучення аналізу модусу до опису мови художнього твору, як нам здається, системно й цілеспрямовано ще не здійснювалося. Задекларована Цветаном Тодоровим ідея важливості розгляду модусу або способу тексту стосується іншого розуміння цього терміна. В його інтерпретації категорія модусу, в складі якої він виділяє категорії мимесису (зображення мовлення) ідієгесису (зображення немовлення), дозволяє відбити ступінь точності, з якою текст відтворює свій референт (Тодоров, 1975: 65). Власне, про ступінь точності відбиття йдеться тоді, коли в тексті передається мовлення, що ж стосується відтворення «несловесних явищ за допомогою слів», то тут, на думку дослідника, не можна говорити про точність або неточність: «Оповідь про несловесні події, отже, не може мати модальних різновидів (у ній можуть бути тільки історичні варіанти, що створюють із більшим чи меншим успіхом – з точки зору умовностей епохи – ілюзію «реалізму»): на речах жодним чином не написані їхні назви, які могли б – з більшим чи меншим ступенем точності – «вставлятися» в текст. Навпаки, «розповідь про слова» має безліч модальних різновидів, оскільки слова можуть «вставлятися» в літературний текст із більшою або меншою точністю» (Тодоров, 1975: 64 –65).

Із зазначеною думкою про відсутність в оповідях про несловесні події модальних різновидів важко погодитися, адже відбиття дійсності в мовленні не

є прямим процесом, між дійсністю і мовленням завжди стоїть думка мовця, яка певним чином модифікує відбиття, зокрема дає змогу приписати тому самому диктуму різноманітні модуси. Наприклад, речення Хлопчик іде може передавати перцепції мовця *(Я бачу, чую, відчуваю, що хлопчик іде)*, його переконаність, віру, впевненість *(Я переконаний, вірю, впевнений, що хлопчик іде)*, логічні висновки *(Я думаю, що хлопчик іде)*, знання *(Я знаю, що хлопчик іде)* тощо. Якщо ж говорити про створюваний у художній уяві світ, то художній текст несе в собі багату палітру перцептивних і ментальних модусів, що супроводжують зображуване й відтворюються в свідомості читача.

Актуальність вивчення модальності зумовлена тим, що воно дає чимало інформації про особливості художньої манери поета, а також про співвіднесення його творчості з поетичним процесом. Однак, що найважливіше, опис модальності вірша дає можливість проникнути в «святая святих» будь-якої людини – в її психіку. Цим постановка лінгвістичного завдання сприяє отриманню інформації з іншої дисципліни – психології художньої творчості, яка спрямована на виявлення психологічних процесів, що відбувалися в свідомості поета під час створення ним твору.

Мета та завдання дослідження. Опис методики розкриття модальної структури поетичного тексту вимагає короткого екскурсу в теорію когнітивної модальності й найзагальніших пояснень нашої інтерпретації цієї категорії, викладеної в низці праць (Бріцин, 2006; Бріцин, 2013; Бріцин, 2015). На відміну від традиційної теорії модальності, що декларує наявність у реченні облігаторної об'єктивної модальності й факультативної суб'єктивної модальності, когнітивна теорія модальності постулює існування в реченні як в засобі вираження закінченої думки співвіднесеності цієї думки з тим чи іншим видом психічного буття мовця, а власне модальність визначається як категорія, що описує способи ментально-чуттєвого відображення дійсності або ж її ментально-чуттєвого моделювання. Наприклад, думка може відбивати перцептивне сприйняття (смакове, зорове, слухове, тактильне), вона може відображати знання, спогад, припущення, впевненість, умовивід, бажання тощо мовця.

Традиційній теорії модальності притаманне фактичне ототожнення категорій об'єктивної модальності й способу, що й зумовило достатність для відповіді про модальність речення аналізу форми диктальної частини речення. Не випадковим є факт включення модальності до категорії предикативності, яка є характерною ознакою речення як основної структурної одиниці синтаксису. Когнітивна теорія модальності побудована на підходах, окреслених Ш. Баллі, який у семантиці речення виділяє дві частини: модус і диктум. При цьому, і це добре видно зі способу експлікації модусної інформації, застосованого Ш. Баллі, модус речення жодним чином не розчинений у категорії предикативності, як стверджує традиція. Він є зовнішньою семантичною ознакою відносно диктальної семантики, відображеної в реченні. Ця принципова думка знайшла термінологічне вираження в працях О. С. Мельничука у вигляді протиставлення зовнішньосинтаксичнихі внутрішньосинтаксичних відношень. Учений зараховує модальні відношення до зовнішньосинтаксичних і звертає увагу на численні випадки втрати предикативно організованою структурою зовнішньосинтаксичних відношень. Це, зокрема, спостерігається в значній частині типів підрядних частин. Їхня модальність, як зазначає учений, «не вказує безпосередньо на спосіб віднесення змісту підрядного речення до відповідного моменту дійсності, а

синтаксично підпорядковується головному реченню, набуваючи таким чином характеру внутрішньо синтаксичного відношення, яке встановлюється між компонентами складного речення» (Мельничук, 1966: 49).

Експліцитним засобом передавання модальності речення виступають складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними, а також синонімічні їм безсполучникові складні речення. У них диктальна інформація зосереджена в залежній частині, а модальна – в головній; остання, як правило, передається дієсловами на позначення різноманітних видів психічної діяльності людини *(чути, бачити, відчувати, знати, пам'ятати, вірити, чекати, сподіватися, думати, планувати, хотіти, бажати тощо)*, сюди ж входять і перформативи, що передають волевиявлення *(вимагати, просити, застерігати, наказувати тощо)*. Інший спосіб вираження ментально-чуттєвого відображення дійсності або ж її ментально-чуттєвого моделювання пов'язаний з використанням вставних слів, модальних часток. Багато з цих слів у класичному погляді на модальність віднесено до засобів вираження суб'єктивної модальності (Виноградов, 1975). Пор.: *може, мабуть, напевне, здається=я припускаю, що; звичайно, безсумнівно=я переконаний, що*.

Але зазвичай ці модальні складники закінченої думки не отримують експліцитного вираження, вони існують імпліцитно. Їхнє усвідомлення спирається на форму речення, його інтонаційну будову, лексичний склад, нерідко для розуміння модальності речення необхідним є вихід за межі речення і звернення до контексту або й широкого дискурсу. Зокрема, кажучи про форму, колір чогось, ми припускаємо наявність модусу зорового, а не, скажімо, смакового або слухового сприйняття, а тому сприймаємо неправильними такі реконструкції, як (?) *Я відчуваю на смак (чую), що м'яч червоний,* приймаючи речення *Я бачу, що м'яч червоний*.

Не зупиняючись детально на питаннях, висвітлених у наших згаданих вище публікаціях, зазначимо лише, що модальність речень у дійсному, умовному й частині бажального способів належить до класу модальностей, позначених нами як доцентрові. Усі ці речення демонструють здатність до трансформації в складнопідрядні речення з *що*-підрядними з'ясувальними. Речення в наказовому способі й частина речень, що мають форму бажального способу, послідовно трансформуються в складнопідрядні речення з щоб-підрядними з'ясувальними. Вони представляють відцентровий тип модальностей і позначають широкий спектр волевиявлення людини. Цей тип модальностей одержав докладне висвітлення в праці (Храковский, Володин, 1986).

Звернення до рівня тексту, до дискурсу чітко свідчить, що коло модальних значень, імпліцитно представлених у простому реченні у формі дійсного способу, досить широке. Це, зокрема, модальність зорового й слухового сприйняття, модальність знання, модальність віри, модальність уяви, модальність переконаності, модальність припущення, модальність переповідності, модальність планування тощо.Таким чином, виявляється, що реченню в дійсному способі властива модальна багатозначність, яка, як і у слова, знімається в тексті, в процесі спілкування. Слухачеві, як правило, вдається безпомилково відрізняти правду від брехні, перцептивний досвід мовця від його фантазій тощо. Коли ж ми стикаємося з труднощами модальної інтерпретації, ми вдаємося до уточнювальних питань на зразок *Ти це бачив, або ж тільки припускаєш, що так було?*

Відзначаючи різноманітність засобів виявлення прихованої модальної семантики, зробимо одне істотне застереження. Найпростіше вона експлікується в усному мовленні. В писемному мовленні модальна характеристика тексту ускладнюється, при цьому в галузі художнього мовлення спостерігаємо залежність виявлення модальності від ступеня авторизованості висловлювання, наявності автора чи мовця. За цією ознакою прозорішою є модальність драматургічних текстів, лірики, прози, що відбиває авторське «я».

Отже, як було зазначено вище, дослідження модусної інформації, а не тільки диктальної, як це зазвичай спостерігається в спробах аналізу поетичних текстів, значно поглиблює їхнє розуміння, адже визначальною рисою поетичного тексту є, звичайно ж, не повідомлення про певну подію або про перебіг подій, це не сухий звіт про властивості довкілля, поезія, насамперед, – це рефлексії поета на світ, це осягнення дійсності, знаходження істини через відчуття й почуття. Це прищеплення читачеві побаченого світу через збудження у нього тих самих душевних емоцій і рухів, які володіли поетом.

Опис духовної діяльності творця поезії, який з'являється в результаті експлікації модусної структури вірша, нерідко виступає засобом розкриття прихованих смислів, об'єднує аналіз різноманітних рис і властивостей тексту. Звернімося для ілюстрації цієї думки до простого, але разом з тим чарівного в своїй простоті вірша Павла Тичини «Арфами, арфами…», залучивши спостереження над його модальністю. Тут у перших рядках відбуваються постійні переходи різноманітних відчуттів автора. Він чує звуки гаїв, відчуває пахощі весни, бачить її красу: *Арфами, арфами – / золотими, голосними обізвалися гаї / Самодзвонними: // Йде весна / Запашна, / Квітами-перлами / Закосичена*. Далі відбувається перехід до когнітивної сфери – вираження передбачень поета: *Думами, думами – / наче море кораблями, переповнилась блакить / Ніжнотонними: / Буде бій / Вогневий! / Сміх буде, плач буде / Перламутровий...* Далі – знову повернення до перцепцій: *Стану я, гляну я – / скрізь поточки як дзвіночки, жайворон як золотий / З переливами: / Йде весна / Запашна, / Квітами-перлами / Закосичена.* Завершує вірш сплетіння думок, тут і запитання, яке переходить на заклик, і повторення вже сказаного передчуття майбутнього. Воно ніби виростає з побаченого й відчутого пробудження природи і, своєю чергою, через свою повторюваність призводить до трансформації сприйняття природи: вона набуває ознак символу пробудження нового життя: *Любая, милая– / чи засмучена ти ходиш, чи налита щастям вкрай / Там за нивами: / Ой одкрий / Колос вій! / Сміх буде, плач буде / Перламутровий...* В окреслену канву модальної структури вірша постійно вриваються метафори, які в когнітивній теорії модальності кваліфікуємо як один із різновидів доцентрової модальності – модальності уяви. Поет уявляє, що ліси обзиваються подібно до людей, що весна по-дівочому *закосичена*, колір *перл, перламутру, золота,* звуки дзвоників виступають метафоричною облямівкою цього гімну життя.

Важливий і багатий матеріал для розкриття ролі модальної організації поетичного тексту дають поезії Т. Г. Шевченка. Вони демонструють надзвичайно широку палітру модальних значень і модальних переходів думки. Представлені тут зорові перцепції виступають зразком словесного продовження таланту прекрасного художника, яким був Т. Г. Шевченко. Як зазначалося вище,

найпростішим визначення модальності речень є в поетичних творах, у яких поет виступає безпосереднім учасником описуваного. Тут картини природи й думки поета створюють гармонійне ціле.

Таке поєднання, наприклад, спостерігаємо в поемі «Сон». Розглянемо модальну структуру поданого тут фрагмента, об'єднаного модальною рамкою Мені сниться. Тут переважають зорові модальності, про які говорить і модальне за своєю функцією слово дивлюся: *Дивлюся: так буцім сова / Летить лугами, берегами, та нетрями, / Та глибокими ярами, / Та широкими степами, / Та байраками.* Далі йде уривок, пов'язаний із розкриттям дій автора, відтворенням його прощальних почуттів і планів: *А я за нею та за нею, / Лечу й прощаюся з землею. / Прощай, світе, прощай, земле, / Неприязний краю, / Мої муки, мої люті / В хмарі заховаю. / А ти, моя Україно, / Безталанна вдово, / Я до тебе літатиму / З хмари на розмову. / На розмову тихо-сумну, / На раду з тобою; / Опівночі падатиму / Рясною росою. / Порадимось, посумуєм, / Поки сонце встане, / Поки твої малі діти / На ворога стануть. / Прощай же ти, моя нене, / Удово-небого, / Годуйдіток; жива правда / У Господа Бога!* За цим фрагментом, модально зосередженим на внутрішньому світі автора, на його особистісних переживаннях, буквально вривається інший модальний план – план зовнішнього світу, змальований через багату гаму різноманітних відчуттів. Перший рядок, у якому вжито модальне дієслово *дивлюсь*, а також другий рядок відбивають зорове сприйняття світанку, яке в третьому й четвертому рядках доповнено метафорично вираженим слуховим образом. Далі, в п'ятому рядку, – тактильне відчуття, яке знову повертає до зорових образів: *Летим. Дивлюся, аж світає, (1) / Край неба палає, (2) / Соловейко в темнім гаї (3) / Сонце зострічає. (4) / Тихесенько вітер віє, (5) / Степи, лани мріють, (6) / Меж ярами над ставами (7) / Верби зеленіють. (8) / Сади рясні похилились, (9) / Тополі по волі (10) / Стоять собі, мов сторожа, (11) / Розмовляють з полем.* (12).

Далі в рядках із 13 по 18 спостерігаємо трансформування безпосередніх перцепцій в метафоричне узагальнення зорового сприйняття, яке стосується всієї країни: *І все-то те, вся країна (13) / Повита красою, (14) / Зеленіє, вмивається (15) / Дрібною росою, (16) / Спокон віку вмивається, (17) / Сонце зострічає...* (18).

У рядках 19 – 22 поет переходить зі сфери перцепцій до сфери логіки, він висловлює свої переконання, свою впевненість: *І нема тому почину, (19) / І краю немає! (20) / Ніхто його не додбає (21) / І не розруйнує... (22)*. Узагальнення про вічність природної гармонії стають джерелом міркувань автора про жорстокість, несправедливість соціального буття. Вони оформляються поєднанням різноманітних модальних планів, однак основу й тут складають уявні зорові перцепції, які поєднано з висловлюваннями логічної сфери: *Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш, / Латану свитину з каліки знімають, / З шкурою знімають, бо нічим обуть / Княжат недорослих; а он розпинають / Вдову за подушне, а сина кують, / Єдиного сина, єдину дитину, / Єдину надію! в військо оддають! / Бо його, бач, трохи! А онде під тином / Опухла дитина, голоднеє мре, / А мати пшеницю на панщині жне. / А он бачиш? Очі! Очі! / Нащо ви здалися, / Чом ви змалку не висохли, / Слізьми не злилися? / То покритка попідтинню / З байстрям шкандибає, / Батько й мати одцурались / Й чужі не приймають! / Старці навіть цураються!!*

Порівняно з початком аналізованого уривку текст поеми набуває значно більшої емоційної напруженості, це досягається й ускладненням модальної структури, незвичним прийомом показу внутрішньої роздвоєності, коли автор звертається до себе, до своєї душі з запитаннями, з імперативними зверненнями: *Душе моя, / Чого ти сумуєш? / Душе моя убогая, / Чого марне плачеш, / Чого тобі шкода? Хіба ти не бачиш, / То глянь, подивися; а я полечу / Високо, високо за синії хмари; <...> Душе моя убогая! / Лишенько з тобою. / Хібати не чуєшлюдського плачу?* Він, ставлячи до себе запитання, намагається дати на них відповідь, яку за допомогою вставного слова може оформляє як припущення: *Чи Бог бачить із-за хмари / Наші сльози, горе? / Може, й бачить, та помага, / Як і оті гори / Предковічні, що политі / Кровію людською!..*

Не менш цікава й різноманітна модальна структура творів Т. Г. Шевченка, де автор не виступає учасником описуваного. Тут модальні експлікації набувають безособового характеру. Прикладом таких творів може бути «Причинна», що відкриває «Кобзар». На відміну від розглянутих описів із поеми «Сон» тут переважають звукові перецепції, що природно узгоджується з описами ночі. Початок твору – картина буревію, розкрита поєднанням звукових і зорових перцепцій: *Реве та стогне Дніпр широкий, / Сердитий вітер завива* **[слухова перцепція]** / *Додолу верби гне високі, / Горами хвилю підійма. / І блідий місяць на ту пору / Із хмари де-де виглядав,/ То виринав, то потопав.* **[зорові перцепції і метафори на основі зорового образу]** / *Ще треті півні не співали, / Ніхто нігде не гомонів, / Сичі в гаю перекликались, / Та ясен раз у раз скрипів.* **[слухова перцепція]**.

Після переповідання історії дівчини знову повернення до опису ночі, але ночі спокійної, яка, втім, сповнена звуками, голосами, піснями русалок: *Широкий Дніпр не гомонить: / Розбивши, вітер, чорні хмари, / Ліг біля моря одпочить, / А з неба місяць так і сяє; / над водою, і над гаєм, / Кругом, як в усі, все мовчить. / Аж гульк – з Дніпра повиринали / Малії діти, сміючись. / «Ходімо гріться! – закричали. – Зійшло вже сонце!» (Голі скрізь; / З осоки коси, бо дівчата). // «Чи всі ви тута? – кличе мати. – / Ходім шукати вечерять. / Пограємось, погуляймо / Та пісеньку заспіваймо: / Ух! Ух! / Солом'яний дух, дух! / Мене мати породила, / Нехрещену положила. / <...>/ Ух! Ух! /Солом'яний дух, дух! / Мене мати породила, / Нехрещену положила». / Зареготались нехрещені... / Гай обізвався; галас, зик, / Орда мовріже. Мов скажені, / Летять до дуба... нічичирк...*

Наприкінці балади знову описи природи, але не нічної, а дня. У них теж переважають слухові картини: *Треті півні: кукуріку! – / Шелеснули в воду. / Защебетав жайворонок, / Угору летючи; / Закувала зозуленька, / На дубу сидячи; / Защебетав соловейко – / Пішла луна гаєм; / Червоніє за горою; / лугатар співає. / Чорніє гай над водою, / Де ляхи ходили; / Засиніли понад Дніпром / Високі могили; / Пішов шелест по діброві; / Шепчуть густі лози.*

Крім звуків природи,голосів, баладу наповнюють авторські думки, оцінки й емоційні реакції на описувані події, передбачення, прохання, благання: *Дарма щоніч дівчинонька Його виглядає. / Не вернеться чорнобривий / Та й не привітає, / Не розплете довгу косу, / Хустку не зав'яже, / Не на ліжко – в домовину / Сиротою ляже! / Така її доля... О боже мій милий!/ За що ж ти караєш її, молоду? / За те, що так щиро вона полюбила / Козацькії очі?..*

Прости сироту! Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки, / Одна, як та пташка в далекім краю.

Усі модальні плани об'єднує характерна для фольклору переповідність: *В таку добу під горою, / Біля того гаю, / Що чорніє над водою, / Щось біле блукає*. У межах переповідності, що зазвичай експлікується дієсловом кажуть, спостерігаємо вираження не тільки явищ, а й народних знань, які заперечують припущення, сформоване за допомогою вставного слова *може: Може, вийшла русалонька / Матері шукати, / А може, жде козаченька, / Щоб залоскотати. / Не русалонька блукає – / То дівчина ходить, / Й сама не зна (бо причинна), / Що такеє робить. / Так ворожка поробила, / Щоб меньше скучала, / Щоб, бач, ходя опівночі, / Спала й виглядала / Козаченька молодого, / Що торік покинув*. Наступні рядки – екскурс у минуле, який поєднується з модальністю припущення: *Обіщався вернутися, / Та, мабуть, і згинув! / Не китайкою покрились / Козацькії очі, / Не вимили біле личко / Слізоньки дівочі: / Орел вийняв карі очі / На чужому полі, / Біле тіло вовки з'їли, – / Така його доля*. Вставне слово мабуть виводить подальшу інформацію з кола характерного для фольклора оповідання про певні події й відносить повідомлюване до актуальних думок дівчини. Ці рядки – її внутрішнє мовлення.

Зазначене спостереження має стосунок не тільки для характеристики модальної структури романтичної балади «Причинна», написаної орієнтовно в 1837 році. Воно розкриває новаторство Т. Г. Шевченка у використанні такого прийому, як вираження внутрішньої мови персонажа. Цей прийом, що суперечить побутовим уявленням про модальну можливість передати думки співрозмовника чи третьої особи, в російській літературі пов'язують з іменем О. С. Пушкіна, який звернувся до нього в початкових рядках «Євгенія Онєгіна», написаного з 1823 по 1827 рік: *«Мой дядя самых честных правил, / Когда не в шутку занемог, / Он уважать себя заставил / И лучше выдумать не мог. / Его пример другим наука; / Но, боже мой, какая скука / С больным сидеть и день и ночь, / Не отходяни шагу прочь!...» // Так думал молодой повеса, / Летя в пыли на почтовых*. Цей прийом, що ознаменував цілий переворот у галузі літератури, у Т. Г. Шевченка використано не тільки в наведених рядках. Внутрішнє мовлення він передає і як пряму мову, і гармонійно вплітає його в тканину художньої розповіді, це, зокрема, спостерігаємо в багатьох фрагментах «Причинної»: *А тим часом із діброви / Козак виїжджає; / Під ним коник вороненький / Насилу ступає. / «Ізнемігся, товаришу! / Сьогодні спочинем: / Близько хата, де дівчина / Ворота одчинить. / А може, вже одчинила / Не мені, другому… / Швидче, коню, швидче, коню, / Поспішай додому!» / Утомився вороненький, / Іде, спотикнеться, – / Коло серця козацького / Як гадина в'ється. / «Ось і дуб той кучерявий… / Вона! Боже милий! / Бач, заснула виглядавши, / Моя сизокрила!» / Кинув коня та до неї: / «Боже ти мій, боже!» / Кличе її та цілує… / Ні, вже не поможе! / «За що ж вони розлучили / Мене із тобою?» / Зареготавсь, розігнався – / Та в дуб головою!*

Отже, здійснений аналіз показує значущість вивчення не тільки диктальної, а й модальної інформації. Дослідження модальної структури поетичного тексту поглиблює його розуміння, дає додаткові дані для проведення зіставних і типологічних студій.

ЛІТЕРАТУРА

Бріцин В. М. Когнітивні аспекти теорії модальності // Мовознавство. 2013. № 2 – 3. С. 128–148.

Бріцин В. М. Модальна граматика як новий напрямок семантико-синтаксичного вивчення мови // Мовознавство. 2006. №3. С. 101 – 110.

Бріцин В. М. Модальність і предикативність: лінії розмежування й протиставлення // Мовознавство. 2015. № 2. С. 77–85.

Виноградов В. В. О категориимодальности и модальных словах в русском языке // Исследования по русской грамматике: избранные труды. Москва, 1975. С. 53 – 87.

Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста: структура стиха. Москва: Просвещение, 1972.271 с.

Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наук. думка, 1966. 324 с.

Ревзина О. Г. Методы анализа художественного текста // Структура и семантика художественного текста. Москва, 1998. С. 301–316.

Тодоров Цв. Поэтика // Структурализм: «за» и «против». Москва, 1975. С. 37 – 113.

Храковский В. С., Володин А. П. Семантика и типология императива. Русский императив. Ленинград: УРСС, 1986. 270 с.

МОДАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Виктор Брицын

доктор филологических наук, профессор, главный научный сотрудник Института языкознанияим. А.А. Потебни НАН Украины.

Киев, Украина.

e-mail: vmbritsyn@ukr.net

ORCID ID: https: // orcid. org / 0000 – 0002 – 3243 – 7958

АННОТАЦИЯ

В статье изложены основные положения когнитивной теории модальности и показаны возможности использования этой теории для описания поэтических текстов. Методология применения когнитивной теории модальности показана преимущественно на материале поэтических произведений Т. Шевченко. Они демонстрируют чрезвычайно широкую палитру модальных значений и модальных переходов мысли. В частности, представленные здесь зрительные перцепции выступают образцом словесного продолжения таланта Шевченко-художника. В статье показано новаторство Т. Шевченко в модальной организации поэтических текстов, соотносительность его находок с новыми стилистическими приемами, которыми обогатил литературу А. С. Пушкин.

Ключевые слова: *когнитивная теория модальности, анализ поэтического текста, стиль Шевченко, теория текстообразования.*

MODAL ASPECTS OF INTERPRETATION OF POETIC TEXT

Victor Britsyn

Doctor of Philology, professor, chief researcher at the Institute of Linguistics of National academy of sciences of Ukraine.

Kiev, Ukraine.

e-mail: vmbritsyn@ukr.net

ORCID ID: https: // orcid. org / 0000 – 0002 – 3243 – 7958

SUMMARY

The article outlines the main provisions of the cognitive theory of modality and shows the possibilities of applying this theory in the process of describing poetic texts. The methodology of applying the cognitive theory of modality is demonstrated mainly on the material of the poetic works by T. Shevchenko. They exhibit an extremely wide palette of modal meanings and modal thought transitions. In particular, the visual perceptions presented here are an example

of the verbal continuation of the talent of the wonderful artist. The article shows the innovation of T. Shevchenko in the modal organization of poetic texts, the correlation between his finds and new stylistic devices that were introduced by A. Pushkin who greatly enriched the literature.

Key words: *cognitive theory of modality, analysis of poetic text.*

REFERENCES

Britsyn V. M. Kohnityvni aspekty teoriyi modal'nosti [Cognitive aspects of modality theory] // Movoznavstvo. 2013. № 2 – 3. S. 128 – 148 [in Ukrainian].

Britsyn V. M. Modal'na hramatyka yak novyy napryamok semantyko-syntaksychnoho vyvchennya movy [Modal grammar as a new direction of semantic-syntactic study of language] // Movoznavstvo. 2006. № 3. S. 101 – 110 [in Ukrainian].

Britsyn V. M. Modal'nist' i predykatyvnist': liniyi rozmezhuvannya y protystavlennya [Modality and predicativeness: lines of demarcation and opposition] // Movoznavstvo. 2015. № 2. S. 77 – 85 [in Ukrainian].

Vinogradov V.V. O kategorii modal'nosti i modal'nykh slovakh v russkom yazyke [About the category of modality and modal words in Russian] // Issledovaniya po russkoy grammatike: izbrannyye trudy. Moskva, 1975. S. 53 – 87 [in Russian].

Lotman YU. M. Analiz poeticheskogo teksta: struktura stikha [Analysis of the poetic text: the structure of the verse]. Moskva: Prosveshcheniye, 1972. 271 s. [in Russian].

Mel'nychuk O. S. Rozvytok struktury slov'yans'koho rechennya [Development of the structure of the Slavic sentence]. Kyiv: Nauk. dumka, 1966. 324 s. [in Ukrainian].

Revzina O. G. Metody analiza khudozhestvennogo teksta [Methods for analyzing literary text] // Struktura i semantika khudozhestvennogo teksta. Moskva, 1998. S. 301 – 316 [in Russian].

Todorov Tsv. Poetika [Poetics] // Strukturalizm: «za» i «protiv». Moskva, 1975. S. 37 – 113 [in Russian].

Khrakovskiy V. S., Volodin A. P. Semantika i tipologiya imperativa. Russkiy imperative [Semantics and typology of the imperative. Russian imperative]. Leningrad: URSS, 1986. 270 s. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 12. 04. 2021

УДК 811.161.2'0+811.161.1'0

https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-3

ПАВЛО ЖИТЕЦЬКИЙ І ТИПОЛОГІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Володимир Глущенко
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри
германської та слов'янської філології,
Донбаський державний педагогічний університет,
Слов'янськ, Україна
e-mail: sdpunauka@ukr.net
ORCIDID: https://orcid.org/0000-0002-2394-4966

АНОТАЦІЯ

Значним внеском не тільки в україністику, а й у славістику в цілому стала книга П. Г. Житецького «Очерк звуковой истории малорусского наречия». Саме Житецькому належить заслуга постановки проблеми зв'язку вокалізму і консонантизму в історії української мови і тим самим в історії слов'янських мов узагалі. Теза Житецького про те, що в слов'янських мовах та в їхній історії «бідний» вокалізм поєднується з «багатим» консонантизмом і навпаки, заклала основи історичної типології слов'янських мов (на фонологічному рівні) і виявилася дуже продуктивною в мовознавстві ХХ ст. Вона стала основою поділу слов'янських мов на два типи – вокалічний і консонантний, які було інтерпретовано як у синхронічному, так і в діахронічному аспекті (О. В. Ісаченко, К. В. Горшкова, В. В. Іванов, В. В. Колесов).

Житецьким було реконструйовано системи архетипів і системи фонетичних законів з подібним механізмом (об'єднаних спільною причиною). Завдяки цьому історія фонетичної системи української мови в трактуванні Житецького виступає як ланцюг причиново пов'язаних фонетичних процесів на рівні підсистем (вокалізм і консонантизм) і ознак звуків (сила і слабкість, глухість і дзвінкість, твердість і м'якість приголосних). Це й зумовило те, що концепція зв'язку вокалізму і консонантизму в історії української мови Житецького зберегла актуальність у порівняльно-історичному й типологічному мовознавстві ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Ключові слова: *історія української мови, зв'язок вокалізму і консонантизму, фонологічний рівень, типологія слов'янських мов.*

Вступ. Безперечно, одним з важливих завдань славістики кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. стало подолання розриву між підсистемами голосних і приголосних. Розв'язання цього завдання пов'язуютьз іменами О. О. Шахматова та Р. О. Якобсона (Журавлев, 1987: 485). Наш аналіз свідчить: проблему зв'язку вокалізму і консонантизму в історії слов'янських мов поставив український мовознавець Павло Гнатович Житецький. Проте цей факт певний час (до виходу наших досліджень) залишався невідзначеним. Ситуація змінилася після виходу наших студій (Глущенко, 1998: 82–84, 91–94; Глущенко, 2001; Глущенко, 2020), проте висвітлення проблеми ми не вважаємо вичерпним.

З цього випливає **актуальність** пропонованого дослідження, пов'язана з нашим бажанням розкрити питання повніше й акцентувати увагу на типологічних аспектах проблеми.

Метою статті є установлення внеску Житецького у розв'язання проблеми зв'язку вокалізму і консонантизму в історії слов'янських мові, отже, у формування історичної типології слов'янських мов.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях:** 1) розкрити погляди Житецького на зв'язок вокалізму і консонантизму в історії слов'янських мов, насамперед української; 2) установити внесок Житецького у розв'язання зазначеної проблеми; 3) з'ясувати фонологічний зміст концепції Житецького та її вплив на формування типології слов'янських мов.

Матеріал та метод дослідження. Матеріал дослідження склали наукові лінгвістичні тексти. Це книга Житецького «Очерк звуковой истории малорусского наречия», праці його сучасників О. О. Потебні та М. О. Колосова, а також студії мовознавців, які розвивали ідеї Житецького в XX ст. (О. В. Ісаченко, К. В. Горшкова, В. В. Іванов, В. В. Колесов). У статті використано актуалістичний метод як метод лінгвоісторіографічних досліджень.

Результати та дискусія. Праця Житецького «Очерк звуковой истории малорусского наречия» (Житецкий, 1876) увійшла в золотий фонд україністики та, з нашого погляду, слов'янського мовознавства в цілому. Як нам видається, своїм успіхом ця книга зобов'язана тому, що в ній розглядувані автором фонетичні (фактично – фонологічні) зміни об'єднано у стрункy систему. Системний підхід до фонетичних (фонологічних) явищ у діахронії реалізовано тут у запропонованій Житецьким концепції зв'язку вокалізму і консонантизму в історії української мови (Глущенко, 1998: 91; Глущенко, 2001: 49).

Як свідчить проведений нами аналіз, Житецькому, так само як іншим лінгвістам кінця XIX ст. – початку XX ст. (ідеться про передфонологічний етап), було притаманне інтуїтивне трактування фонеми як звукотипу.

Значну увагу в книзі Житецького приділено опису позиційних і комбінаторних змін голосних і приголосних української мови в діахронічному аспекті. Проте український мовознавець розглядає не тільки зв'язок голосних і приголосних у мовленнєвому потоці. Житецький розкриває зв'язок самих підсистем вокалізму і консонантизму. У межах цих підсистем кожне фонологічне явище органічно включене в загальну концепцію, випливає з неї.

При цьому певна фонологічна зміна (занепад редукованих голосних) виступає причиною низки інших фонологічних змін: занепад редукованих спричиняє «ланцюгову реакцію» у вокалізмі та консонантизмі «спільноруської» (у сучасній термінології – прасхіднослов'янській) мови, а згодом у вокалічній і консонантній підсистемах окремих східнослов'янських мов (української, російської, білоруської).

За Житецьким, у вокалізмі це повноголосся та дифтонгізація [o], [e] в нових закритих складах (у термінології Житецького – «двоголосся»); вони є замінними процесами, викликаними намаганням «відновити» вокалізм, ослаблений занепадом редукованих. Отже, між повноголоссям і «двоголоссям» Житецький встановлює внутрішній зв'язок (Житецький, 1876: 64, 108, 153, 264–265).

Якщо говорити про консонантну підсистему, то це низка змін у говорах прасхіднослов'янської мови. Житецький поділяє ці говори на два типи, які він кваліфікує як однаково давні. Першому типу притаманне «підсилення» вокалізму та «ослаблення» консонантизму (це майбутні українські, білоруські та деякі російські говори). Другий тип характеризується «ослабленням» вокалізму та «підсиленням» консонантизму (сюди автор відносить переважну більшість майбутніх російських говорів) (там само: 209–211).

Цілком логічно, що Житецький зосереджує увагу саме на говорах першого типу. Якщо звернутися до історії говорів цього типу, то тут «підсилення» вокалізму передувало «ослабленню» консонантизму (там само: 265). «Слабкий» консонантизм виявився в переважанні дзвінких приголосних над глухими (зокрема, у відсутності або слабкому розвитку оглушення дзвінких); найбільш послідовно ця особливість реалізувалася в південно-східному наріччі (у сучасній термінології) української мови (там само: 210–213).

Відзначимо: як і О. О. Потебня, Житецький зосереджує увагу на «кількісних змінах приголосних», але трактує це явище вужче: до «кількісних» він відносить лише зміни приголосних за участю голосу і шуму.

Поряд з «кількісними» Житецький розглядає «якісні» зміни приголосних; вони, на думку вченого, відбувалися внаслідок пом'якшення приголосних перед [j] та голосними переднього ряду (там само: 220). Водночас звернення до деяких інтерпретацій Житецького показує, що він був схильний розглядати «якісні» зміни приголосних як різновид «кількісних» (там само: 218, 220), можливо, під впливом Потебні (Глущенко, 1998: 78–81).

Так, за Житецьким, подовження пом'якшених приголосних у сполученнях «приголосний +[j]» було спричинене необхідністю компенсувати певне «ослаблення» вокалізму, що виникло внаслідок занепаду редукованих. На думку вченого, «пом'якшено-подвоєні приголосні з'явилися для поновлення ослаблого консонантизму», вони є «навіть необхідним наслідком кількісного занепаду приголосних» (Житецький, 1876: 217). Отже, подовження приголосних унаслідок йотації Житецький відносив до «кількісних змін приголосних», але, на відміну від Потебні, він інтерпретував подібні випадки не як «ослаблення», а як «підсилення» приголосних, аргументуючи це тим, що [j] переходить у звук, більш сильний, ніж сам (j) (там само: 218).

Житецький дослідив і зміни [л] і [в] в [ў].Ці переходи вивчав і Потебня як різновид «ослаблень» (Глущенко, 1998: 80–81). Житецький же розглядав їх як «вокалізацію» (Житецький, 1876: 158). Звук [ў] на місці [л] і [в] Житецький назвав одним з «неминучих супутників звучного консонантизму» (там само: 211). Нескладовий [ў] є не тільки в українській мові, а й у білоруській та в деяких російських говорах (там само).

За спостереженнями вченого, у плані реалізації категорії дзвінкості/глухості приголосних білоруська мова більш близька до української, ніж до російської. Висуваючи це твердження, Житецький відзначає його гіпотетичність, пов'язану з недостатністю фактичного діалектного матеріалу.

Отже, у межах концепції зв'язку вокалізму і консонантизму в історії української мови Житецький розглядає історію фонетичних явищ, між якими він встановлює причиново-наслідковий зв'язок. Велике значення для подальших історико-фонетичних досліджень мало намагання Житецького вийти за межі фонетичного оточення і виявити причини, що діють у самій фонологічній системі.

Проведене нами фронтальне вивчення праць XIX ст. – 30-х рр. XX ст. засвідчило, що саме Житецькому належить заслуга постановки проблеми зв'язку вокалізму і консонантизму в історії української мови і тим самим в історії слов'янських мов узагалі (Глущенко, 1998: 91; Глущенко, 2001: 49). Попри традиційний погляд, згідно з яким реалізація необхідності подолати розрив між

вокалізмом і консонантизмом уперше представлена в студіях Шахматова та Якобсона (див. вище), аналіз розглядуваної книги Житецького в контексті тогочасної лінгвістики свідчить, що пріоритет у постановці проблеми зв'язку вокалізму і консонантизму в історії слов'янських мов належить саме йому.

Ми особливо хотіли б підкреслити, що «Очерк звуковой истории малорусского наречия» є значним внеском не тільки в україністику, а й у славістику: розв'язання проблеми зв'язку вокалізму і консонантизму на матеріалі будь-якої слов'янської мови має велике загальнославістичне значення (Глущенко, 1998: 92).

Варто відзначити, що Житецький пише про однобічний зв'язок вокалізму і консонантизму, а не про їх взаємодію: в історії української мови зміни в підсистемі голосних (занепад редукованих) спричинили зміни в підсистемі приголосних. Тезу про зворотний вплив консонантизму на вокалізм в історії слов'янських мов висунув Шахматов, який розглядав зв'язок вокалізму і консонантизму як взаємодію (там само: 157–165).

За Житецьким, провідну роль у процесі перетворення підсистем вокалізму і консонантизму української та інших слов'янських мов відіграв вокалізм: саме зміни в підсистемі голосних (занепад редукованих) спричинилися до наступних змін як у підсистемі голосних, так і в підсистемі приголосних.

Як відзначив В. П. Плачинда, дуже важливим у Житецького є встановлення стійких тенденцій до рівноваги голосних і приголосних в історії української мови (Плачинда, 1987: 89). Житецький вважав, що між вокалізмом і консонантизмом існують компенсаційні відношення: «ослаблення» вокалізму, за Житецьким, спричиняється до «підсилення» консонантизму, а «підсилення» вокалізму – до «ослаблення» консонантизму. Щоправда, вчений трактував цю тезу дещо механістично і за різними ознаками для голосних і приголосних: «ослаблення» вокалізму полягає в скороченні кількості голосних звуків (занепад редукованих), а «підсилення» консонантизму – у вживанні в певних позиціях (у кінці слова та перед глухими приголосними) сильних (глухих) приголосних звуків, у подовженні пом'якшених приголосних у сполученнях «приголосний + [j]» (Житецкий, 1876: 210–217).

Водночас сама думка про те, що в слов'янських мовах і в їхній історії «бідний» вокалізм поєднується з «багатим» консонантизмом і навпаки, заклала основи історичної типології слов'янських мов (на фонологічному рівні) і виявилася дуже продуктивною в мовознавстві XX ст. Вона стала основою поділу слов'янських мов на два типи – вокалічний і консонантний, які було інтерпретовано як у синхронічному, так і в діахронічному аспекті (Исаченко, 1963; Горшкова, 1963; Иванов, 1990: 225–228; Колесов, 1980: 139, 206–207). Фонологи виділили низку особливостей, що характеризують вокалічні та консонантні мови (діалекти), і встановили, що «чистих» вокалічних і «чистих» консонантних мов не існує. Про це імпліцитно йдеться вже в Житецького: так, він відзначав вокалізовані приголосні в говорах усіх східнослов'янських мов і більшу поширеність цих звуків в українських говорах порівняно з білоруськими та російськими (Житецкий, 1876: 211).

Зберігає актуальність і теза Житецького про те, що типологічні відмінності між слов'янськими мовами полягають не тільки у вокалізмі, а й у консонантизмі. З погляду Житецького, у вокалізмі «індивідуалізм слов'янських наріч різкіше

впадає в очі; але аналіз малоруського консонантизму покаже нам, що й тут панують глибоко типові звукові риси, хоча значною мірою вони зумовлені перетвореннями в галузі голосних звуків» (там само: 145). Це, за Житецьким, є закономірним: «Та інакше й бути не могло: своєрідна система голосних повинна була викликати своєрідну систему приголосних звуків» (там само).

На думку Житецького, для прасхіднослов'янської мови характерне «процвітання глухих (редукованих – В. Г.) голосних» (там само: 67). Цей час і був періодом відносної рівноваги вокалізму і консонантизму у фонологічних системах слов'янських мов. Прямо на це Житецький не вказує, проте зазначене твердження представлене в ученого імпліцитно: воно органічне для системи ідей Житецького. Про це свідчить, зокрема, і те, як зображує вчений еволюцію фонологічної системи української мови після занепаду редукованих: «Рух звуків у малоруському наріччі, як і в усіх слов'янських наріччях, почався, на нашу думку, з утрати глухих звуків ъ і ь...» (там само: 50).

Останню тезу критикував Потебня: «Що ж робили звуки до того часу, якщо вони не рухалися» (Потебня, 1876: 44). З нашого погляду, ця критика побудована на непорозумінні. Житецький, так само як і Потебня, бачив у мові динамічний феномен. Тут ідеться про інше: занепаду редукованих і фонологічним змінам, спричиненим цим процесом, передував період відносної рівноваги вокалізму і консонантизму у фонологічних системах слов'янських мов (Глущенко, 2001: 51). Безперечно, мав рацію Плачинда, зазначаючи, що Потебня зосередив увагу майже виключно на недоліках праці Житецького (Плачинда, 1987: 96).

На притаманне Житецькому системне тлумачення явищ історії української мови вказував М. О. Колосов, проте результати, здобуті Житецьким, Колосов оцінював як лише негативні (Колосов, 1878: 261).

З нашого погляду, сучасники й однодумці Житецького Потебня та Колосов (відзначимо, що частина історіографів мовознавства включає до складу Харківської лінгвістичної школи не тільки Потебню та Колосова, а й Житецького) не завжди були достатньо об'єктивними в оцінці низки тверджень Житецького. Суворість їхніх оцінок можна пояснити тим, що історичний зв'язок вокалізму і консонантизму в концепції Житецького виступає значною мірою в занадто загальному та схематичному вигляді. Так, занепад редукованих (причина) викликає повноголосся (наслідок), але механізм процесу залишено нез'ясованим. Звернення в цьом випадку до тенденції відновлення вокалізму, ослабленого занепадом редукованих, є, на нашу думку, і сильною, і слабкою стороною гіпотези Житецького: намагання вченого визначити рушійні сили в самій фонологічній системі мало, поза всяким сумнівом, новаторський характер, проте реалізовано такий підхід було занадто абстрактно та схематично (Глущенко, 2001: 51–52). Це й призвело до того, що Потебня (Потебня, 1876: 44–45) та Колосов (Колосов, 1878: 261) відкинули встановлений Житецьким причиново-наслідковий зв'язок між занепадом редукованих і повноголоссям.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні проблем історичної типології слов'янських мов в українському мовознавстві кінця XIX ст. – початку XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА

Глущенко В. А. Житецький і проблеми фонологічної типології слов'янських мов. Історія української лінгвістики: зб. наук. праць. К.; Ніжин: Наука-сервіс, 2001. С. 49–52.

Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.). Донецьк, 1998. 222 с.

Глущенко В. А. У витоків історичної типології слов'янських мов: Павло Житецький. Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : зб. наук. праць [за заг. ред. проф. В. А. Глущенка]. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2020. Вип. 10. Ч. 2. С. 3–10.

Горшкова К. В. Соотношение вокализма и консонантизма в истории древнерусского языка. Славянская филология. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963. Вып. 5. С. 40–53.

Житецкий П. И. Очерк звуковой истории малорусского наречия. К., 1876. IV, 376 с.

Журавлев В. К. Наука о праславянском языке: эволюция идей, понятий и методов. Бирнбаум Х. Праславянский язык. Достижения и проблемы в его реконструкции. М.: Прогресс, 1987. С. 453–493.

Иванов В. В. Историческая грамматика русского языка. 3-е изд. М.: Просвещение, 1990. 400 с.

Исаченко А. В. Опыт типологического анализа славянских языков. Новое в лингвистике. М.: Изд-во иностр. лит., 1963. Вып. 3. С. 106–121.

Колесов В. В. Историческая фонетика русского языка. М.: Высш. школа, 1980. 215 с.

Колосов М. А. Обзор звуковых и формальных особенностей народного русского языка. Варшава, 1878. X, 270 с.

Плачинда В. П. Павло Гнатович Житецький. К.: Наук. думка, 1987. 208 с.

Потебня А. А. К истории звуков русского языка. Воронеж, 1876. Ч. 1. VI, 243 с.

ПАВЕЛ ЖИТЕЦКИЙ И ТИПОЛОГИЯ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ

Владимир Глущенко

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой германской и славянской филологии,
Донбасский государственный педагогический университет,
Славянск, Украина
e-mail: sdpunauka@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2394-4966

АННОТАЦИЯ

Значительным вкладом не только в украинистику, но и в славистику в целом стала книга П. И. Житецкого«Очерк звуковой истории малорусского наречия». Именно Житецкому принадлежит заслуга постановки проблемы связи вокализма и консонантизма в истории украинского языка и тем самым в истории славянских языков вообще. Положение Житецкого о том, что в славянских языках и в их истории «бедный» вокализм сочетается с «богатым» консонантизмом и наоборот, заложила основы исторической типологии славянских языков (на фонологическом уровне) и оказалась очень продуктивной в языкознании XX в. Она стала основой разделения славянских языков на два типа – вокалический и консонантный, которые были интерпретированы как в синхроническом, так и в диахроническом аспекте (А. В. Исаченко, К. В. Горшкова, В. В. Иванов, В. В. Колесов).

Житецким были реконструированы системы архетипов и системы фонетических законов с подобным механизмом (объединенных общей причиной). Благодаря этому история фонетической системы украинского языка в трактовке Житецкого выступает как цепь причинно связанных фонетических процессов на уровне подсистем (вокализм и консонантизм) и признаков звуков (сила и слабость, глухость и звонкость, твердость и мягкость согласных). Это и обусловило то, что концепция связи вокализма и консонантизма в истории украинского языка Житецкого сохранила актуальность в сравнительно-историческом и типологическом языкознании XX в. – начала XXI в.

Ключевые слова: *история украинского языка, связь вокализма и консонантизма, фонологический уровень, типология славянских языков.*

PAVLO ZHYTETSKYI AND THE TYPOLOGY OF THE SLAVONIC LANGUAGES

Volodymyr Glushchenko

Doctor of Science (Linguistics), Professor, Head of the Department of Germanic and Slavonic Linguistics,
Donbas State Teachers' Training University,
Sloviansk, Ukraine
e-mail: sdpunauka@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2394-4966

SUMMARY

P. H. Zhytetskyi's book «Очерк звуковой истории малорусского наречия» became a valuable contribution into Ukrainian and Slavonic studies. Zhytetskyi is credited with posing the problem of the relationship between vocalism and consonantism in the history of the Ukrainian language, and thus in the history of the Slavonic languages in general. Zhytetskyi's thesis about «the poor» vocalism combining with «the rich» consonantism and vice versa in the Slavonic languages and in their history set the grounds of the historical typology of the Slavonic languages (on the phonological level) and proved to be really effective in the XX-th ct. linguistics. It provided the principles of the Slavonic languages division into two types – a vocal and a consonant ones, which were interpreted both synchronically and diachronically (A. V. Isachenko, K. V. Horshkova, V. V. Ivanov, V. V. Kolesov).

Zhytetskyi reconstructed the systems of archytypes and the systems of phonetic rules with the similar mechanism (united by a common cause). This resulted in Zhytetskyi's understanding of the Ukrainian phonetic system history as a chain of causally related phonetic processes on the level of the subsystems (vocalism and consonantism) and the sound categories (strong and weak, voiced and unvoiced, hard and soft consonants). Therefore, Zhytetskyi's concept of the relationship between vocalism and consonantism in the history of the Ukrainian language has retained its relevance in comparative and typological linguistiscs of the XX-th ct. – early XXI-st ct.

Key words: *history of the Ukrainian language, vocalism and consonantism relationship, phonological level, typology of the Slavonic languages.*

REFERENCES

Glushchenko, V. A. (2001). P. H. Zhytetskyi i problemy fonolohichnoi typolohii slovianskykh mov [P. Zhytetskyi and the Issues of Phonological Typology of Slavonic Languages]. Istoriia ukrainskoi linhvistyky: zbirnyk naukovykh prats. Kyiv; Nizhyn: Nauka-servis, pp. 49–52. [in Ukrainian]

Glushchenko, V. A. (1998). Pryntsypy porivnialno-istorychnoho doslidzhennia v ukrainskomu i rosiiskomu movoznavstvi (70-i rr. XIX st. – 20-i rr. XX st.) [Principles of Comparative-Historic Researches in Ukrainian and Russian Linguistics (70-s XIX ct. – 20-s XX ct.)]. Donetsk. [in Ukrainian]

Glushchenko, V. A. (2020). U vytokiv istorychnoi typolohii slovianskykh mov: Pavlo Zhytetskyi [In the Origins of the Historical Typology of the Slavonic Languages: Pavlo Zhytetskyi]. Teoretychni y prykladni problemy suchasnoi filolohii: zbirnyk naukovykh prats [za zahalnoiu redaktsiieiu profesora V. A. Glushchenka]. Sloviansk: Vydavnytstvo B. I. Matorina. Vyp. 10. Ch. 2, pp. 3–10. [in Ukrainian]

Gorshkova, K. V. (1963). Sootnoshenie vokalizma i konsonantizma v istorii drevnerusskogo yazyika [Correlation of Vocalism and Consonantism in the History of the Old Russian Language]. Slavyanskaya filologiya. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta. Vyip. 5, pp. 40–53. [in Russian]

Zhitetskiy, P. I. (1876). Ocherk zvukovoy istorii malorusskogo narechiya [Essay on the Sound History of Ukrainian Language]. Kiev. [in Russian]

Zhuravlyov, V. K. (1987). Nauka o praslavyanskomyazyike: evolyutsiya idey, ponyatiy i metodov [The Studies in the Proto-Slavic language: evolution of ideas, concepts and methods]. Birnbaum X. Praslavyanskiy yazyik. Dostizheniya i problemy ivegorekonstruktsii. Moskva: Progress, pp. 453–493. [in Russian]

Ivanov, V. V. (1990). Istoricheskaya grammatika russkogo yazyika [Historical Grammar of the Russian Language]. 3-e izd. Moskva: Prosveschenie. [in Russian]

Isachenko, A. V. (1963). Opyit tipologicheskogo analiza slavyanskih yazyikov [Essay on the Typological Analysis of the Slavonic Languages]. Novoe v lingvistike. Moskva: Izdatelstvo inostrannoy literaturyi, 1963. Vyip. 3, pp. 106–121. [in Russian]

Kolesov,V. V. (1980). Istoricheskaya fonetika russkogo yazyika [Historical Phonetics of the Russian Language]. Moskva: Vyisshaya shkola. [in Russian]

Kolosov, M. A. (1878). Obzor zvukovyih i formalnyih osobennostey narodnogo russkogo yazyika [Review of the Sound and Formal Features of the Folk Russian Language]. Varshava. [in Russian]

Plachynda, V. P. (1987). Pavlo Hnatovych Zhytetskyi. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]

Potebnya, A. A. (1876). K istorii zvukov russkogo yazyika [On the History of the Souds of the Russian Language]. Voronezh. Ch. 1. [in Russian]

Стаття надійшла до редакції 01.03.2021

УДК 83.8:81'38[811.161.2+811.111

https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-4

THE PECULIARITIES OF RENDERING PHONETIC AND GRAPHICAL STYLISTIC DEVICES IN CHILDREN'S LITERATURE TRANSLATION

Ilona Derik

Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Translation and Theoretical
and Applied Linguistics, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, Ukraine
e-mail: ilonaderik@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8979-4745

Yevheniia Savchenko

Candidate of Philology, Assistant Professor at the Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, Ukraine
e-mail: anneshirley2687@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000–0001–7000–5155

SUMMARY

The article is dedicated to the issue of possible difficulties of rendering phonetic and graphical stylistic devices in translating English belles-lettres texts into Ukrainian. The survey of the existing theoretical works on this topic has revealed the relevance of the sound imitation and other ways of sound instrumentation in the general stylistic and pragmatic effect of the literary work.

It has been proved that typological discrepancies on one hand, and ethnic and cultural differences on the other hand result in additional challenges for belles-lettres literature translators. In this respect children's literature requires special techniques in translation as young readers' perception is more dependent on the translator's skill.

The research was carried out on the basis of K. Grahame's fairy tale «The Wind in the Willows» and its Ukrainian translation by A. Sahan «Вимер у вербах». The phonetic and graphical stylistic devices and the mechanism of their functioning in English children's literature served as the object of the research, the subject being the peculiarities of rendering these devices in Ukrainian translation.

The objective of the research was to provide the most efficient ways of rendering the phonetic and graphical stylistic devices in translation into the typologically different language.

It has been concluded that onomatopoeic words are more aptly rendered by means of the search for the analogue, while in preserving assonance and alliteration losses in rendering are more inevitable due to the typological discrepancies on the phonetic and lexical levels. However, the employment of translation transformations allows to optimize the quality of translation. The perspective is seen in the study of the figures of speech of other linguistic levels and the ways of their rendering in Ukrainian translation.

Key words: *phonetic and graphical stylistic devices, sound imitation, sound instrumentation, onomatopoeic words, assonance, alliteration.*

Introduction. The issue of the phonetic and graphical stylistic means investigation in the belles-letters style in general and in individual writers' idiolects in particular still remains the matter of great urgency both in the field of linguistic poetics and translation studies.

The topicality of the article is interwoven with the researches on the secondary semantics acquisition by the units of the phonetic level in the aspect of the peculiarities of phonetic and graphical stylistic devices functioning. This issue may be studied both on the level of separate sounds and the level of clusters of sounds as a means of acquiring additional meaningfulness. In the semiotic perspective these acoustic components may be regarded as quasi-significant units while the theoretic grounding of this symbiosis is intrinsically connected with the problematic sign motivation.

The phonostylistic properties of belles-letters texts are most vividly revealed in the genres of children's prose, in particular – the genre of literary fairy tale, where the expectation of play on words is anticipated due to the uniqueness of juvenile perception.

The issue of the acoustic text arrangement has been extensively elaborated since the scientific works by W. Humboldt, O. Potebnia, and F. de Saussure's in the field of anagrams, assonance and alliteration. Among the recent researches on the principles of sound instrumentation which should be mentioned as the most influential there are such by L. Sidor (Sidor, 2015), Yu. Mintzys (Mintzys, 2017), O. Nefyodova (Nefyodova, 2014), O. Lohvinenko (Lohvinenko, 2017) et al. Not a single textbook on stylistics today can do without sound instrumentation studies, euphony and cacophony means, alliteration, assonance and sound imitation. However, the functional point of this issue hasn't been overwhelmingly, properly and fully investigated yet especially in the aspect of the peculiarities of rendering phonetic and graphical stylistic devices in translation into distantly related languages.

The above mentioned proves the up-to-datedness of the given research dedicated to the elaboration of the theoretical grounds of the text analysis on the basis of phonetic and graphical units as expressive means.

The objectives and tasks. The objective of the research is to define the peculiarities of rendering phonetic and graphical stylistic devices in Ukrainian translation of the fantasy-like fairy tale by K. Grahame «The Wind in the Willows» in A. Sahan's translated version «Вітер у вербах».

The objective is achieved by fulfilling the following **tasks**:

1) to define the peculiarities of phonetic stylistic devices;

2) to dwell on the specificity of rendering English phonetic stylistic devices in Ukrainian translation.

Research materials and methods. The research has been carried out on the basis of the fairy tale «The Wind in the Willows» by K. Grahame and its Ukrainian translation by A. Sahan «Вітер у вербах».

According to the objective and tasks the following research methods have been employed: method of theoretical generalization to describe the findings; comparative method to contrast source texts and translation texts; method of analysis to give an outline of the linguistic material under investigation.

Results and discussion. The survey of the theoretical grounds of the topic under investigation has resulted in the conclusion about the acoustic nature of the text both as the product of oral communication and as a complex structure consisting of the interwoven segmentals and suprasegmentals (O. Solodova (Solodova, 2008), O. Sen'kiv (Sen'kiv, 2015), H. Marchand (Marchand, 2010), R. Oittinen (Oittinen,

2000) et al. The issue of the relevance of euphony and cacophony was elaborated in V. Vynogradov's works (Vynogradov, 1963: 208).

English fairy tales are the most elaborated in the aspect of national variety and genre diversity. This follows chiefly from the greater distribution of play on words cases in comparison with other genres.

The functional aspect of the phonetic units study is much more complicated than the purely linguistic approach. I. Arnold was the first to dwell on the role of the context in the interpretation of the text as the integration of phonetic, morphologic and lexical elements, the counterparts of which shouldn't be interpreted in isolation (Arnold, 2009: 59). It is the context determination of the phonetic devices which enables the foregrounding of the phonetic devices.

It should be mentioned that the research has been focused upon such phonetic stylistic devices as assonance, alliteration, sound repetition, rhyming, sound imitation. In the part that follows the examples illustrating all the above mentioned finding will be given.

The examples of alliteration are found in the title of the fairy tale «The Wind in the Willows» and in many proper names in it *(e.g. **W**ild **W**ood, **W**ild **W**orld, **W**illow-**W**ren, **D**ulce **D**omum, **H**arvest **H**ome)*. Regarding the typological discrepancies between the source language and the target language it should be borne in mind that rendering alliteration in Ukrainian is quite a challenge for even an experienced translator.

The source text: *«So he **scr**aped and **scr**atched and **scr**abbled and scrooged and then he **scr**ooged again and **scr**abbled and **scr**atched and **scr**aped, working busily with his little paws and muttering to himself, 'Up we go! Up we go! 'till at last, pop!»*. As it follows form the given example, the cluster /skr/ is repeated, thus imitating the sounds of the actions described, mainly «to scrooge», «to scrabble», «to scratch». This technique of sound imitation is used at the beginning of the literary work to enforce the expressiveness of the narration.

A. Sahan rendered it in Ukrainian in the following way: *«Він поспішав, **шкр**ябав землю кігтиками, **стр**імко дерся, зривався, знову **шкр**ябав і рив своїми маленькими лапками, примовляючи: – Вгору, вгору, і ще, і ще, і ще!»*. Thus alliteration was rendered by employing the clusters /стр/, /шкр/ and /зр/, mainly «дерся», «зривався», «шкрябав». Like K. Grahame, A. Sahan made use of the repeated exclamatory sentences to emphasize the fact of the repetition which proves the adequacy of the translation strategy, tactics and operations at work.

In the following example K. Grahame made extensive use of onomatopoeic words like «chuckle», «chatter», «grip», «gurgle», «shake», «shiver», «rustle», «swirl», «bubble». The source text: «*Never in his life had he seen a river before –this **s**leek, **s**inuous, full-bodied animal, **ch**asing and **ch**uckling, **gr**ipping things with a gu**rgl**e and leaving them with a laugh, to **fl**ing itself on **fr**esh playmates that shook themselves **fr**ee, and were caught and held again. All was a – **sh**ake and a **sh**iver –**gl**ints and **gl**eams and sparkles, **rustle** and **swirl, chatter** and **bubble.***»

The translation: «*Йому здавалося, що більшого щастя й бути не може, коли він після отого гасання опинився раптом на березі повноводої річки. Досі Кріт ще ніколи не бачив річки — цього **лискучого**, звивистого, пружнотілого звіра. Насмішкувата й задьориста, вона біжить, **хлюпає** хвилею, підхоплює все, що тільки може, а потім кидає сміючись і вже затіває*

нові пустощі, а то вгамується на мить, а тоді знову закрутить і вже не відпускає. Все танцює й ***тремтить*** *у виблисках,* ***мерехтіння*** *в іскорках світла,* ***шарудінні*** *й вируванні, гомоні й* ***булькотінні***». In this case the translator has succeeded in providing the most appropriate translation equivalents– onomatopoeic words with the same denotative meaning. Moreover, alliteration is also employed to create the image of the live and energetic river. Anaphoric repetition of the same phoneme is used in the successive words to provide a strong euphonic effect – [бл] in the words *«виблиски»* and *«булькотіння»*.

The source text: *"He learnt to swim and to row, and entered into the joy of running water; and with his ear to the reed-stem she caught, at intervals, something of what the wind went whispering so constantly among them"*.

The translation: *«Він навчився плавати і гребти, полюбив проточну воду і, припадаючи вухом до тростинним стеблах, вмів підслуховувати, що їм весь час нашіптує і нашіптує вітер»*. Sounds / v /, / f /, / s /, / z /, / ʃ /, /ʒ /, / h /, / w/ render continuous noise in such words as «fuss», «flutter», «swish», «swing», «hiss», «whistle», «whisper», «whimper», «whine» etc. (Flacksman, 2016). In Ukrainian this effect is rendered by means of the phonemes /х/ and /ш/ like in the words «підслуховувати», «нашіптувати».

The source text: *"A wide half-circle of foam and glinting lights and shining shoulders of green water , the great weir closed the backwater from bank to bank, troubled all the quiet surface with twirling eddies and floating foam streaks , and deadened all other sounds with its solemn and soothing rumble"*.

The translation: *«Злітають півколом бризки, краплі, які спалахують вогнем, блискучі каскади смарагдової води - величезна гребля, розтривожена вирами і пливуть клаптями піни, перекривала заводь від берега до берега і заглушала все звуки своїм урочистим і заспокійливим гуркотом»*.

In the source text the sound imitating the wind is rendered by means of the phoneme / f / and phonemic cluster / fl /. It's impossible to preserve this alliteration or find analogous to it in Ukrainian. That's why translators have to omit phonetic devices and replace them by lexical ones.

The source text: *"Now it is turning into words again – faint but clear–Lest the awe should dwell – And turn your frolic to fret –You shall look on my power at the helping hour – But then you shall forget! Now the reeds take it up –forget, forget, they sigh, and it dies away in a rustle and a whisper . Then the voice returns"*.

The translation: *«Ось мелодія знову перетворюється на слова, тихі, але зрозумілі: «Щоб світла чиста радість твоя – Не могла твоєї мукою стати. – Що побачить твоє око у годину допомоги, – Про те ти забудеш знову!» Тепер очерети підхоплюють: «Чи забудеш знову – забудеш знову», – вони зітхають, і слова переходять у шелест і шепіт. А ось знову голоси повертаються»*. Many English words with negative connotation start with the phonemes / b /, / d /, / f /, which is not characteristic of Ukrainian as alliteration can't be preserved and the translator employs other means.

Let's analyze one more example. *"Sculling so strongly and so easily along"*. This sentence is translated as *«Так спритно, так легко гнав човен по воді»*. In the given sentence the author as if beads sounds / s / and / l /, which form the cluster / sl / to denote something sliding, the effect provided by the quality of the sound / l /. In Ukrainian such effect may be rendered by the sonant /л/.

In the examples to follow it is seen that translators choose to preserve sound imitation in translation to provide the identical perception by the target audience (e.g.: *"began to whisper" – «нашіптувати»; "Sploosh!" – «Плюх!»; "coughing and spluttering" – «пофиркуючи і відкашлюючись»*).

Another phonostylistic device in K. Graham's fairy-tale is anaphoric repetition to make the narration more intense and dynamic. The source text: *"This is the end of everything (he said), at last this is the end of the career of Toad, which is the same thing"*. The translation: *«Все, всьому кінець, – говорив він, – в усякому разі, кінець процвітанню містера Тода, а це, по суті, одне і те ж, відомого містера Тода, прекрасного містера Тода, багатого і гостинного містера Тода, веселого, безтурботного і життєрадісного!»*

The translator employed translation operations of replacement, anaphoric repetition was transformed into anadiplosis, which is more typical of Ukrainian folk tales and thus more easily perceived by the Ukrainian readers.

It's also very characteristic of K. Grahame's style to use epiphoric repetition – repetition of the word or words in the final position in the sentence. The source text: *"What carts I shall fling carelessly into the ditch in the wake of my magnificent onset! Horrid little carts – common carts – canary – coloured carts!"*

The translation: *«Які карети я буду перекидати в канави, шикарно пролітаючи повз них і навіть не озираючись! Дурні, жалюгідні вози, нікчемні вози, канарково-жовті вози!»*

The source text: *"I do not talk about my river, you know I do not, Toad. But I think about it, he added pathentically, in a lower tone: I think about it all the time!*" The translation: «*Я не кажу про річку, Тоуд, ти ж бачиш, я нічого не кажу. Але я думаю про неї, – зітхнув Рет сумно. – Я думаю про неї весь час!»*.

The translator managed to preserve the original structure and semantics but at the same time domesticated the text to make its perception easier.

Among the compositional models of repetition anadiplosis also known as catch repetition should be studied more properly. This device consists in the repetition of the same word or sequence of words in the final position of the preceding phrase and in the initial position of the successive phrase.

The source text: *"And because I've just tried it – six months of it – and know it's the best, here am I, footsore and hungry, tramping away from it, tramping southward, following the old call, back to the old life, the life which is mine and which will not let me go"*.

The translation: *«Я спробував, і я знаю. І ось тому, що я спробував - протягом шести місяців – і переконався, що таке життя найкраще, ти і бачиш мене зі збитими ногами і голодного, того, що тупотить геть, тупотить на південь по велінню давнього поклику, до мого старого життя , яке не хоче мене відпускати, тому що воно – моє»*.

The device of anadiplosis is most often omitted in translation while transposition allows to preserve the general semantics and pragmatics.

There is still another example of the anadiplosis at work. The source text: *"The popular and handsome Toad, the rich and hospitable Toad, the Toad so free and careless and debonai"*.

The translation: *«Так-так, кінець загального улюбленця і красеня Тода, багатого і привітного Тода, який був таким незалежним, безтурботним і ввічливим!»*

Instead of the anadiplosis the translator employs epiphoric repetition and exclamatory sentences which allow to add up to the expressiveness.

Thus, the research material makes it evident that either voluntarily or accidentally translators preserve the same sound instrumentation means as in the source text or replace them by other devices of this kind. On the whole the percentage of the phonosemantic equivalent-effect due to the switch from English to Ukrainian varies from 45 to 50%.

In A. Sahan's translation «Вітер у вербах» the author makes use of a great variety of phonographic devices and graphons. Thus, in the example given below K. Grahame violates orthographic norms to render the character's enthusiasm.

The source text: *"There 's cold chicken inside it,replied the Rat briefly. Cold tongue cold ham cold beef pickled her kins salad french rolls cresssan dwiche spotted meat ginger beer lemonade soda wate"*.

The translation: *«Смажене курча, – сказав дядечко Рет коротко, – відварний язик-бекон-ростбіф-корнішони-салат-французькі-булочки-холодець-содова...»*

The translator uses hyphen to produce the effect identical to the original one.

The source text: *"I beg your pardon,'said the Mole, pulling himself together with an effort. 'You must think me very rude; but all this is so new to me. So - this - is - a - River! 'THE River,' corrected the Rat"*.

The translation: *«Що? – запитав Кріт, насилу повертаючись до дійсності. – Прости мене, я, мабуть, здаюся тобі нечемним, але для мене це все так ново. Так, значить, це і є річка? – Це не річка, а ріка, –- поправив його дядечко Рет, – а точніше, Ріка з великої літери, розумієш?»*

Minding the absence of the article in Ukrainian the translator employed addition and transformed the graphic means of capitalization into explication thus rendering the magnitude of the river.

In the example to follow the translator employed the technique of compensation consisting in replacing the specifically English stylistically colored lexis by Ukrainian analogues. The source text: *"He went to the entrance of their retreat and put his head out. Then the Mole heard him saying quietly to himself, 'Hullo! hullo! here-is-a-go"*.

The translation: *«Він підійшов до входу в їх притулок і висунув голову назовні. Потім Кріт почув, як він спокійно сказав самому собі:– Ого! Ого! Ось це!»*

Findings. According to the results of the research it has been concluded the following.

1. Creative employment of English phonetic devices in the semantic field of K. Grahame's fairy tale «The Wind in the Willows» presupposes the creation of the intensified expression plane and the violation of coherence by providing the situation of verbal game of the phonetically or graphically identical sound complexes in the same context. This creates additional challenges for translators.

2. The main task of children's literature translators is to decipher the content of the source text and to adequately render it by means of the target language preserving

the invariant, the expressiveness and the artistic effect of the phonostylistic devices at work.

3. Phonetic expressive means in fairy tales and the means of their rendering in translation vary and depend on the typological features of the languages at work as well as ethnic and cultural discrepancies in the target audience.

4. The employment of the phonostylistic devices by the author of the source text is aimed at increasing the vividness and expressiveness of the belles-letters text. Therefore, translator has a choice either to copy the original devices or to render the same stylistic effect via other expressive means or features of speech. The function is prior to the form in this aspect.

5. The losses in rendering phonostylistic devices in translation are inevitable. Translation transformations are widely used to provide the more qualified and adequate translation and overcome the difficulties caused by typological discrepancies of the source and target languages.

Perspective. The perspective is seen in the study of the figures of speech of other linguistic levels and the ways of their rendering in Ukrainian translation to preserve the semantics and pragmatics of the authentic belles-lettres texts.

ЛІТЕРАТУРА

Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык : учебник для вузов. Москва : Флинта, 2009. 384 с.

Виноградов В. В. Стилистика, теория поэтической речи, поэтика. М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. 253 с.

Логвиненко О. Культура перекладу художнього твору: психологічний аспект. Видавнича справа та мережевівидання. Український інформаційний простір – Ukrainian Information Space. Київ, 2014. №2. С. 117–122.

Мінцис Ю. Б. Демінутивність у художньому дискурсі: когнітивний і прагматичний аспекти (на матеріалі англомовної прози для дітей) : дис. на здобуття наук.ступеня канд. філолог. наук: 10.02.04. Івано-Франківськ, 2014. 235 с.

Нефьодова О. Д. Реалізація інтертекстуального потенціалу прецедентного феномену "Humpty Dumpty" в англомовних текстах різних функціональних стилей. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов. Харків, 2017. № 86. С. 110–117.

Сеньків О. М. Індивідуально-авторське словотворення у творах жанру фентезі. Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Філологічні науки (мовознавство). Дрогобич, 2015. № 3. С. 238-244.

Сидор Л. В. Жанрові та лінгвостилістичні особливості німецької та української чарівної казки. Іноземна філологія. Львів, 2015. № 128. С. 46-54.

Солодова О. Лінгвокогнітивні характеристики композиції тексту англійських казок Дж. К. Роулінг : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2008. 20 с.

Флаксман М. А. Словарь английской звукоизобразительной лексики в диахроническом освещении : словарь. Санкт-Петербург : РХГА, 2016. 201 с.

Marchand H. Phonetic Symbolism in English Word Formation. Indogermanische Forschungen. Bd. 64. Hf. 2. S. 146-168; Hf. 3. S. 256-277.

Oittinen R. Translating for Children. New York and London : Garland Publishing, Inc., 2000. 205 p.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ФОНЕТИЧНИХ І ГРАФІЧНИХ СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПЕРЕКЛАДІ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Ілона Дерік

кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна

e-mail: ilonaderik@gmail.com
ORCID ID: https: //orcid.org/0000-0002-8979-4745

Євгенія Савченко
кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна
e-mail: anneshirley2687@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7000-5155

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено можливим труднощам відтворення фонетичних і графічних стилістичних засобів у перекладі англійських художніх текстів українською мовою. Огляд наявних теоретичних праць за цією тематикою дозволив дійти висновку про важливість звуконаслідування та інших звукозображальних засобів у створенні загального стилістичного та прагматичного ефекту літературного твору.

Було доведено, що типологічні відмінності з одного боку та етнічні і культурні розбіжності з іншого, створюють додаткові перешкоди до якісного перекладу художньої літератури. У перекладі дитячої літератури вміння перекладача має найбільший вплив.

Дослідження провадилось на матеріалі літературної казки британського письменника К. Грема «The Wind in the Willows» та його українського перекладу А. Саганом «Вітер у вербах». Об'єктом дослідження слугували фонетичні та графічні стилістичні засоби і механізм їх функціонування у англійській дитячій літературі, предметом – особливості передачі цих засобів у перекладі українською мовою.

Мета дослідження полягала у визначення найбільш ефективних засобів передачі фонетичних і графічних стилістичних засобів у перекладі типологічно неблизько спорідненими мовами.

Було зроблено висновки, що ономатопічні слова краще передаються за допомогою підбору аналогів, у той час як при спробі зберегти асонанс і алітерацію втрати неминучі внаслідок типологічних відмінностей на фонетичному та лексичному рівнях. Було з'ясовано, що у цілому відсоток повноти відтворення фонетичних і графічних стилістичних засобів становить 45%. Застосування перекладацьких трансформацій дозволяє оптимізувати якість перекладу. Серед найбільш розповсюджених слід назвати заміну на інший стилістичний засіб або експлікація. Перспектива вбачається у дослідження фігур мовлення інших рівнів та способів їх відтворення в перекладі українською мовою.

Ключові слова: *фонетичні та графічні стилістичні засоби, звуконаслідування, ономатопічні слова, асонанс, алітерація.*

ОСОБЕННОСТИ ВОССОЗДАНИЯ ФОНЕТИЧЕСКИХ И ГРАФИЧЕСКИХ СТИЛИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Илона Дерик
кандидат филологических наук, доцент кафедры перевода и теоретической и прикладной лингвистики Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, Украина
e-mail: ilonaderik@gmail.com
ORCID ID: https: //orcid.org/0000-0002-8979-4745

Евгения Савченко
кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры перевода и теоретической и прикладной лингвистики Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет
имени К. Д. Ушинского», Одесса, Украина

e-mail: anneshirley2687@gmail.com
ORCID ID: https: //orcid.org/0000-0001-7000-5155

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена возможным трудностям воспроизведения фонетических и графических стилистических средств при переводе английских художественных текстов на украинский язык. Обзор имеющихся теоретических работ по этой тематике позволил сделать вывод о важности звукоподражания и других звукозображальных средств в создании общего стилистического и прагматического эффекта литературного произведения.

Было доказано, что типологические различия с одной стороны и этнические и культурные различия с другой, создают дополнительные препятствия к качественному переводу художественной литературы. В переводе детской литературы умение переводчика имеет наибольшее влияние.

Исследование проводилось на материале литературной сказки британского писателя К. Грэма «The Wind in the Willows» и его украинского перевода А. Саганом «Ветер в ивах». Объектом исследования послужили фонетические и графические стилистические средства и механизм их функционирования в английской детской литературе, предметом - особенности передачи этих средств на украинский язык.

Цель исследования заключалась в определении наиболее эффективных средств передачи фонетических и графических стилистических средств при переводе типологически неблизко родственными языками.

Были сделаны выводы, что ономатопичные слова лучше передаются с помощью подбора аналогов, в то время как при попытке сохранить ассонанс и аллитерацию потери неизбежны вследствие типологических различий на фонетическом и лексическом уровнях. Было выяснено, что в целом процент полноты воспроизведения фонетических и графических стилистических средств составляет 45%. Применение переводческих трансформаций позволяет оптимизировать качество перевода. Среди наиболее распространенных следует назвать замену на другое стилистическое средство или экспликацию. Перспектива видится в исследовании фигур речи других уровней и способов их воспроизведения в переводе на украинский язык.

Ключевые слова: *фонетические и графические стилистические средства, звукоподражания, ономатопичные слова, ассонанс, аллитерация.*

REFERENCES

Arnold, I. V. (2009). Stilistika. Sovremennyiy angliyskiy yazyik [Stylistics. Modern English]. Moskva: Flinta [in Russian].

Flaksman, M. A. (2016) Slovar angliyskoy zvukoizobrazitelnoy leksiki v diahronicheskom osveschenii [Dictionary of English sound vocabulary in diachronic lighting]. Sankt-Peterburg: RHGA [in Russian].

Lohvynenko, O. M. (2014). Kultura perekladu khudozhnoho tvoru: psykholohichnyi aspect [Culture of the Translation of Fiction: Psychological Aspect]. Ukrainskyi informatsiinyi prostir – Ukrainian Information Space (Vols. 2), (pp. 117-122). Kyiv: KNUKiM [in Ukrainian].

Mintsys, Yu. B. (2014). Deminutyvnist u khudozhnomu dyskursi: kohnityvnyi i prahmatychnyi aspekty (na materiali anhlomovnoi prozy dlia ditei) [Diminutivity in artistic discourse: cognitive and pragmatic aspects (based on English prose for children)]. Ivano-Frankivsk, [in Ukrainian].

Nefodova, O. D. (2017) Realizatsiia intertekstualnoho potentsialu pretsedentnoho fenomenu "Humpty Dumpty" v anhlomovnykh tekstakh riznykh funktsionalnykh stylei [Realization of the intertextual potential of the precedent phenomenon "Humpty Dumpty" in English texts of different functional styles]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov. (Vols. 86), (pp. 110–117). Kharkiv: Vyd-vo KhNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian].

Sydor, L. V. (2015) Zhanrovi ta linhvostylistychni osoblyvosti nimetskoi ta ukrainskoi charivnoi kazky [Genre and linguistic stylistic features of German and Ukrainian fairy tales]. Inozemna filolohiia. (Vols. 128), (pp. 46-54). Lviv: Svit [in Ukrainian].

Senkiv, O. M. (2015) Indyvidualno-avtorske slovotvorennia u tvorakh zhanru fentezi [Individual-author word formation in works of the fantasy genre] Naukovyi visnyk Drohobytskoho

derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky (movoznavstvo). (Vols. 3), (pp. 238-244). Drohobych: Drohobych [in Ukrainian].

Solodova, O. S. (2008) Linhvokohnityvni kharakterystyky kompozytsii tekstu anhliiskykh kazok Dzh. K. Roulinh [Linguistic and Cognitive Characteristics of the Composition of the Text of J. K. Rowling's English Tales] Kharkiv: Khark. nats. un-t im. V. Karazina [in Ukrainian].

Vinogradov, V. V. (1963) Stilistika, teoriya poeticheskoy rechi, poetika [Stylistics, theory of poetic speech, poetics]. Moskva: Akad. nauk SSSR [in Russian].

Marchand H. Phonetic Symbolism in English Word Formation. Indogermanische Forschungen. Bd. 64. Hf. 2. S. 146-168; Hf. 3. S. 256-277.

Oittinen R. Translating for Children. New York and London : Garland Publishing, Inc., 2000. 205 p.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2021

УДК (811.16+811.161.1)'373.6

https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-5

ЗАМЕТКА О СЛАВЯНСКОМ СЛОВООБРАЗОВАНИИ

Александр Илиади

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой методик дошкольного и начального обучения Центральноукраинского государственного педагогического университета имени Владимира Винниченко, Кропивницкий, Украина

e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5078-8316

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются две словообразовательные модели, функционирующие в системе славянскойдиалектной деривации имён: 1) -da, -anda, -enda, -inda, -onda, -unda, -ynda; 2) -ом(а), -омля (в основном, в восточнославянском ареале). Парадоксально, что в исследованиях, посвящённых словотворчеству существительных в славянской диалектной речи, эти суффиксальные словообразовательные типы упорно не замечаются. Возможно, указанные формативы не были выделены как самостоятельные средства деривациипо причине зачисления содержащих их слов в разряд экспрессивных лексем, которымсвойственны фонетические трансформации, ведущие к отклонениям в структуре, «мутации» исхода. Автор обосновывает генезис обеих серий формантов морфологизацией фонетических явлений, которые, выйдя за рамки диалектных звуковых процессов, получили статус словообразовательных средств.

В отношении некоторых производных на -ом(а) отмечается проблематичность разделения случаев, где -ом(а) показывает усечение указанного форманта, и примеровсохранности старых суперлативов с суффиксом -т- или же прилагательных с вовлечённым в сферу десубстантивного словообразования суффиксом причастий -от-.

Ключевые слова: *суффикс, словообразование, славянский, диалект, дериват.*

Введение. До сих пор вопросы генезиса и правил функционирования некоторых славянских словообразовательных моделейостаютсяв «обойме» актуальных вопросов славистики. **Их разработка важна для интересов славянской этимологии, исторической морфологии славянского слова и славянской диалектной деривации имён.** Обозрение этих вопросов даже в самом общем виде – задача для научной публикации иного, монографического жанра, потому мы не ставим такую цель в предлагаемой статье. Напротив, тут формулируетсяузкая **проблема практического свойства – этимология двух славянских формативов и описание лексики, образованной при их посредстве.** Вся наличная литература, связанная с предметом анализа, привлекается ниже при этимологической процедуре. **Материалом** для исследования послужили диалектная лексика, а также историческая ономастика славянских языков, способные в совокупности дать более полное представление о географии анализируемых явлений, их относительной хронологии. **Методы исследования** – этимологический, сравнительно-исторический, метод реконструкции.

Анализ материала и результаты

1. Широкий диапазон возможностей славянского морфологического словообразования в ряде случаев обусловлен тесной связью процессов деривации с явлениями фонетического порядка, возникшей ещё в раннем

праславянском. Эта связь оказалась актуальна и позднее – в период раздельного существования славянских языков, сохранивших праславянские потенции расширения структуры слова, которые в диалектах проявились уже в новых фонетических условиях с использованием нового материала (ср., напр., вокализацию g-протезы и дальнейшее употребление её уже как приставки в: Петлева, 1979: 33; Іліаді, 2001: 119). Здесь мы рассмотрим случай со вставным *-d-/-д-*, которое часто присоединяется к основам существительных муж. и жен. рода с конечными сонантами *-n* и *-r* (реже – к -l, ср. рус. *бакалда* ‘небольшой залив; яма, наполняемая водой по весне’ наряду *сбокал* ‘рытвина на дороге’, укр. *бакаль* ‘озеро’ (Трубачёв, 1974, 1: 143). Тут оно сперва, видимо, выполняло функцию экспрессивной эпентезы, как в случаях со *свинус>свин-т-ус, немырь>нем-т-ырь*, но из-за регулярности появления в одной и той же позиции очень быстро вышло за рамки фонетического явления и стало словообразующим средством. Сказанное о природе и статусе *-d-/-д-* может быть проиллюстрировано следующими примерами:

хорв. *Ivànda* – совр. фамилия (Simunovic, 1985: 251) ~ *Ivan;*

чеш. *Janda* – деминутив от календарного антропонима *Jan*;

чеш. *Klimenda* – личное имя (Benes, 1962: 83), в котором конечное *-da* возникло по аналогии с формами типа *Janda, Standa,* заменив исконное *-t* в крёстном имени *Klement, Kliment;*

чеш. морав. *Kulda* – личное имя <*Mi-kulda* – народная форма к *Mikulas* (Machek, 1968: 152: со ссылкой на В. Шмилауэра), в связи с чем выглядит сомнительным толкование чеш. *Kulda* как продолжения псл. **kъlda* (~ и.-е. **(s)kel-* ‘гнуть, изгибать; крутить, вертеть, поворачивать’; Козлова, 1992:105; Казлова, 2003: 143);

чеш. *Standa* – гипокористик от слав. языческогоимени с препозитивным **stani- (*stani-mirъ, *stani-slavъ)*;

чеш. *Zacharda* – личное имя (*Benes*, 1962: 82) ~ рус. *Захар, Захария,* укр. *Захарій*;

слвц. *sopl’anda* ’сопливая девчонка’ ~*sopl’ana* ’тоже’, и оба слова входят в словообразовательную цепочку, первым звеном которой является пейоративное *sopl’ana* ’тоже’ (Коллар, 1976: 476);

пол. *Maszynda* ~ *Maszyna* – совр. фамилии (Slowniknazwisk, 2003: 6956);

ст.-пол. *Sucharda* (?): Nicolaum *Sucharda* (под 1483 г.; Slownik staropolskich nazw, 1977: 242), пол. *Sucharda* – совр. фамилия ~ Suchar, Suchara – совр. фамилии (Slownik nazwisk, 2003: 10844). Хотя выделение суфф. *-d-* впол. *Sucharda* несколько усложняется существованием французской фамилии *Suchard (= Сушард)*, перенесённой в Польшу эмигрантами и в духе народной этимологии соотнесённой на местах со слав. **sux-arъ/-ь* (фр. дикраф *ch[s]* в польской графике удачно прочитывается как слав. [х]), все же определение *-d-* как форманта весьма вероятно, тем более, что аналогичная структура отмечена в укр. диал. *сухарда* ‘сухоребрый конь’ ~ *сухар* (см. ниже);

ст.-рус. волог. *Гридин* Иван Данилов, 1795 г., где производящее для фамилии на *-ин* личное имя *Гридя<Григорий* (Чайкина, 1995: 28), яросл. Шаховский Филя *Гридинъ* сынъ (Княж. и царск. грамоты 6). Пример, обособленный среди слов рассматриваемого структурного типа, поскольку *-д-* здесь примыкает не к основе на сонант, а к вокалическому «исходу», посему может оказаться не

суффиксом, а фонетической мутацией исконного звука *[г]*, смягчённого в гипокористической форме **Григя [*Гри́г’а]* подобно иным согласным и сонантам в сокращённых именах, ср. *Богдан>Бо́дя, Николай>Ко́ля, Анатолий>То́ля, Василий>Ва́ся, Иван>Ва́ня* и пр. Палатальный *[г’]* здесь не удержался, изменившись в *[д’]* согласно известному славянской диалектной фонетике переходу *k’, g’ > t’, d’;*

рус. диал. новг. *дура́нда’* дурак, дура’ (Филин, Сороколетов, 1972, 8: 264) ~ новг. *дура́ндя* ’дурак, дура’ (Филин, Сороколетов, 1972, 8: 264);

рус. простореч. и диал. *дурында* ’дурак, дура’ ~ простореч. и диал. *дурыня* ’то же’;

рус. (стар.) диал. **Иванда* – личное имя, от которого образовано название деревни *Ивандино* в Нерехотском уезде бывшей Костромской губернии (Костромская губерния, 1877: 291). Антропоним являет пример гипокористической деривации от крёстного имени *Иван*, как и в следующих гипокоризмах: хорв. *Iványda,* чеш. *Janda* (см. выше), укр. закарп. *Йа́нда* (см. далее). Интересно в связи со сказанным отметить личные имена типа чуваш. (стар.) *Иванда*, XIX в. (Магницкий, 1905: 40) ~ рус. *Иван*, которые могут оказаться заимствованными из русской диалектной речи в процессе длительного взаимодействия двух народов;

(произв.) рус. диал. твер., пск. влад. *кривандáс, кривондáс* ‘о кривом (косоглазом или хромом человеке)’, 1858 г., твер., пск. ‘кривляка, ломака’, 1858 г. (Филин, Сороколетов, 1979, 15:241), *Кривандина* – назв. двух сел в Романово-Борисоглебском уезде, XIX в. (Барсов, 1873: 154) < **кривон-да, *криван-да* (относительно потенциальности производных с суфф. *-ан-, -он-* от основы **kriv-* ср., напр., пол. *Krzywania, Krzywon* – совр. фамилии; Słowniknazwisk, 2003: 5770, 5774). Ср. с материально тождественной основой укр. диал. одес. *кривондяка, кривондяга* ‘хромой, безногий, безрукий’ (Етимологічний словник, 1989, 3:88);

ст.-рус. волог. *Лупандины* Иван, 1711 г., Петр Никифоров с. Фамилия выводится из прозвища *Лупанда*, ср. в говорах (вят., волог.) *лупанда* ‘толстая, неповоротливая, ленивая женщина’ или (влад.) *лупанда* ‘пучеглазый человек’ (Чайкина, 1995: 58). Мы не располагаем «чистой» производящей формой м. р. на *-ан-*, но можем указать на производную с суфф. *-к-*, ср. рус. *лупáнка* (говоры Киргизии) ‘лупоглазая женщина’ (Филин, Сороколетов, 1981, 17: 198);

укр. диал. зап.-полес. *великдá* ‘человек высокого роста’ (Аркушин, 2000: 47), (произв.) зап.-волын. *виликдáн* ирон. ‘подросток высокого роста’ (Корзонюк, 1987: 85), (Нижнее Поднепровье) *великдóн* ‘великан’, зап. *велигдáн* ‘т. с.’ (Етимологічний словник, 1982, 1: 346: к *вели́кий* без комментария структуры) ~ *вели́кий*;

укр. *дури́нда* ‘обман’ (Етимологічний словник, 1985, 2:147: *дур) ~ *дурина;*

укр. диал. зап.-полес. *кривиндá* ‘прихрамывающий человек’, ‘тот, у кого кривые ноги’ (Аркушин, 2000:252) ~ *кривинá* ‘кривизна’;

(произв.) укр. диал. одес. *кривондяка, кривондяга* ‘хромой, безногий, безрукий’ (Етимологічний словник, 1989, 3:88). Ср. рассмотренные выше рус. диал. *кривандас, кривондас* ‘о кривом (косоглазом или хромом человеке)’ и ‘кривляка, ломака’, *Кривандина* – ойконим < **кривон-да/*кривон-дя, *криван-да* (с основой **kriv-*) ~ пол. *Krzywania, Krzywon* – совр. фамилии (Slowniknazwisk, 2003: 5770, 5774);

укр. диал. (Нижнее Поднепровье) *кривундя* ‘косоглазый человек’ (Чабаненко, 1992, 2: 216), *кривундá* ‘то же’ (Етимологічний словник, 1989, 3: 88) ~ рус. диал. *кривýн* ‘одноглазый человек’ (Филин, Сороколетов, 1979, 15: 251), сюда же произв. диал. зап.-полес. *кривундяка* ‘тот, у кого кривые ноги’ (Аркушин, 2000: 253);

укр. **липан-* (> **липандя*), потенциально существовавшее (или существующее) в укр. диалектах с учетом регистрации в них форм типа бойк. *липáндúця* ‘живица, смола’ (Етимологічний словник, 1989, 3: 238: *лúпнути*);

укр. диал. (Нижнее Поднепровье) *ляпардá* ‘болтун’ (Чабаненко, 1992, 2: 264) ~ **ляпар<ляпати* ‘говорить некстати, глупо’ (ср. *писáти>пúсар*);

укр. закарп. *сл’іпéнда* (Чучка, 1970: 68) ~ рус. пск. *слéпень* ‘слепой или плохо видящий человек’ (Филин, Сороколетов, 2004, 38: 262);

укр. диал. *сухарда* ‘сухоребрый конь’ в (Шульгач, 2008: 128) используется как апеллативная опора для восстановления некоего псл. **sokъrda*. Такое толкование представляется явно натянутым, т. к. в слове без труда распознаётся очевидное производное с диал. экспрессивным суфф. *-д-* от *сухáр*, ср. приведенные выше пол. *Sucharda* – совр. фамилия ~ *Suchar, Suchara*;

(произв.) укр. диал. *чупри́ндúр* ’тот, у кого вихор, хохолок’, *чуприндій* ’хохлатый жаворонок’ в литературе объективно правильно даются среди производных от *чупри́на* ’чуб, вихор, хохолок’ (Етимологічний словник, 2012, 6: 356, 357), однако функция и генезис *-д-* при этом не объясняются;

укр. закарп. личные имена (народные варианты календарных антропонимов) *Іринда, Маринда, Оленда, Фенд’а*, а также *Йанда, Станда*, связанные с чеш. гипокоризмами типа *Janda, Standa* (Чучка, 1970: 68, 76: с указанием на былое распространение аналогичных имен в других регионах Украины, согласно В. Симовичу) ~ *Ірина, Олена, Феня* и др.;

укр. лемк. личное имя *Каспирда* при вариантах *Каспер, Каспар, Каспра, Касприк, Каспрович* (Панцьо, 1995: 105);

укр. *Яцунда* ~ *Яцун* – совр. фамилии.

В ряде случаев можно наблюдать действие модели с инновационным пейоративным формантом *-enda*, выделенным из слов, где *-da* присоединилось к основе с конечным сегментом *-en*, ср.: хорв. *Lukènda, Pilipènda* – фамилии (Simunovic, 1985: 251) <*Luka, Pilip.*

Вспомним ещё один интересный случай с *-да*, где этот формант оформляет экспрессивное сокращение от *скелет*, а именно – укр. н.-поднепр. *скíльда* ирон. ’очень худая женщина (девушка)’ при *скілéтина* ирон. ’тоже’ (Чабаненко, 1992, 4: 72, 73).

2. Структурное многообразие славянского слова – традиционный и очень сложный предмет описания во многих сравнительных грамматиках и специальных исследованиях по истории славянского морфологического словообразования как в праславянском, так и в отдельных славянских языках. Полуторавековой опыт системного обозрения славянской аффиксации дал науке фундаментальные труды Ф. Миклошича, В. Вондрака, А. Байца, В. Кипарского,Ф. Славского, В. Борыся, Х. Ожеховской, В. Кипарского, С. Б. Бернштейна, И. М. Железняк, Ж. Ж. Варбот, Л. В. Куркиной, Ю. С. Азарх, без обращения к которым трудно представить сколько-нибудь серьёзное исследование по славянской (и не только) этимологии, исторической грамматике и диалектному словообразованию. Но вводимая в практику

диалектная лексика время от времени обнаруживает ранее не попадавшие в поле зрения дериватологов формативы и побуждает к детальному изучению их генезиса, валентности, словообразовательной семантики. Разумеется, заключению об их статусе как самостоятельных словообразующих средств предшествует процедура проверки. В настоящей заметке мы бы хотели привлечь внимание к лексической группе с однотипным исходом, который, вполне вероятно, был отчуждён здесь как суффикс, использованный для именной деривации в диалектах.

Речь идет о модели с суффиксальным формантом *-ом(а)/-омля*, отчётливо выделяемым в словах с прозрачным морфемным швом: тут он следует за корнем, потому ничем иным, кроме как суффиксом, быть не может. Речь идёт о такой диалектной лексике, как рус. *лукóма, сырóмка, сиромá*, укр. *сирóма, сухомл’а, старóмл’а,* блр. *сыромля,* серб. *Golum* и пр. Оговоримся, что большинство топонимов с исходом на *-омля* не входят в этот структурный ряд, будучи суффиксальными посессивами на *-ja* от гипокористических форм двуосновных антропонимов с постпозитивными *-myslъ,-mirъ* или *-milъ* (ср. *Радомыслъ>Радомъ>Радом-ja>Радомля*).

Лексика указанного типа потенциально делится на две категории. К первой отнесём:

рус. диал. север. *лукóма* ‘извилина, изгиб оврага’ (Филин, Сороколетов, 1981, 17:191) ~ рус.-ц.-сл. лукыи, прилаг. ‘расположенный в излучине реки, на берегу морского залива’ (Трубачёв, 1990, 16:148: **lokъ*);

укр. диал. *блúгóм, блúгóмий* ‘близкий’ – фонетически вторичные формы к *близомий* ‘то же’ (Словарь, 1907: 73) ~ **blizъ(jь)*.

Эти производные явно соотносительны с бессуффиксными прилагательными *лукый* и *близий (блúгий)*, но современной славянской деривации имён подобные деадъективы не известны, потому напрашивается мысль о сохранности в диалектном вокабулярии словообразовательных архаизмов праславянского возраста, произведённых по утраченной модели с суфф. *-от-*. Гипотетически слав. *-о-т-*может восходить к и.-е. форманту суперлатива *-m-* (ср. древнейшие дериваты и.-е. **gol-oi-mo-*, италийск. **val-ai-mo-*; Трубачёв, 1979, 6: 203), который некоторое время сохранял активность в славянских, иранских, а также индоарийских диалектах, ср. для последних примеры типа иран. **carama-* ’последний; далёкий; находящийся с краю’, др.-инд. *carama-* ‘последний, самый незначительный’ (превосх. ст. от утраченной основы)< и.-е. **k^{w}el-* ‘удаленный, далекий’ (Расторгуева, Эдельман, 2003: 231).

Попытке истолковать рус. *лукома* как псл. причастие praes. pass. **lokomъ* к **lokati* или **lokt’i* (так см.: Казлова, 2002: 203, 204) противятся как отсутствие каких-либо следов атематического глагола, так и вторичный, десубстантивный характер **lokati*, производного от **lokъ*. Напротив, производящее **lokъ* в адъективной функции (ср. выше рус.-ц.-сл. лукыи) вполне было способно образовать диал. форму превосходной степени на *-от-* ’наиболее изогнутый’, как и в случае с **blizъ(jь)>*blizomъ(jь)* ’самый близкий’. Есть ещё два важных нюанса: 1) пассивным презентным причастием от **lokati* было бы **lokajetъ*, а не **lokomъ*; 2) специфическая семантика **lokati* отсылает к стрельбе из лука, метанию снаряда из пращи (см.: Трубачёв 1990, 16: 142–143), что исключает развитие у **lokomъ* географического значения. Но элемент *-ома* всё же можно

связывать с суффиксом причастий, если видеть в *-oma* форматив, полученный из партициПиумных основ на *-o-m-* и далее использованный вне системы от глагольной деривации как функционально близкий адъективным суффиксам, см. об этом уже в «Исторической грамматике чешского языка» Я. Гебауэра (Gebauer, 1958: 92–93). Ср. аналогичный по происхождению и функции лит. неосуффикс *-ymas (-y-mas)*, редко употребительныйв сфере отымённого словотворчества, напр., в *báltymas<báltas* ‘белый’, выделенный из структур типа *pudymas<pudyti* и др. (Smoczynski, 2007: 45: *baltymas*). Вопрос о том, имела ли место контаминация двух формантов, или же слав. рефлекс superlat. и.-е. *-m-* приобрёл о из-за сближения содержащих его слов с причастиями, остается открытым, но оба этих фактора могли быть причиной сохранения словообразовательной модели с *-m-* на периферии славянского языкового пространства вплоть до нашего времени.

С другой стороны, ввиду очевидной корреляции корневых адъективов и деадъективных образований типа рус. сырой : сырома : сыромень следует выделить вторую категорию, которой принадлежат слова, где ауслаут *-ом(а)*, *-омля* – результат усечения древнего суффикса существительных *-man-, -men-*, *-mno-* (напр., **gol-o-menъ,* ср. вариантное для вост.-сл. форм **gol-men-*; Трубачёв, 1979, 6: 208–210). Ср. близкий случай в парах **lax-manъ : *lax-my, *lox-manъ : *lox-ma*, где суфф. исход *-m-* восходит к более древнему *-men-* (Трубачёв, 1987, 14: 17–18; 1988, 15: 250, 252–253). Как правило, усечённая форма сосуществует сполной,но уже не осознаётся как вторичная по отношению к ней, и всё, что их связывает, это ощущение общего корня. Примеры:

рус. южн., зап. *сирома́* ‘бедный, небогатый человек’ (Филин, Сороколетов, 2003, 37: 348), укр. *сірома* ‘бедняк’, диал. *сиро́ма́* ‘беднота’ (Етимологічний словник, 2006, 5: 257: без объяснения *-ома*) с тем же корнем, что и вст.-сл. сиръ ‘осиротелый’, ‘сирота’, чеш., слвц. *siry* ‘сиротливый, осиротевший’, рус. *сирый*< **sirъ* (Фасмер, 1987: 627), при рус. диал. южн., зап. *сирома́нец* ‘бедный, небогатый человек’ (Филин, Сороколетов, 2003, 37: 348), укр. диал. *сірома́нець* ‘простой крестьянин, бедняк’, *сирома́нка* ‘осиротевшая бедная женщина’ (Етимологічний словник, 2006, 5: 257). Единицы вроде рус. диал. южн. *сирома́ха* ‘ребёнок, оставшийся без одного или обоих родителей, сирота’ (Филин, Сороколетов, 2003, 37: 348), укр. диал. *сирома́ха* ‘бедняк’, болг. *сирома́х*, макед. *сиромав*, серб., хорв. *сирома́х*, слвн. *siromak* ‘то же’ (Етимологічний словник, 2006, 5: 257) и под. представляют итог переосмысления исконной (уже стёртой, затемнённой в некоторых диалектах) структуры под влиянием слов с суфф. *-ax-, -ak-*, т. е. *-man- > -m-an- > -m-ax-, -m-ak-*. Иначе о болг. *сиромах* и родственных формах см.: (Станков, 2012);

рус. диал. **сырома* в производном ворон. *сыро́мка* ’о сыром, непропечённом продукте’, ’не совсем пропечённый хлеб’ (Филин, Сороколетов, 2010, 43: 164), ряз. *Сыромля* – гидроним в бас. Оки (Смолицкая, 1976: 173) : ряз. *Сыроменка, Сыромня, Сыроменской* – гидронимы в бас. Оки (Смолицкая, 1976: 173). Очень показательный в плане эволюции морфологии слова пример, т. к. *Сыромен-ка*, *Сыромня, Сыромля* – разные названия одного водного объекта, посему процесс порождения *-омля* прозрачен: *Сыро-мня, Сыро-мен-ка>Сыро-мля*;

блр. *сыро́мля* ‘сырое, мокрое (дрова, сено, солома)’, укр. полесск. *сыро́мл’а* ’сырятина, нечто сырое‘ (Никончук, 1968: 90): ст.-рус. *Сыроменецъ,* 1623 г. – название озера в р-не Москвы (Акты исторические, 1841, 3: 183) и др. (см. выше);

укр. диал. степн. *глухо́мля* ’человек с плохим слухом’, ’глухой’ (пример Т. В. Громко) : укр. одес., зап. *глу́хман* ’глухой человек’ (Етимологічний словник, 1982, 1: 530), рус. диал. нижегор., свердл., волж. *глухме́нь* ’глухой, глуховатый человек’ (Филин, Сороколетов, 1970, 6: 214);

укр. полесск. *старомл’а* ‘ветошь, старьё’, ’«взрослый», рассудительный ребенок’ (Никончук, 1968: 90) ~ *стари́й* : блр. диал. *старма́н* ‘старый человек, старик’ (Чыгрын, 1979: 38);

укр. полесск. *сухомл’а* ‘худой, сухой человек’ (Никончук, 1968: 91) : укр. диал. *сухме́нь* ‘сухость, засуха’, *сухме́ня* ‘сухое место’ (Етимологічний словник, 2006, 5: 486), рус. диал. новг. *сухме́нь* ’о сухощавом, худощавом человеке’, яросл. *сухоме́нь* ‘пересохшая почва’, тамб. *сухо́менный* ‘жаркий, засушливый (о времени года, погоде и т. п.)’, дон. *сухома́нь* ‘сухая жаркая погода, сушь’ (Филин, Сороколетов, 2010, 43: 6, 17, 18);

серб. *Golum* – название скалы < **Gòlom* ~ **golъ(jь)* ‘голый’ (*о>и* под влиянием следующего губного) : рус. диал. арх., беломор., пск., сев. и др. *го́ло́ме́нь* ‘часть дерева, не имеющая сучьев, идущая на бревно’ (сев.-вост.), ‘открытое море, морская даль’ (Трубачёв, 1979, 6:209).

Славянские диалекты дают ещё примеры на *-ом(а), -омля,* лишённые цельно оформленных коррелятов. В этих случаях имеем полустёртые результаты сокращения основ на *-man-, -men- : -mno-* с дальнейшей грамматикализацией инновационного исхода, выделенного из содержащих его слов и воспринятого как новый формант. Ирония ситуации в том, что часто невозможно разграничить, когда лексика с *-ом(а)* показывает усечение указанного форманта, а когда воспроизводит старые суперлативы с суфф. *-m-* или же прилагательные с вовлечённым в сферу десубстантивного словообразования суффиксом причастий *-от-*.

Выводы. Как можно было убедиться выше, славянская словообразовательная морфемика может поставить ещё много вопросов, ответы на которые напрямую сопряжены с решением частных проблем истории отдельных славянских языков, этимологией, морфологией праславянского слова и его эволюцией в письменную эпоху. Сама ситуация с исследованием в области славянской исторической и диалектной (преимущественно именной) деривации имён побуждает к более внимательному изучению целых рядов слов с одинаковой структурой. Практика показывает, что устоявшиеся взгляды на многие элементы структуры славянского слова время от времени нуждаются в пересмотре, ибо ставшие традиционными решения откровенно отстают от эволюции системы научных знаний, посему перспектива дальнейших исследований в заявленном направлении нам видится в этимологизации иных лексем, чья словообразовательная структура содержит рассмотренные элементы.

ЛИТЕРАТУРА

Акты исторические, собранные и изданные Археографическою комиссиею. С.-Петербург, 1841–1845. Т. I–V и Указатель.

Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. Луцьк : Вежа, 2000. Т. 1. 353 с.

Барсов Н. П. Очерки русской исторической географии. География Начальной летописи. Варшава : Типография Варшавского учебного округа, 1873. 269 с.

Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. К. : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.

*Іліаді О. І. Етимологічнегніздо з коренем *ver- у праслов'янській мові. К. ; Кіровоград : ДЛАУ, 2001.162 с.*

Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель : ГГУ, 2002. Т. ІІ. 264 с.

Казлова Р. М. Славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель : ГГУ, 2003. Т. ІІІ.361 с.

Козлова Р. М. До етимології імені Асколдъ (Аскольдъ, Осколдъ). Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. К. : Наукова думка, 1992. С. 102–113.

Коллар Д., Доротьякова В., Филкусова М. Словацко-русский словарь. М. ; Братислава : SPN ; Русский язык, 1976. 768 с.

Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок. Українська діалектна лексика. К. : Наукова думка, 1987. С. 62–267.

Костромская губерния. Список населённых мест по сведениям 1870–72 годов. С.-Петербург, 1877. LXXIV, 465 с.

Магницкий В. К. Чувашские языческие имена. Известия Общества археологии, истории и этнографии при императорском Казанском университете. Казань, 1905. Т. XXI. Вып. 3–4. С. 33–101.

Никончук Н. В. Из лексики полесского села Листвин. Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря. М. : Наука, 1968. С. 79–92.

Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини. Тернопіль : Тернопіль, 1995. 132 с.

Петлева И.П. Этимологические заметки по славянской лексике (болг. върне, с.-х. мукљив).Этимология 1977. М. : Наука, 1979. С. 33–38.

Расторгуева В. С., Эдельман Д. И. Этимологический словарь иранских языков. М. : Восточная литература, 2003. Т. 2. 502 с.

Словарь української мови / [упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко]. К., 1907. Т. 1. 494 с.

Смолицкая Г. П. Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озёр). М. : Наука, 1976. 402 с.

Станков Р. Этимологические заметки: болг. сиромах 'бедняк', сиромашия 'бедность'. Славянское и балканское языкознание. Палеославистика: Слово и текст. М. : Нестор-История, 2012. С. 308–313.

Трубачёв О. Н. (ред.) Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / [под ред. О. Н. Трубачева]. М. : Наука, 1974–1990. Вып. 1–16.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / [пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева; под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина]. М. : Прогресс, 1987. Т. ІІІ. 832 с.

Филин Ф. П., Сороколетов Ф. П. (ред.) Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова]. Л. ; С.-Петербург, 1965–2019. Вып. 1–51.

Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя : ЗДУ, 1992. Т. І–ІV.

Чайкина Ю. И. Вологодские фамилии: Этимологический словарь. Вологда : Изд-во ВГПИ ; Русь, 1995. 122 с.

Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена): Конспект лекцій. Ужгород : УДУ, 1970. 103 с.

Чыгрын І. П. Яшчэ з лексікі нашай вёскі (Чамяры, Слонімскі р-н). Народная словатворчасць. Мінск : Навука і тэхніка, 1979. С. 30–40.

Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Частина 1. К. : Довіра, 2008. 413 с.

Benes J. O šeskych prijmenich. Praha : Ceskoslovenska Akademie ved, 1962. 356 s.

Gebauer J. Historicka mluvnice jazyka ceskeho: Tvaroslovi (II Casovani). Praha : Ceskoslovenska Akademie ved, 1958. D. III. 555 s.

Machek V. Etymologicky slovnik jazyka ceskeho. Praha : Ceskoslovenska Akademie ved, 1968. 868 s.

Slownik nazwisk uzywanych w Polsce na poczatku XXI wieku / [oprac. K. Rymut]. Krakow, 2003 (электронная версия).

Slownik staropolskich nazw osobowych / [pod red. W. Taszyckiego]. Wroclawetc. : PAN, 1977. T. V. 533 s.

Smoczynski W. Lietuviu kalbos etimologinis zodynas. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2007. 823 s.

Simunovic P. Nasa prezimena: porijeklo – znacenje – rasprostranjenost. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985. 366 s.

РОЗВІДКА ПРО СЛОВ'ЯНСЬКЕ СЛОВОТВОРЕННЯ

Олександр Іліаді

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри методик дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Кропивницький, Україна

e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5078-8316

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються дві словотвірні моделі, що функціонують у системі слов'янської діалектної деривації іменників: 1) -da, -anda, -enda, -inda, -onda, -unda, -ynda; 2) -ом(а), -омля (в основному, в східнослов'янському ареалі). Парадоксально, що в дослідженнях, присвячених словотвору іменників у слов'янському діалектному мовленні, ці суфіксальні словотвірні типи традиційно позбавлені уваги. Можливо, зазначені формативи не були виділені як самостійні засоби деривації через те, що слова, які їх містять, були віднесені до розряду експресивних лексем, яким уластиві фонетичні трансформації, що спричиняють відхилення в структурі, «мутації» ауслаута. Автор обґрунтовує генезис обох серій формантів морфологізацією фонетичних явищ, які, вийшовши за рамки діалектних звукових процесів, дістали статус словотвірних засобів.

Стосовно деяких похідних на -ом(а) відзначається проблематичність розмежування випадків, де -ом(а) демонструє січення зазначеного форманта, і прикладів збереження старих суперлативів із суфіксом -т- або ж прикметників із уведеним у площину десубстантивного словотворення суфіксом дієприкметників -от-.

Ключові слова: *суфікс, словотворення, слов'янський, діалект, дериват.*

A NOTE ON SLAVIC WORD-FORMATION

Alexander Iliadi

Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Methods of Preschool and Primary Education at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5078-8316

SUMMARY

The paper focuses two word-formation models, functioning into the system of Slavic dialect derivation of nouns: 1) -da, -anda, -enda, -inda, -onda, -unda, -ynda; 2) -ом(а), -омля (mainly attested in the East Slavic area). Ironically, these suffixing word-formation models traditionally are ignored by authors of studies, dedicated to the derivation of nouns in Slavic dialect speech. Perhaps, above-mentioned formatives were not classified as separate means of derivation for a reason of including words with these suffixes in the category of expressive lexemes (such words are characterized by phonetic transformations resulting in the deviation of word-building structure, «mutation» of the end of the word). The author explains genesis of both series suffixes as morphologization of phonetic phenomena, which, have going beyond dialect sound processes, became separate word-building means.

With regards to some derivatives with -ом(а) is stressed, that it is the difficulty to distinguish cases, where -ом(а) shows clipping of mentioned suffix, and examples of ancient superlatives containing suffix -m- or adjectives, derived by means of participle suffix -om- involved into the system of desubstantive word-formation.

Key words: *suffix, word-formation, Slavic, dialect, derivative.*

REFERENCES

Akty istoricheskie (1841–1845). [Historical Acts]. S.-Petersburg. T. I–V and Index [in Russian].

Arkushyn G. L. (2000). Slovnyk zakhidno polis'kykh govirok [Dictionary of Western Polesye Dialects]. Lutsk : Vezha. T. 1 [in Ukrainian].

Barsov N. P. (1873). Ocherki russkoy istoricheskoy geografii [Essays on Russian Historical Geography]. Warsaw [in Russian].

Etymologichny slovnyk ukrayins'koyi movy (1982–2012). [An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kiev : Naukova dumka. T. 1–6 [in Ukrainian].

*Iliadi A. I. (2001). Etymologichne gnizdo z korenem *ver- upraslovyans'kiy movi [Etymological Cluster with the Root *ver- in Proto-Slavic Language]. Kiev ; Kirovograd : DLAU [in Ukrainian].*

Kazlova R. M. (2002). Belaruskaya i slav'anskaya gidranimiya. Praslav'anski fond [Belarusian and Slavic Hydronymy. Proto-Slavic Stratum]. Gomel' : GGU. T. II [in Belarusian].

Kazlova R. M. (2003). Slav'anskaya gidranimiya. Praslav'anski fond [Slavic Hydronymy. Proto-Slavic Stratum]. Gomel' : GGU. T. III [in Belarusian].

Kozlova R. M. (1992). Do etymologiyi imeni Асколдъ (Аскольдъ, Осколдъ) [On the Etymology of Name Асколдъ (Аскольдъ, Осколдъ)]. Onomastyka Ukrayiny pershoho tys'acholitt'a nashoyi ery – Onomastic of Ukraine of the First Millennium AD. Kiev : Naukova dumka, 102–113 [in Ukrainian].

Kollar D. (1976). Slovatsko-russkiy slovar' [Slovak-Russian Dictionary]. Moscow ; Bratislava : SPN ; Russkiy yazyk.

Korzon'uk M. M. (1987). Materialy do slovnyka zakhidnovolyns'kykh hovirok [Contributions for Dictionary of Western Volyn Dialects]. Ukrayins'ka dialektna leksika – Ukrainian Dialect Lexics. Kiev : Naukova dumka, 62–267 [in Ukrainian].

Kostromskaya gubernia (1877). Spisok naselennykh mest po svedeniyam 1870–72 godov [Kostroma Province. The List of Settlements]. S.-Petersburg [in Russian].

Magnitskiy V. K. (1905).Chuvashskie yazycheskie imena [Chuvash Pagan Names]. Izvestia Obshchestva arkheologii, istorii i etnografii– Reports of the Society of Archaeology, History and Ethnography. Kazan'. T. XXI. Vol. 3–4, 33–101 [in Russian].

Nikonchuk N. V. (1968). Iz leksiki polesskogo sela Listvin [From the Vocabulary of Polesye Vilage Listvin]. Leksika Polesya – Polesye Lexics. Moscow : Nauka, 79–92 [in Russian].

Pants'o S. Ye. (1995). Antroponimia Lemkivshchyny [Anthroponymy of Lemkovshchyna]. Ternopil' : Ternopil' [in Ukrainian].

Petleva I. P. (1979). Etimologicheskie zametki po slav'anskoy leksike [Etymological Notes on Slavic Vocabulary]. Etimologia 1977 – Etymology 1977. Moscow : Nauka, 33–38 [in Russian].

Rastorgueva V. S., Edel'man D. I. (2003) Etimologicheskiy slovar' iranskikh yazykov [Etymological Dictionary of the Iranian Languages]. Moscow : Vostochnaya literatura. T. 2 [in Russian].

Slovar' ukrayins'koyi movy (1907). [Dictionary of the Ukrainian language]. Kiev. T. 1 [in Ukrainian].

Smolitskaya G. P. (1976). Gidronimia basseyna Oki [Hydronymy of Oka Basin]. Moscow : Nauka [in Russian].

Stankov R. (2012). Etimologicheskie zametki [Etymological Notes]. Slav'anskoe i balkanskoe yazykoznanie – Slavicand Balkan Linguistics. Moscow : Nestor-Istoria, 308–313 [in Russian].

Trubachev O. N. (ed.) (1974–1990). Etimologicheskiy slovar' slav'anskikh yazykov [An Etymological Dictionary of Slavic Languages]. Moscow : Nauka. Vol. 1–16 [in Russian].

Vasmer M. (1987). Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka [Russisches etymologisches W'rterbuch]. Moscow : Progress. T. III [in Russian].

Filin F. P., Sorokoletov F. P. (eds.) (1965–2019). Slovar' russkikh narodnykh govorov [The Dictionary of Russian Folk Dialects]. Leningrad ; S.-Petersburg. Vol. 1–51 [in Russian].

Chabanenko V. A. (1992). Slovnik hovirok Nyzhn'oyi Naddnipr' anshchyny [The Dictionary of Low Dnieper Region Dialects]. Zaporizhzh'a : ZDU. T. I–IV [in Ukrainian].

Chaykina Yu. I. (1995). Vologodskie familii: Etimologicheskiy slovar' [Vologda Surnames: Etymological Dictionary]. Vologda : VGPI ; Rus' [in Russian].

Chuchka P. P. (1970). Antroponimiya Zakarpatt'a [Anthroponymy of Transcarpatia]. Uzhhorod : UDU [in Ukrainian].

Chygryn I. P. (1979). Yashche z leksiki nashay veski [From the Vocabulary of our Village]. Narodnaya Slovatvorchasts' – Folkword-formation. Minsk : Navuka i tekhnika, 30–40 [in Belarussian].

Shul'hach V. P. (2008). Narysy z praslovyans'koyi antroponimiyi. Ch. 1 [Essays on Proto-Slavic Anthroponymy]. Kiev : Dovira [in Ukrainian].

Benes J. (1962). O ceskych prijmenich. Praha : Ceskoslovenska Akademieved [in Czech].

Gebauer J. (1958). Historicka mluvnice jazyka ceskeho: Tvaroslovi (II Casovani). Praha : Ceskoslovenska Akademieved. D. III [in Czech].

Machek V. (1968). Etymologicky slovnik jazyka ceskeho. Praha : Ceskoslovenska Akademieved [in Czech].

Slownik nazwisk uzywanych w Polsce na poczatku XXI wieku (2003). Krakjw [in Polish].

Slownik staropolskich nazw osobowych (1977). Wroclawetc. : PAN. T. V. [in Polish].

Smoczynski W. (2007). Lietuviu kalbos etimologinis zodynas. Vilnius : Vilniaus universitetas [in Polish].

Simunovic P. (1985). Nasa prezimena: porijeklo – znacenje – rasprostranjenost. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske [in Serbian].

Стаття надійшла до редакції 12.04.2021

УДК 811.111’34(075.8)
https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-6

PROSODY OF NEGATIVE MODALITY IN TRANSLATION

Tetiana Korolova
Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics of the State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”, Odesa, Ukraine
e-mail: kortami 863@gmail.com
ORCID ID: https//orcid.org/0000-3441-196X

Natalya Zhmayeva
Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”, Odesa, Ukraine
e-mail: zhmaeva@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3382-0155

SUMMARY

The work is devoted to the research of the ways that reflect the prosody characteristics of the English utterances containing negative semantics in the Ukrainian oral translation. The difficulty of achieving this goal when treating prosody is in its multifunctionallity and multicomponential nature. Prosody is the main means of signifying the communicative types of sentences and the pragmaticsof the communicative process. Correlation of prosody with pragmatic and semantic components of communication is carried out through the prism of the emotional sphere of human speech behavior.

The analysis of the experimental material provided an opportunity to find both distinctive and typologically common for Ukrainian and English characteristics of negative modality at the level of negative connotative meanings prosody, such as of objections, condemnation, reproach, and specific correlates of negative modality in either of the two languages under analysis. Typologically similar characteristics include the following: the register of melody, the range of dynamic parameter andtimbre components of prosody, the state of the vocal cords and larynx and their combinations. The mechanism of realization of prosody of negative connotations is typologically similar in two languages: the most frequent combinations of interaction of prosody parameters in English and Ukrainian languages are the increase in intensity and the synchronous growth of melody – 24,7% and 25,3%, respectively, in the amount of the experimental phrases. The functional significance of the temporal component at the segmental level in the English language and the absence of such a characteristic in the Ukrainian language expands the possibility of applying the time parameter at the suprasegmental level in the Ukrainian language. Knowledge of the laws of prosodic variability in two languages helps to interpret correctly and produce the semantics of a foreign language in translation.

Key words: *negative modality, prosody, translation, prosodic parameters, typology, specific linguistic features.*

Introduction. At the present stage of international relations development on the globe, the computerization of science and technology in various spheres of human activity translation problems are the object of special attention of both professionals and consumers. In recent years many works devoted to the problems of translation studies have appeared in the scientific literature; much attention is paid to such questions as the use of various strategies and tactics in translation (Miram, 1998;

Сдобников, Петрова, 2008), adequacy and equivalence of translation variability of translation technologies (Bell, 1991; Сдобников, Петрова, 2008), universals (Brown, 1987) and many others.

It should be noted that issues of translating foreign language utterances with attitudinal and emotional connotations, in general, and phrases of negative attitude, in particular, are of a special difficulty for translators and interpreters. Despite the fact that this problem has long been considered by linguists, in the special literature there is still no clear classification of modality components referring to the field of negative semantics, the pool of empirical data is insufficient, an evaluation scale of the degree of the negative semantics that helps to assess the word in the original language and the corresponding unit in the language of translation is not available. It should be noted that the peculiarity of lexical and grammatical means to express negative emotions in English and Ukrainian, difference in the structure of the two languages (analytical and synthetic), are the difficulties that the translator is to overcome. Another problem for perception and interpretation is the prosody of the two languages being studied, which differs significantly in the two distant languages under analysis.

Therefore, the lack of data on the problem of prosody components’ interaction in the process of translating and interpreting statements of negative semantics; insufficiency of information about the relationship of prosody and the lexical and grammatical constructions in phrases with negative connotation; ambiguity in treating the principles of negative prosody relevant signs (that cannot be neglected in the process of translation)that existsin modern linguistic literature make this research **updated and wanted**.

The purpose of this research is to study the ways the prosody characteristics of English phrases of negative semantics are to be interpreted in the Ukrainian language.

The difficulty to achieve this goal on the material of prosody lies in the fact that prosody is a multifunctional and multicomponent unit (Huldzen, 1962). It is the main means of communicative types’differentiation and the instrument that defines the pragmatic function of the communicative process. The correlation of prosody with the pragmatic and semantic components of the speech act is closely linked with the emotional sphere of human speech behavior (Korunets, 2003; Королева, 1989).

The material of the research consists of the authentic recordings of English dialogical speech that includes phrases of attitudinal meaning of negation and conflict, and the corresponding variants of their translation into Ukrainian as well. It is important to keep in mind the pragmatic orientation of negative connotations that is the partner's belief that the way the event under discussion takes place is undesirable, besides, the speaker seeks to convince the interlocutor of being on the right side, to form a different opinion of what is discussed in the listener’s mind. The purpose of such verbal acts is to form an elocution effect of reproach, condemnation, disagreement, and the like.

Results and discussion. The complex character of linguistic analysis of emotional and modal units of negative semantics has shown that emotional construction, context, non-linguistic means, and other factors can be treated as the decoders of negative emotions and attitudes. The form of revealing the nature of emotion is an explicit meaning in a combination with the background of its implementation; the negative meaning can be reflected by prosody alone and the interaction of the last with lexical and grammatical means. Thus, emotional speech, being a psychological

presentation of a person, contains emotionally marked remarks in its structure, emotional and evaluative content of these remarks is expressed by a complex combination of expressive means at all speech levels. The complex analysis of negative attitudes is carried out on the basis of analyzing the ways of linguistic means interaction when exercising the pragmatics of the communication process.

It should be born in mind that when translating the emotionally marked units an important role is paid to the linguistic and cultural factor that underlies the language structures of the two languages under discussion (Доценко, 2001; Королева, 1989; Смущинська, 2000). For example, "equivalent" language units differ both in their semantics (*дім* is broader in meaning than *house*, as it includes *home*, and *building*, and *block of flats,* and *condominium*, and *mansion*), and in their functioning in Ukrainian and English; for example, *кріпкий чай* and *strong tea* illustrate different possibilities of lexical compatibility in two languages. Thus, the linguistic and cultural peculiarities of means reflecting negative connotations in the speakers' communicative behavior are the aspects taken into account in this research.

Positive or *negative* attitude of the subject to the evaluated object is a universal language category (Brown, 1987). Thus, in each natural language actualization of this category has a certain degree of specificity. Let's look at an example, in the XX century, when the foundations of wealth were revealed, even in capitalist England, rich people were forced to justify themselves: *"Anyway, what's wrong with being rich. It's a quality, it's attractive. Rich people are nicer, they're less nervous". «Як-не-як, що поганого в тому, щоб бути багатим? Це гідність, це привабливо. Багаті люди приємніше, вони менш нервові».* This abstract demonstrates the necessity to consider all aspects of communication process when dealing with linguistic means.

A necessary component of a detailed linguistic analysis is the relationship of three aspects: syntactic, which represents the formal relationship of a linguistic sign to other signs; semantics, which explores the relationship of signs to the denoted objects; pragmatics, which considers the relationship of signs to people who use them. Since the primacy of the formal is one of the main provisions in the description of linguistic phenomena, linguistic analysis of evaluative reactions is to be started with the examination of their formal structure.

When fixing models of negative semantics, the traditional system of letter symbols denoting lexical and grammatical categories of words was used: N - noun, Adj – adjective, V – verb, Part – adjective, Pron – pronoun, EW – emotional word. The models of the utterances with negative semantics are given in accordance with their quantitative decrease and are illustrated by the examples.

Model I: How + EW / *How terrible! (Це жахливо!)*

Model II: (Pron + Vbe) + EW + N / *It's rotten luck! (Гниле везіння!)*

Model III: What + EW / *What nonsense! (Що за безглуздя!)*

Model IV: EW + Part II / *Well said. (Добре сказано!)*

Model V: What + EW + N / *What a filthy thing to say! (Яке гризне висловлювання!)*

Paradigmatic modeling, which represents the next stage of the description, consists of identifying syntactic categories, as a result theparadigmatic models allow to identify the peculiarity of attitudinal units' syntactic functioning.

An invariant of paradigmatic series in the study is presented either by a syntagmatic structural scheme or a model with a typical significant meaning.

Paradigmatic modifications of the model include the whole set of its actualization: the opposites of its forms regarding the aim of communication (narrative – interrogative – commanding), with respect to affirmation – negation, according to the tense and so on. The highest level of the sentence paradigm is the opposition of the forms of the sentence in relation to the purpose of the statement, for example: *Isn't that fine? Isn't that nice? Isn't that shame?* In fact, the interrogative-negative form of these evaluative constructions serves as a marker of emotionality that is a characteristic of spoken language. It's interesting to mention that all utterances have the same structure as to their form, while the first two expressing a positive attitudinal connotation and the last phrase has a negative semantics in terms of lexical content and prosodic structure.

The opposition of the remarks in the negative form is very limited. Basically, the objection is registered in constructions with the common words *good* and *bad*, for example: *Not bad; No good; Not a bad idea*. In such cases, the use of the objection is conditioned by the intention not to sound too categorical in the statement. Both, in case if the interrogative-negative forms areused in the utterance to express the emphatic statement, or in case of using objections to introduce the opposite mind, we should talk about reinterpreting the constructions. In this case, prosody is the leading factor of the meaning of the communicative unit.

The interaction of the prosody components in emotional utterances, which express the elements of a single functional and semantic field of negative modality, is one of the most difficult issues of modern linguistics.

Let's consider some prosodic correlates of modal meanings of negative semantics in English.

The prosody of objection aims at expressing an aggressive attitude to the communicant. Most often, this effect is achieved by the opposite action of lexical, grammatical and prosodic means of rendering the meaning of the utterance. For example, *I'm to go. Pete needs my help. –* ***Yes. Of course. There's nothing to be done at home.*** The suprasegmental characteristics of an increased loudness and high melody level are accompanied with the forced breathing through a narrowed larynx, combined by facing the referent, sometimes with a gesture of negative acceological evaluation.

When the trust is denied, a general relaxation of the larynx takes place, a gesture of erroneous concession can be used, a creaking voice indicates the rejection of the previous message: *He says he'll give the money back. –* ***I do not believe him***.

A prosodic allocation of rhyme is rather characteristic ofthe phrases with negation. For example, *Can I see Mr. Keen? – He's* ***not here*** *today. (Його* ***нема*** *сьогодні)*. The prosodic emphasis of the rhyme is not a single feature of typological similarity in both languages under analysis, but the gesture accompaniment that demonstrates a negative attitude and shaking the head in addition are the common characters for English and Ukrainian communicants.

The main distinctive parameters that highlight the rhyme of the phrase in Ukrainian speech are a narrower range of the descending tone in the syntagmatically stressed syllable and a stronger loudness of the main stressed syllable in comparison to the English version.

The difference in denying good and bad in the languages under investigation are interesting too. The denial of good is accompanied by the suppression of full

articulation and decrease in loudness of a phrase production, for example, *no good, not rich, not good-looking, uninteresting. Why* ***do*** *you marry him? He's* ***not clever, not rich***. In these cases, it is also possible to add a "squeak" of the voice to characterize the subjective negative attitude. When denying the bad, on the contrary, there is prosody of contrast combined with thedistinct focus marking in the phrase: *Why* ***don't*** *you marry him? He's* ***rich*** *and* ***clever.*** There is an announcement of a positive evaluation produced by the adjectives used in the utterance.

From the above examples, the implicit expression of an unmarked negative attitude and a positive attitude labeling of the state of affairs by the communicators is obvious.

The prosody variation in the negation of good and bad is preserved in the Ukrainian translation: the suppression of the phrase loudness and the slow pace of its realization, as well as a distinct marking of the utterance focus, for example, *Чому ти виходиш за нього заміж? Він* ***нерозумний та небагатий***.*Чому ти* ***не*** *виходиш за нього?– Він* ***розумний*** *і* ***багатий***.

At the same time, the meaning of the temporal component in the Ukrainian language is more prominent in the sentence stress (increase in the duration of the nuclear syllables of utterances) in comparison to the English negative connotations.

The objection in both languages is characterized by the presence of two centers, marked by the sentence stress: emotional emphasis and the syntagmatic emphasis: *There's* ***no*** *such a word in* ***English.*** *– В* ***англійській*** *мові такого слова* ***нема***.

The prosody of objection is of a particular interest to the linguists when studying the role of suprasegmental level in the semantics of negation, especially in the cases if the lexical and grammatical means are contradicting the prosodic ones. For example, *I'm to leave. Pete needs help. – Sure.* ***There's nothing to be done at home***. *Я мушу йти. Петру потрібна допомога. –* ***Ну, конечно. Дома нема чого робити***. The distinct emphasis on the words, the irony of the sounding utterance on the whole, the lengthening of inter-syntagmatic pauses, the calm manner of speech production show the negative attitude of the speaker to what is happening. Denial of trust, rejection of the previous message in the Ukrainian phrases: ***Ну, конечно. Дома нема чого робити***. – are demonstrated with the help of a narrow range of melody in the utterance andsome insignificant difference in speech loudness.

The **prosody of conflict** remarks depends on the degree the conflict is promoted in a communication process. It can be a mild conflict and direct reproach – *You* ***shouldn't have done*** *it. Вам цього* ***не треба було робити***. In English and Ukrainian, when expressing a mild conflict, the following common prosodic features are observed: the low voice register, the presence of heavy breathing. In Ukrainian a narrower range of melody component in the phrase compared to the English version can be noticed.

Reproach in the form of astonishment takes a special place in phonetics: *Why did you* ***invite him****? I* ***can't*** *get it.* ***Навіщо*** *ти його* ***запросив****? Я не розумію.* Typologically similar in this case in both anguages is the ascending tone in the nuclear part of the utterance, the increased speech loudness in general, a wide range of melodic component of prosody.

The average level of conflict has three areas of conflict situation development: behavioral principles, knowledge and evaluation. Each of them is characterized by a special set of linguistic means involved in conflict presentation.

Behavioral principles (reasons, goals, ways to achieve the aim): ***How many a time am I to say it to you****?* ***Don't go*** *there.* ***Скільки разів я повинна про це говорити****?* ***Не ходи*** *туди*. – are characterized by similar prosodic constructions in both languages: a low larynx position, high register of the melodic component of prosody, distinct production of each word.

Knowledge (errors in interpreting the facts and their relation): *Didn't you know it?* ***You couldn't have missed it****. Навряд чи ви цього незнали.* ***Неможливо*** *пропустити таке*. High melody register of the phrase realization, accelerated pace of speech are typological characters in the two languages. The specificity of the Ukrainian language is in the use of a descending tone in the nuclear syllable of the phrase and the descending-ascending melody in English.

Evaluation (significant, epistemological): *Bob is here. –* ***What do we have to do with it?*** *Наш приятель тут. –* ***Ну й що з того****?* Common characteristics in the two languages under analysis involve the following: slowing down the tempo of speech in the reaction, general decrease of melody within the phrase, variations in the voice timber (resembling the sound of a roar).

As it is seen from the above given examples, the pronunciation of each type of an utterance including some conflict has its own characteristics of presenting the attitude in both languages.

One of the interesting cases among the phrases of negative semantics is the **conflict rejection (distancing)**, which is usually manifested in a monotonous manner and the pace of speech slows down. For example, *I am not to be involved. Я не маю ніякого відношення до цього*. Sometimes one can refuse an offer with a touch of aggression as in the following example: *You may do it yourself. Ти й сам можеш це зробити.*

Condemnation is a commonly used form of a negative reaction in communication, which is conveyed by the phrases containing the attitude of reproach. For example, *I didn't know he has problems. –* ***You could have guessed****. Ти б міг зрозуміти*. In English and Ukrainian, falsetto is used as an indicator of a polemical situation, the tension of the voice demonstrates the intrusion into an unpleasant situation. Let's consider another example: *He asked to lend him the book. –* ***And you agreed to? Й ти погодився?*** The connotative meaning of surprise is conveyed by lowering the larynx down, accompanied by a gesture of contrast. The use of an ascending tone on the nucleus syllable in both languages is also a common indicator of condemnation.

I didn't know he's got problems. – ***You could have guessed it****. Я не знав, що в нього неприємності. –* ***Могли б й догадатися***. The condemnation in Ukrainian in contrast to English is conveyed by a high beginning of the melody component, high loudness and a sharp decrease in the abovementioned parameters within the phrase pronouncing.

One more illustration of prosody specific functioning in English and Ukrainian: *He asked to borrow a book. –* ***Did*** *you* ***give*** *it? Він попросив запозичити йому книгу. – І ти* ***віддав****?* In the Ukrainian language, the connotative meaning of surprise is expressed by a sharp increase of the tone parameter in the nuclear, accompanied by a significant increase of loudness. At the same time, in English speech, the highest level of melody is observed in the first stressed syllable of the phrase, the descending tone is used in the nuclear part of the utterance.

One should be aware of the remarkable richness of variable phonetic techniques used in conflicting speech that cannot be underestimated: the register of melody, the range of dynamic and timbre components of prosody, the state of the vocal cords and larynx and their combinations in reflecting the timbre characteristics of speech. It is necessary to take into account the individual characteristics of human speech behavior, the use of special conversational forms in speech acts (Смущинська, 2000). The results of the experimental analysis demonstrate the variety of forms of interaction of melodic, dynamic and temporal components in the transmission of negative emotions in Ukrainian and English. The combination of distinctive suprasegmental features in negative connotations forms a variable series of prosodems in the languages being compared.

The analysis of the research material provided an opportunity to indicate the following distinctive characteristics of negative modality at the level of prosody. The form of the melodic component is carried out in extended tonal limits in English in comparison with Ukrainian: high level at the beginning of the English phrase and average in Ukrainian; the average level of the tonal component at the end of the phrase in Ukrainian speech compared to the low level in English. Therefore, the comparison of the final tones of phonation in the two languages indicates their similarity: the use of descending tones of different intervals (wide in English and narrow in Ukrainian).

Thus, the melodic component of prosody of negative semantics is a distinctive characteristic of objections, condemnation, reproach in English and Ukrainian.

The increased loudness is often observed as a sign of negative modality in both languages. Comparing the dynamic component of negative modality in English and Ukrainian allows us to come to the conclusion about the typologically common nature of negative attitude loudness in English and Ukrainian. The main stressed syllable is most informative and produced with an increased strength characteristic in both languages. Semantically relevant syllables coincide in their characteristics. However, the dynamic component variation within the utterance's general contour changes considerably when exercising various negative connotative meanings.

Duration plays a significant role in marking the negative nature of a phrase. This component of prosody can vary from a very fast tempo of speech to a syllable-by-syllable pronunciation depending on the strength of the emotional tension of the communicative act and the individual characteristics and the psycho-emotional state of the speaker. Thus, in English and Ukrainian fear can be realized at the level of the temporal component as a significant acceleration of pronunciation, and vice versa.

In the Ukrainian language in comparison to English an important role of the temporal component in negative connotations should be noted; it is explained by the functional significance of the temporal component at the segmental level in the English language while in Ukrainian the temporal parameter is involved only at the suprasegmental one.

An important conclusion of the research is that a typologically similar mechanism of negative semantics phrases phonation is observed in two languages; the difference is seen in the variability of the degree each prosody component participates in actualizing negative attitudes in English and Ukrainian communication.

Most variable acoustic parameters are not the only way to manifest negative connotations at the prosodic level. All parameters of prosody interact in the revealing

the negative meaning in both languages. The analysis of prosody components' interaction at describing the negative connotations in English and Ukrainian showed that the most frequent combinations of prosodic parameters in English and Ukrainian are an increase in intensity with a synchronous growth of melody and duration parameters (24.7% and 25.3%), respectively.

Conclusion. The research of negative connotations prosody in English and Ukrainian convinces the researchers that all above enumerated peculiarities must be taken into account when interpreting the semantics of negative attitudinal prosody in both languages; it is the knowledge of the laws of prosodic variability in the two languages that helps to interpret the semantics of negative modality in translation properly. In a natural language, expressiveness is one of the universal characters, therefore, correct perception and adequate interpretation of the relevant prosody significations in the process of communication is of a particular importance. The ability to identify the expressive component of prosody greatly contributes to improving the quality of translation and strengthening the pragmatic potential of communication.

REFERENCES

Dotsenko, O. L. Modalnist u vyrazhenni obiektno-ziasuvalnykh vidnoshen [Modality in rendering objective clarifying attitudes]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 „Ukrainska mova". K.: NPU im. M. P. Drahomanova, 2001 [in Ukrainian]

Koroleva, T. M. Intonatsyia modalnosty v zvuchashchei rechy [Intonation of modality in oral speech]. K.: Vyshcha shk., 1989 [in Russian]

Sdobnykov, V. V., Petrova, O.V. Teoryia perevoda [Theory of Translation]. Moskva: AST. Vostok-Zapad; Vladymyr: VKT, 2008[in Russian]

Smushchynska, I. V. Do problemy subiektyvnoi modalnosti u strukturi khudozhnoho tekstu [On the issue of subjective modality in the structure of a belles-lettres text]. Inozemna filolohiia: Visnyk Kyivskoho natsionalnoho un-tu im. Tarasa Shevchenka, 2000. Vyp. 29. S. 15 – 17 [in Ukrainian]

Bell, R. T. Translation and Translating; Theory and Practice. London; New York; Longman, 1991.

Brown, P. Politeness: Some universals in language use.London, New York etc.: Cambridge University Press, 1987.

Huldzen, L. S. Significant and nonsignificant in intonation. Proc. Of the IV Intern. Congress of Phon. Sci. 1962.

Korunets, I. V. Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages. Vinnytsa: Nova Khyga, 2003.

Miram, G. Translation Algorithms: Introduction to Translation Formalization. Kyiv: Tvim inter, 1998.

Theory of Translation and Comparative Literature. Antology of Critical Materials. Edited by Igor Limborsky. Cherkasy: Skhidnoievropeiskyi un–t ekonomiky i menedzhmentu, 2009.

ПРОСОДИЯ ОТРИЦАТЕЛЬНОЙ МОДАЛЬНОСТИ В ПЕРЕВОДЕ

Татьяна Королева

доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой перевода, теоретической и прикладной лингвистики Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»,
Одесса, Украина
e-mail: kortami 863@gmail.com
ORCID ID: https//orcid.org/0000-3441-196X

Наталья Жмаева
кандидат филологических наук, доцент кафедры перевода и теоретической и прикладной лингвистики Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, Украина
e-mail: zhmaeva@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3382-0155

АННОТАЦИЯ

Работа посвящена исследованию возможностей отображения просодических характеристик выражения англоязычных высказываний негативной семантики в украинском устном переводе. Сложность достижения поставленной цели на примере просодии заключается в том, что просодия является полифункциональной и многокомпонентной. Просодия — это основное средство оформления коммуникативных типов предложений и отображения прагматической функции коммуникативного процесса. Корреляция просодии с прагматичным и семантическим компонентами коммуникации осуществляется через призму эмоциональной сферы речевого поведения человека.

Анализ материала исследования позволяет выявить как дистинктивные типологически общие для украинского и английского языков характеристики негативной модальности на уровне просодии коннотативных значений возражения, осуждение, упрека, так и конкретно-языковых коррелятов негативной модальности. К типологически подобным характеристикам относятся такие: регистр мелодии, диапазон динамического и тембровой компонентов просодии, состояние голосовых связок и гортани, а также их комбинации. Механизм реализации просодии негативных коннотаций является типологически сходным в двух языках: наиболее частотными сочетаниями взаимодействия параметров просодии в английском и украинском языках являются интенсивность при синхронном росте уровня мелодии – 24,7% и 25% случаев от общего количества экспериментальных фраз, соответственно. Функциональная загруженность темпорального компонента на сегментном уровне в английском языке и отсутствие этого признака в украинском языке, значительно увеличивает возможности применения темпорального параметра на супрасегментном уровне в украинском языке. Значение законов просодической вариативности в двух языках помогает правильно интерпретировать и производить семантику иностранного языка при переводе.

Ключевые слова: *отрицательная модальность, просодия, перевод, просодические параметры, типология, конкретно языковые особенности.*

ПРОСОДІЯ НЕГАТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ У ПЕРЕКЛАДІ

Тетяна Корольова
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу, теоретичної та прикладної лінгвістики Державної установи «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна
e-mail: kortami 863@gmail.com
ORCID ID: https//orcid.org / 0000-3441-196X

Наталя Жмаєва
кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна
e-mail: zhmaeva@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3382-0155

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена дослідженню способів відображення інтонаційних характеристик виразу англомовних висловлювань негативної семантики в українському послідовному усному перекладі. Складність досягнення поставленої мети на прикладі інтонації полягає в її поліфункціональності та багатокомпонентності. Просодія –це основний засіб оформлення комунікативних типів висловлювань та виразу прагматичної функції комунікативного процесу. Кореляція просодії з прагматичними та семантичними компонентами комунікації здійснюється крізь призму емоційної сфери мовленнєвої поведінки людини.

Аналіз матеріалу дослідження надав можливість визначити як дистинктивні типологічно спільні для української та англійської мов характеристики негативної модальності на рівні просодії негативних конотативних значень заперечень, осуду, докору, так і конкретно-мовних корелятів негативної модальності. До типологічно подібних характеристик відносяться такі: регістр мелодики, діапазон динамічного та тембрального компонентів просодії, стан голосових зв'язок і гортані і їх комбінації. Механізм реалізації просодії негативних конотацій є типологічно подібним у двох мовах: найбільш частотними комбінаціями взаємодії параметрів просодії в англійській та українській мовах є збільшення інтенсивності при синхронному зростанні мелодики — 24,7% і 25,3% відповідно. Функціональна навантаженість темпорального компоненту на сегментному рівні в англійській мові та відсутність такої характеристики в українській мові значно поширює можливість застосування темпорального параметру на супрасегментному рівні в українській мові. Знання законів просодичної варіативності в двох мовах допомагає правильно інтерпретувати та продукувати семантику іноземної мови при перекладі.

Ключові слова: *негативна модальність, просодія, переклад, просодичні параметри, типологія, конкретно мовні особливості.*

ЛІТЕРАТУРА

Доценко О. Л. Модальність у вираженні об'єктно-з'ясувальних відношень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. 22 с.

Королева Т. М. Интонация модальности в звучащей речи. К.: Вища шк., 1989. 214 с.

Сдобников В. В., Петрова О. В. Теория перевода. М.: АСТ. Восток-Запад; Владимир: ВКТ, 2008. 448 с.

Смущинська І. В. До проблеми суб'єктивної модальності у структурі художнього тексту. Іноземна філологія: Вісник Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2000. Вип. 29. С. 15– 17.

Bell R. T. Translation and Translating; Theory and Practice. London; New York; Longman, 1991. 298 p.

Brown P. Politeness: Some universals in language use.London, New York etc.: Cambridge University Press, 1987. 345 p.

Huldzen L .S. Significant and nonsignificant in intonation. Proc. Of the IV Intern. Congress of Phon. Sci. 1962. P. 658–661

Korunets I. V. Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages. Vinnytsa: Nova Khyga, 2003. 239 p.

Miram G. Translation Algorithms: Introduction to Translation Formalization. Kyiv: Tvim inter, 1998. 176 p.

Theory of Translation and Comparative Literature. Antology of Critical Materials. Edited by Igor Limborsky. Черкаси: Східноєвропейський ун-т економіки і менеджменту, 2009. 92 с.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2021

УДК 82'255.2:62:811.581=111=112.2=161.1=161.2
https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-7

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ НОВІТНІХ КИТАЙСЬКОМОВНИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ (НА МАТЕРІАЛІ КИТАЙСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ)

Олександра Попова
доктор педагогічних наук, професор, декан факультету іноземних мов Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
Одеса, Україна
e-mail: Alex-popova@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0002-6244-5473

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено вивченню специфіки перекладу новітніх китайськомовних науково-технічних термінів англійською, німецькою, української та російською мовами. У дослідженні розглянуто тактико-стратегічні вектори маніфестації науково-технічного дискурсу; уточнено поняття «терміни», «термінологія», «науково-технічний дискурс». Терміни асоційовано з точним мовним позначенням спеціалізованих понять, що виражаються іменниками, номінативними, дієслівними та прислівниковими словосполученнями. Термінологію у визначеному форматі ідентифіковано як сукупність термінів, що функціонують у науково-технічній та інших професійних галузях. Науково-технічний дискурс детерміновано крізь призму його подвійної природи (лінгвістичної та екстралінгвістичної) як дискурс науки і техніки, науково-керований дискурс, екстралінгвістичний фон якого пов'язаний з передумовами для започаткування розробок у галузі науки і техніки поряд з внутрішньодержавним розвитком та міжурядовою співпрацею.

Схарактеризовано лінгвістичні особливості досліджуваних термінів та перекладацький конструкт у їх відтворенні англійською, німецькою, української та російською мовами. Стратегію комунікативно-рівноцінного / еквівалентного перекладу визначено провідною в плані реалізації комунікативної інтенції автора тексту оригіналу мовою перекладу. Проаналізовано перекладацькі тактики, що можуть сприяти адекватному сприйняттю наукового повідомлення: тактика передачі когнітивної інформації; тактика коректного оформлення інформації (відповідно до норм мови перекладу). Автором специфіковано найпоширеніші перекладацькі трансформації під час репродукції інноваційних китайськомовних термінів германськими та слов'янськими мовами: транслітерація (транскрипція, транскодування), еквівалентний переклад, аналог, калька, описовий переклад.

Ключові слова: *науково-технічний дискурс, тактики, операції, стратегії, переклад, терміни, термінологія, китайська мова, англійська мова, німецька мова, українська мова.*

Вступ. Наразі на тлі економічно успішних країн КНР посідає почесне провідне місце. Китай відчуває потреби життя та постійно підлаштовується під них через розробку унікального мультимедійного обладнання, електротехніки, засобів зв'язку, авто тощо. Такі феномени виробництва, відповідно, віддзеркалюються не тільки в китайській мові, але й знаходять відображення в мовах інших держав завдяки розповсюдження цих винаходів у межах заключення офіційних торгових угод, економічних контрактів, а також під час здійснення персональних замовлень

через Інтернет-ресурси. Саме Інтернет-контент відбиває подібні інновації у сферах науки і техніки та потребує постійного дослідження, аналізу й переосмислення трансформаційного процесу кількісного і якісного змісту термінологічних систем.

У сучасних умовах кожна людина користується Інтернетом у пошуках потрібної інформації, але, на жаль, більша кількість українців не володіє інтернаціональною (англійською) мовою, не згадуючи про будь-яку іншу іноземну мову – німецьку, французьку, італійську, іспанську тощо. Сьогодні фахівці в галузі китайської мови є найбільш затребуваними на ринку праці. Такий статус кво констатує потребу у висококваліфікованих перекладачах-синологах, спроможних орієнтуватися у світі новітніх технічних винаходів та засобах їх адекватного відтворення іншими мовами.

Актуальність дослідження зумовлена, насамперед, науково-технічним прогресом, а також необхідністю адекватного відтворення змісту інноваційних термінів і сутністю функціонування сучасних винаходів КНР з китайської мови іншою мовою в контексті глобалізації економічних відносин між різними країнами світу. Активна торгівля та співпраця в галузі науки і техніки між Китаєм та країнами Євросоюзу, зокрема Україною, передбачають динамічне розповсюдження китайської мови в межах визначеної сфери.

Останніми роками простежується тенденція зацікавленості українців у придбанні високотехнологічної продукції китайського виробництва, що обумовлює необхідність якісної підготовки майбутніх фахівців-перекладачів, здатних виконувати професійні обов'язки в згаданій галузі та в контексті реалізації ініціатив-проєктів Уряду Китаю "Belt and Road Initiative" і "A New Silk Road".

Метою роботи є аналіз лінгвістичних характеристик інноваційних китайськомовних термінів та засобів їх відтворення англійською, німецькою, української та російською мовами.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- визначити тактико-стратегічні вектори маніфестації науково-технічного дискурсу;
- репрезентувати лінгвістичні маркери інноваційної китайської термінології;
- проаналізувати специфіку перекладу інноваційних китайськомовних термінів англійською, німецькою, української та російською мовами.

Матеріали та методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували новітні терміни, що були репрезентовані на китайських сайтах реклами новітніх винаходів 首页– 太火鸟–B2B 工业设计与产品创新 SaaS 平, Shǒuyè- tài huǒ niǎo-B2B gōngyè shèjì yǔ chǎnpǐn chuàngxīn SaaS píngtái, Home-Firebird-B2B / Платформа SaaS для промислового дизайну та інноваційних продуктів (https://www.taihuoniao.com/home) і 数英网–数字媒体及职业招聘网站, Shù yīng wǎng-shùzì méitǐ jí zhíyè zhāopìn wǎngzhàn, Сеть Shuying / Цифрові ЗМІ і веб-сайт з підбору персоналу (https://www.digitaling.com/) та їх варіанти перекладу англійською, німецькою, української та російською мовами. Обсяг термінів складає 50 одиниць.

У роботі використано такі **методи дослідження**: *зіставний метод* для визначення специфіки лінгвістичних особливостей китайських інноваційних

термінів та їх перекладу англійською, німецькою, української та російською мовами; *метод систематизації* та метод *перекладацького аналізу* для аналізу та систематизації конструктів, використаних при перекладі досліджуваних лінгвістичних одиниць англійською, німецькою, української та російською мовами; *метод суцільної вибірки* під час пошуку та добору матеріалу дослідження.

Результати та дискусія. Науково-технічний дискурс знаходиться у фокусі багатьох науковців протягом останнього тисячоріччя.

Зарубіжні й вітчизняні науковці відмічають, що науково-технічний дискурс маніфестується через однозначну термінологію в денотативному значенні з урахуванням особливостей певних наукових явищ (зокрема, сфер їх понять). Дж. Суельс розділяє тексти на різні типи в рамках загальної лінгвістичної системи (Swales, 1990). Хрушід Ахмад вивчає науковий та технічний дискурс крізь призму метафор у текстах з фізики частинок та ядер (Ahmad, 2006: 198). Тереза Фанего та Пола Родрігес-Пуенте центром наукових досягнень вважають комп'ютерні науки, що дозволяють здійснювати корпусні дослідження, доводять надійність комп'ютерних технологій, враховуючи збір та обробку даних у межах певного дискурсу (Fanego & Rodriguez-Puente, 2019).

Андреа Петерлікан класифікує тексти, що належать до науково-технічного дискурсу, з точки зору спілкування (Peterlicean, 2010): • тексти-виклади, що представляють загальні факти, показують взаємозв'язок між фактами та методами, що використовуються для встановлення цих фактів; • нормативні тексти, що наголошують на те, як слід робити справи за допомогою імперативу, умовного способу, майбутнього та теперішнього підрядного способу; безособових конструкцій; модальних дієслів must, should, need to, may; • аргументативні тексти, яким притаманно використання логічних та аргументованих слів-зв'язок, кваліфікаторів; вони містять індуктивні та дедуктивні умовиводи, а також гіпотези; • наративні тексти, які за своєю функцією схожі на історичні розповіді та репрезентовані прислівниками часу та простору, минулими часами, сполучниками часу, анафоричним чи катафоричним посиланнями; • описові тексти, що містять посилання на конкретні місця, стосуються просторових взаємозв'язків між об'єктами та конкретними особами та їх діями; рясніють дейктичними й індексичними виразами, стативними дієсловами, артиклями, присвійними прикметниками; відрізняються застосуванням дієслів у теперішньому часі. Відзначимо, що ці особливості слід враховувати під час відтворенні науково-технічних текстів іншими мовами.

У наукових колах прийнято вирізняти такі жанри наукового дискурсу (Троянская, 1985):

1) «ядерні», що визначають специфіку дискурсу (наукова стаття, науково-технічний звіт, монографія, дисертація);

2) «периферійні», які не становлять основу дискурсу (підручник, довідник, рецензія, анотація, реферат, тези);

3) «суміжні», які знаходяться на межі між науковим та іншими типами дискурсу та посідають проміжне місце між «ядерними» (доповідь, повідомлення, науковий діалог / полілог) та «периферійними» (патент, інструкція, лекція) жанрами.

Українські дослідники (Ільченко, 2002; Ярхо, 2010) наголошують на широке тематичне коло проблем гуманітарних та природничих наук як один із типів наукового дискурсу. Класифікацію жанрів науково-технічного дискурсу пропонується здійснювати на основі загальноприйнятих класифікацій наукових дисциплін (прикладні, теоретично-прикладні та теоретичні науки (Ільченко, 2002) або соціально-гуманітарні (лінгвістика, економіка, історія, філософія) та природничо-технічні (алгебра, фізика, біологія, інформатика) (Ярхо, 2010). Усі науковці суголосні у висновках про наявність у науково-технічному дискурсі термінології як його маркеру, яка потребує особливого підходу до вибору перекладацького конструкту під час відтворення її іншою мовою.

Аналіз досліджень дозволяє надати таку дефініцію ***науково-технічному дискурсу***, враховуючи його лінгвістичну та екстралінгвістичну компоненти: це дискурс науки і техніки, науково-керований дискурс, екстралінгвістичний фон якого пов?язаний з передумовами для започаткування розробок у галузі науки і техніки поряд із внутрішньодержавним розвитком та міжурядовим співробітництвом. Його лінгвістична складова актуалізується на фонетичному, лексичному, граматичному, композиційному та стилістичному рівнях. Типовими маркерами науково-технічного дискурсу є такі: науково-технічні проблеми, технологічна основа, точне використання термінології, відповідні граматичні конструкції, нескладні синтаксичні рамки, орієнтація на прогрес та / або адресата, аргументація, мотивація наукових та технологічних інновацій.

Вважаємо актуальним розглянути тактико-стратегічну орієнтацію на соціальну, освітню, перекладацьку (писемну й усну) сфери.

Наше дослідження стратегічної та тактичної спрямованості охоплює як соціально-освітню сфери, так і сферу усного й писемного перекладу. Стратегічний напрям науково-технічного дискурсу складається з трьох векторів взаємодії:

1) науково-кооперативні (безконфліктні) відносини між фізичними та / або юридичними особами (для започаткування, підтримки та розвитку взаємної наукової діяльності відповідно до конкретних наукових потреб);

2) обмін інформацією (для отримання, надання, запитування та обробки необхідної наукової інформації);

3) виховна мета підготовки майбутніх перекладачів-професіоналів у сучасних сферах науки і техніки.

З лінгвістичної точки зору, переклад науково-технічних текстів підпорядковується стратегії комунікативного та еквівалентного перекладу.

Перекладацький досвід свідчить про те, що такі тактики та операції сприяють адекватному сприйняттю наукового повідомлення:

• тактика передачі когнітивної інформації (виконується за допомогою цих операцій: використання міжмовної та перекладацької відповідників; резюмування інформації; упущення комунікативно-недоречної інформації; використання пояснень у процесі перекладу);

• тактика коректного оформлення інформації (відповідно до норм мови перекладу);

• тактика відповідного відтворення формальних структурних характеристик тексту.

Розглянемо, які засоби перекладу використовуються при роботі з термінологією.

Відомо, що в науково-технічному тексті термінологічна лексика припускається не більше 25%, тоді як основна частина лексики містить загальнонаукові, загальнотехнічні та загальновживані слова. Це можна пояснити постійним поповненням та рухливістю словникового запасу завдяки існуванню багатозначних слів, омонімів, синонімів, з одного боку; і появі нових термінів як результат розвитку науки, з іншого боку. Іншим джерелом є терміни авторів, які стають частиною науково-технічного дискурсу. Проаналізуємо кілька прикладів (див. Таблицю 1).

Таблиця 1.

Китайські інноваційні прилади та виробники

№	Китайська мова – оригінал	Українська мова (мова перекладу) / засоби перекладу, трансформації	Російська мова (мова перекладу) / засоби перекладу, трансформації	Англійська мова (мова перекладу) / засоби перекладу, трансформації	Німецька мова (мова перекладу) / засоби перекладу, трансформації
1	華碩電腦股份有限公司 Huáshuò Diànnǎo Gǔfèn Yǒuxiàn Gōngsī	комп'ютерна компанія Асустек (AsusTek), Корпорація (*транс-літерація + еквівалент*)	компьютерная компания Асустек (AsusTek), Корпорация (*транс-літерація + еквівалент*)	AsusTek Computer Inc. (*транс-літерація + еквівалент*)	AsusTek Computer, Korporation. (*транслітерація + еквівалент*)
2	WAVE 智能枕头 WAVE zhìnéng zhěntou	Розумна подушка WAVE (*калька + перестановка компонентів)*	Умная подушка WAVE (*калька + перестановка компонентів)*	Smart Pillow WAVE (*калька + перестановка компонентів)*	Intelligentes Kissen WAVE (*калька + перестановка компонентів)*
3	首款长续航里程太阳能电动车 Shǒu kuǎn zhǎng xùháng	електромобіль з акумуляторною батареєю (перший далекобійний електромобіль на сонячній	электромобиль с аккумуляторной батареей (первый дальнобойный электромобиль на солнечной	solar-powered electric vehicle (the first long-range solar-powered electric vehicle)	Das solarbetriebene Elektrofahrzeug (Das erste solarbetriebene Langstrecken-Elektrofahrzeug) *(еквівалент + коментар)*

	lǐchéng tàiyángnéng diàndòng chē	енергії) *(еквівалент + коментар)*	энергии) *(еквівалент + коментар)*	*(еквівалент + коментар)*	
4	ThinkPad X1 折叠屏 ThinkPad X1 zhédié píng	ноутбук ThinkPad X1 Fold із складним екраном *(калька + пояснення)*	Первый в мире ноутбук с гибким складным экраном Lenovo ThinkPad X1 *(калька + пояснення)*	ThinkPad X1 Fold (a split-screen laptop) *(калька + пояснення)*	Das Lenovo ThinkPad X1 Fold (der erste PC mit faltbarem Bildschirm) *(калька + пояснення)*
5	融合脑机接口技术与人工智能算法的假肢 Rónghé nǎo jī jiēkǒu jìshù yǔ réngōng zhìnéng suànfǎ de jiǎzhī	Протези кінцівок, які об'єднують технологію інтерфейсу мозок-комп'ютер і алгоритми штучного інтелекту *(калька)*	Протезы конечностей, объединяющие технологию интерфейса мозг-компьютер и алгоритмы искусственного интеллекта *(калька)*	Limb prostheses combining brain-computer interface technology and artificial intelligence algorithms *(калька)*	Extremitätenprothesen, die Gehirn-Computer-Schnittstellentechnologie und Algorithmen für künstliche Intelligenz kombinieren *(калька)*

Перекладацька практика свідче про те, що під час відтворення китайських інноваційних науково-технічних термінів українською, російською, англійською та німецькою мовами використовуються такі найпоширеніші прийоми перекладу: еквівалентний переклад, аналог, калька, коментар, описовий переклад / пояснення. Слід зазначити, що транслітерація (або транскодування) спостерігається при перекладі китайських термінів, що містять власні імена, проте відзначимо, що деякі китайські назви інноваційних винаходів мають у своєму складі англомовні компоненти, які теж підлягають транслітерації (або транскодуванню). Антонімічний переклад та модуляція (або розвиток значень) не є типовими засобами перекладу досліджуваного матеріалу. Ми також можемо спостерігати такі складні трансформаційні операції: калька + пояснення, еквівалент + коментар, транслітерація + еквівалент, калька + перестановка компонентів тощо.

Ті китайські терміни, що складаються з двох або більше ієрогліфів-символів (喷嘴 *pēnzuǐ*), можуть перекладатися українською, російською, англійською та німецькою мовами односкладними термінами-еквівалентами (форсунка, форсунка, 钢 产量 / *gāng chǎnliàng*). У німецькій мові всі іменники пишуть з великої літери, що відрізняє графічну сторону німецької репрезентації термінів від порівнюваних мов. Китайські терміни-словосполучення відтворюються українською, російською та англійською мовами за допомогою подібних словосполучень (еквівалентний переклад, калька, аналог), наприклад: *钢 产量 / gāng chǎnliàng* – виробництво сталі, производство стали, steel production. Німецькою мовою такі словосполучення подекуди перекладають засобами складних іменників: *Stahlproduktion*.

Під час перекладу китайськомовних номінативних термінів-словосполучень в українській і російській мовах вони зазнають перетворення (змінюють порядок слів). Наприклад: Power line *通信电路 电源线通讯 – схема ліній електропередач (ЛЕП), схема линий электропередач (ЛЭП)*. Найчастіше порядок слів зазначених термінів у перекладі англійською та німецькою мовами зберігається: *Power Line Communication circuit, Stromleitungsdiagramm*. На морфологічному рівні деякі китайські номінативні терміни-словосполучення перетворюються на дієслівні та атрибутивні в мовах, що аналізуються, через їх лінгвістичні особливості.

Таким чином, специфічні й типологічні лінгвістичні характеристики китайської, української, російської, англійської та німецької мов мають бути враховані при роботі з термінологією. Іншим фактором, який слід враховувати, є запозичення, які певною мірою підпорядковуються лінгвістичним правилам мовних пар.

Висновки.

Результати дослідження засвідчили наступне:

- Науко-технічний дискурс репрезентований у контексті маніфестації його стратегічних і тактичних векторів. Розуміємо його як науково-керований дискурс, екстралінгвістичний фон актуалізуються через передумови започаткування розробок у науково-технічній галузі паралельно з внутрішньодержавним розвитком та міжурядовою співпрацею.

- Типовими маркерами науково-технічного дискурсу визначено такі: проблеми в галузі науки і техніки, технологічна основа, точне використання термінології, відповідні граматичні конструкції, орієнтація на прогрес та / або на цільову аудиторію, аргументація, мотивація до ознайомлення з науковими та технологічними інновації.

- Лінгвістичними маркерами науково-технічних текстів виступають загальнонаукові й загальнотехнічні слова, термінологічна лексика (25%) та загальновживані слова; номінативні, дієслівні та атрибутивні терміни-словосполучення, прості (неускладнені) синтаксичні структури.

- Переклад науково-технічних текстів підпорядковується стратегії комунікативного та еквівалентного перекладу. Серед тактик, що сприяють адекватному сприйняттю наукового тексту в мовах перекладу, виокремлюємо такі: • тактика передачі когнітивної інформації; • тактика коректного оформлення інформації (відповідно до норм мови перекладу); • тактика відповідного відтворення формальних структурних характеристик тексту.

- При відтворенні китайських термінів українською, російською, англійською та німецькою мовами використовуються частіше такий перекладацький інструментарій: еквівалентний переклад, аналог, калька, коментар, описовий переклад / пояснення.

Перспективним вважаємо подальше дослідження перекладацького інструментарію, що використовується для відтворення китайських синтаксичних конструкцій українською, російською, англійською та німецькою мовами в контексті науково-технічного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

Ільченко О. М. Етикет англомовного наукового дискурсу: монографія. Київ: ІВЦ «Політехніка», 2002. 288 с.

Троянская Е. С. Особенности жанров научной литературы и отбор текстов на различных этапах обучения научных работников иностранному языку. Функциональные стили. Лингвометодические аспекты. Москва: Наука, 1985. С. 189–201.

Ярхо А. В. Референціальний хеджинг як стратегія етикетизації у дискурсі англомовної науково-дослідницької статті: онтрактивний аналіз. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2010, № 930. С. 82–90.

Ahmad K. "Metaphors in the Language of Science?" in Gotti, M. & Vijay Bhatia (eds.). New Trends in Specialized Discourse Analysis. 2006. Bern: Peter Lang, 197-220.

Fanego T., Rodriguez-Puente P. (Eds.). Corpus-Based Research on Variation in English Legal Discourse. Applied Linguistics, 40(5). 2019. Retrieved from https://doi.org/10.1093/applin/amz052.

Swales J. M. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. 1990. Cambridge: Cambridge Applied Linguistics.

100 大最佳新发明，中国设计 3 项上榜. (2019 a). *时代, 周刊发布. URL: https://www.digitaling.com/articles/237201.html.*

100 大最佳新发明，中国设计 3 项上榜. (2019 b). *时代, 周刊发布. URL: https://www.taihuoniao.com/topic/view/185571.*

СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОДА НОВЕЙШИХ КИТАЙСКИХ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ (НА МАТЕРИАЛЕ КИТАЙСКОГО, АНГЛИЙСКОГО, НЕМЕЦКОГО, УКРАИНСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

Александра Попова

доктор педагогических наук, профессор, декан факультета иностранных языков Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»,
Одесса, Украина
e-mail: Alex-popova@ukr.net
ORCID ID: https: //orcid.org/ 0000-0002-6244-5473

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена изучению специфики перевода новейших китайских научно-технических терминов на английский, немецкий, украинский и русский языки. В исследовании рассмотрены тактико-стратегические векторы манифестации научно-технического дискурса; уточнены понятия «термины», «терминология», «научно-технический дискурс». Термины ассоциируем с точным речевым обозначением специализированных понятий, выражаемых существительными, номинативными, глагольными и наречными словосочетаниями. Терминологию в определенном формате

идентифицируем как совокупность терминов, функционирующих в научно-технической и других профессиональных областях. Научно-технический дискурс детерминируем сквозь призму его двойственной природы (лингвистической и экстралингвистической) как дискурс науки и техники, научно-управляемый дискурс, экстралингвистический фон которого связан с предпосылками для начала разработок в области науки и техники наряду с внутригосударственным развитием и межправительственным сотрудничеством.

Охарактеризованы лингвистические особенности исследуемых терминов и переводческий конструкт, используемый при их воспроизведении на английский, немецкий, украинский и русский языки. Стратегия коммуникативно-равноценного / эквивалентного перевода определяем ведущей в плане реализации коммуникативной интенции автора текста оригинала на языке перевода.

Проанализированы переводческие тактики, которые могут способствовать адекватному восприятию научного сообщения: тактика передачи когнитивной информации; тактика корректного оформления информации (в соответствии с нормами языка перевода). Автором специфицированы распространенные переводческие трансформации во время репродукции инновационных китайских терминов на германские и славянские языки: транслитерация (транскрипция, транскодирование), эквивалентный перевод, аналог, калька, описательный перевод.

Ключевые слова: *научно-технический дискурс, тактики, операции, стратегии, перевод, термины, терминология, китайский язык, английский язык, немецкий язык, украинский язык.*

TRANSLATION SPECIFICITIES OF THE INNOVATIVE CHINESE SCIENTIFIC AND TECHNICAL TERMS (ON THE MATERIAL OF CHINESE, ENGLISH, GERMAN, UKRAINIAN AND RUSSIAN)

Oleksandra Popova
Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Dean of the Foreign Languages Department, State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky",
Odesa, Ukraine
e-mail: Alex-popova@ukr.net
ORCID ID: https: //orcid.org/ 0000-0002-6244-5473

SUMMARY

The article is devoted to the study of the translation specificities of rendering the innovative Chinese scientific and technical terms into English, German, Ukrainian and Russian. The tactical and strategic vectors determining the manifestation of scientific and technical discourse have been specified; the notions "terms", "terminology", "scientific and technical discourse" have been clarified. We associate terms with the exact linguistic designation of specialised concepts expressed by nouns, nominative, verbal and adverbial phrases. We identify terminology as an aggregate / set of terms that function within scientific, technical and other professional fields. Scientific and technical discourse is determined through the prism of its dual nature (linguistic and extralinguistic) as a discourse of science and technology, a scientifically-driven discourse, the extralinguistic background of which is associated with the prerequisites for launching innovative scientific (and technical) projects, alongside intrastate development and intergovernmental cooperation.

The linguistic features of the terms under study and the translation construct used while reproducing them from Chinese into English, German, Ukrainian and Russian have been characterised. We define the strategy of communicatively equivalent / equivalent translation as the leading one in terms of implementing the communicative intention of the author of the source (original) text in the target language. The article analyses translation tactics which can contribute to an adequate perception of a scientific message: the tactics of transferring cognitive information; the tactics of correct information layout (in accordance with the norms of the target language). The author specifies common translation transformations enabling adequate reproduction of innovative Chinese terms in Germanic and Slavonic languages: transliteration (transcription, transcoding), equivalent translation, analogue, loan translation, descriptive translation.

Key words: *scientific and technical discourse, tactics, operations, strategies, translation, terms, terminology, Chinese, English, German, Ukrainian.*

REFERENCES

Ahmad, K. (2006). "Metaphors in the Language of Science?" in Gotti, M. & Vijay Bhatia (eds.). New Trends in Specialized Discourse Analysis. Bern: Peter Lang, 197-220 [in English].

Fanego, T., & Rodriguez-Puente, P. (Eds.). (2019). Corpus-Based Research on Variation in English Legal Discourse. Applied Linguistics, 40(5). Retrieved from https://doi.org/10.1093/applin/amz052 [in English].

Ilchenko, O. M. (2002). Etyket anhlomovnoho naukovoho dyskursu: monohrafiia [Etiquette of English scientific discourse: a monograph]. Kyiv: IVTs «Politekhnika», 288 p [in Ukrainian].

Swales, J. M. (1990). Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. Cambridge: Cambridge Applied Linguistics [in English].

Troyanskaya, E. S. (1985). Osobennosti zhanrov nauchnoy literaturyi i otbor tekstov na razlichnyih etapah obucheniya nauchnyih rabotnikov inostrannomu yazyiku [Features of scientific literature genres and selection of texts at various stages of teaching foreign language to researchers]. Funktsionalnyie stili. Lingvometodicheskie aspektyi [Functional styles. Linguo-methodological aspects]. Moscow: Nauka, 189–201 [in Russian].

Yarkho, A. V. (2010). Referentsialnyi khedzhynh yak stratehiia etyketyzatsii u dyskursi anhlomovnoi naukovo-doslidnytskoi statti: ontraktyvnyi analiz [Referential hedging as an etiquettising strategy in the discourse of an English research article: a contractive analysis]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University, 930, (pp. 82–90). Kharkiv [in Ukrainian].

100 大最佳新发明，中国设计 3 项上榜. [100 best new inventions, 3 Chinese designs are on the list]. (2019 a). 时代 周刊发布. [Times, Weekly Publication]. Retrieved from: https://www.digitaling.com/articles/237201.html [in Chinese].

100 大最佳新发明，中国设计 3 项上榜. [100 best new inventions, 3 Chinese designs on the list]. (2019 b). 时代 周刊发布. [Times, Weekly Publication]. Retrieved from: https://www.taihuoniao.com/topic/view/185571 [in Chinese].

Стаття надійшла до редакції 15.04.2021

УДК 811.112:81.373.43
https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-8

КОРОНАВІРУС І НІМЕЦЬКА МОВА

Наталя Романова
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри німецької та романської філології,
Херсонський державний університет, Україна
e-mail: vissensvelt@gmail.com
ORCID ID https: //orcid.org/0000-0002-7444-3811

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено німецькомовним неологізмам, що позначають реалії та поняття коронавірусної пандемії в період березня 2020 року дотепер. Хвороба хоч і не страшна, але її наслідки непередбачувані. Німеччина чинить гідний опір невидимому ворогові, що проник у всі сфери буття та кардинально змінив його. Світ не лише поділився на дві частини: до та під час хвороби, а й поставив людину – вінець Природи – перед складним вибором: бути чи не бути біологічній формі. Інакше кажучи, поведінкулюдини необхідно трансформувати, зорієнтувати на реальну плідну співпрацю щодо підвищення рівня щастя на всій планеті Земля. Ковід, очевидно, є тим пусковим механізмом, що допоможе збалансувати духовне й бездуховне, матеріальне й ідеальне, моральне й аморальне, інтелектуальне й емоційне, або навпаки, фізично знищити «зіпсований продукт», яким є сучасне людство. Все це свідчить про актуальність вибору теми реферованої статті. Семантична невизначеність німецькомовних номенів із коронавірусним значенням, фрагментарність наукових розвідок зумовлюють необхідність подальшого всебічного аналізу феномену. Актуальність роботи вбачаємо також у загальній спрямованості модернової лінгвістики на розгляд особливостей формування лексичного значення неологізму. Неологізм тлумачимо тут у вузькому розумінні – як результат номінативного процесу нових понять навколишнього світу на часовій вісі. Виокремлено семантичні підтипи аналізованих неологізмів, запропоновано їхню класифікацію за тематичною ознакою, з'ясовано сильні й слабкі ланки загального розвитку лінгвоспільноти, доведено дуальність соціально-психологічної поведінки етносу, а також реконструйовано його емоційно-оцінне ставлення до коронавірусної пандемії.

Ключові слова: *коронавірус, неологізм, семантичний підтип, синоніми, тема.*

Вступ. З початку березня 2020 року й дотепер увесь світ переживає тривогу, стрес, страх, розпач, депресію і навіть паніку. Емоційне напруження зумовлене загадковоюінфекційноюхворобою – коронавірусом, яку ВООЗ оголосив пандемією (гр. pandemia «весь народ»). Більшість країн увели жорсткий карантин (іт. quarantena<quarantagiorni «сорок днів»), що тривав місяці, потім карантин послабили через економічну кризу, що зумовило новий стрибок захворюваності й смертності. Не можна не враховувати ще одну обставину – вірус мутує. З'явились такі варіанти, як-от: британський, південнобританський, південноафриканський, бразильський. Ці варіанти є результатом більш детальних і глибоких наукових досліджень.

Специфічного лікування від COVID-19, так учені називають вірус, поки не існує. Красномовним фактом лишається те, що коронавірус уплинув на всі сфери людського життя в тому числі й на мову (Бабелюк, Дідух, 2020: 5). Він став «новим продуктивним джерелом неологізмів», «інструментом, за допомогою якого люди висловлюють свої переживання» (Сандига, Свиридюк, Романчук,

2020: 118). Оскільки кожна мова неповторна й самобутня, є основою «духовності народу», «підмурком існування нації» (Пономарів, 2017: 10), дослідження її неологізмів завжди перебуватимуть на передньому плані.

Проблему неологізмів досліджували лінгвісти різних шкіл і напрямів (І. Барц, О. М. Білоус, П. Браун, Г. Буссман, В. Г. Гак, Г. Ельзен, Ю. А. Зацний, Н. Ф. Клименко, Л. А. Ковбасюк, В. Лі, Є. В. Розен, О. А. Стишов, В. Тойберг, В. Флейшер, Т. Шіппан та ін.). Йдеться більшою мірою про словотвірні, лексико-семантичні, функціональні, стилістичні, зіставні тенденції. Щоправда, є окремі наукові розвідки присвячені критеріям ідентифікації нових слів (Гладка, 2009; Ладоня, 2018).

Незважаючи на презентабельність наукової спадщини, німецькомовні неологізми, пов'язані з коронавірусною пандемією, перебувають дотепер на периферії. Отож важливо висвітлити надзвичайну подію в житті людства загалом і німецького етносу зокрема, репрезентуватиставлення до неї лінгвоспільноти (Володина, 2021).

Новизна роботи визначається тим, що в ній вперше відображено повну картину становлення і розвитку неологізмів, пов'язаних з коронавірусною пандемією (далі – неологізми) в Німеччині 2020 – початку 2021 років, у межах якої виокремлено десятки семантичних підтипів, згрупованих тематично. Класифіковані неологізми репрезентують обсяг і ступінь новизни знань етносу про коронавірусну пандемію впродовж календарного 2020 – початку 2021 рр. Новим є також прогнозування появи неологізмів – маркерів другої чи третьої хвилі коронавірусноїпандемії.

Мета та завдання дослідження. Мета студії – окреслити семантику неологізмів німецької мови 2020 – початку 2021 років.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

– уточнити поняття «неологізм»;

– визначити семантичні підтипи неологізмів;

– класифікувати феномен за тематичною ознакою.

Матеріали та методи дослідження. Джерельну базу дослідження становлять 265 інноваційних елементів, відібрані методом суцільного вибирання з дигітальноготематичного німецькомовного словника DWDS-Themenglossar (2021). За своєю структурою цей словник практично ідентичний паперовим тлумачним словникам DUDEN, WAHRIG: реєстри розміщено в алфавітному порядку, виділені графічно (шрифти: синій, чорний, темно-сірий, світло-сірий, жирний, звичайний, реєстр підкреслено), мають граматичну, лексичну та стилістичну характеристики, а також умовні позначки зокрема дужки та чорні кола в дужках і без. Дужки диференційовано на два різновиди: круглі й квадратні. Круглі дужки застосовуються для пояснення слова чи відтінку його значення, до прикладу: "(синій колір) ***Atemmaske,*** *die<…>b) [Medizin] (luftdicht abschließende) Mund und Nase bedeckte Maske mit Schlauch, der an ein Beatmungsgerät oder einen Beatmungsbeutel angeschlossen ist;",* маркування слова або його частин, що є факультативними" (синій колір) ***Balkonien,*** *Substantiv [umgangssprachlich, scherzhaft, gelegentlich ironisch] der eigene* (синій колір) ***Balkon*** *(1) bzw. die eigene Wohnung als ort, an dem man unter Verzicht auf (weite) Reisen seinen Urlaub verbringt"* та нумерації значення слова, квадратні дужки використовуються для подання сфери вживання мовної одиниці [Gesundheitswesen] «охорона здоров'я» та напряму руху читання [nach oben] «нагору, вгору», чорні

кола в круглих дужках маніфестують синонімічність, без дужок репрезентують функції реєстру та його стилістичні особливості.

Аналізовані словникові параметри розширює полісемія, тобто є вказівки щодо функціонування терміна або слова в прямому й переносному значеннях.

До основних недоліків цього словника належать: анонімність автора/-ів, відсутність контекстуальних ілюстрацій, відкритість словникових статей та постійне оновлення у межах програмових вимог комп'ютера (Пожарицька, 2017:74).

Загалом, будова DWDS-Themenglossar перегукується з лексикографічними параметрами, що використовуються в такого роду літературі (Купріянов, 2008).

Методологічну основу пропонованого дослідження формують ідеї порівняльно-історичного мовознавства (В. фон Гумбольдт), неолінгвістики (В. Пізані, Дж. Бонфанте), соціолінгвістики (Ф. де Соссюр, Ю. А. Зацний), когнітивної лінгвістики (А. Вежбицька, С. А. Жаботинська, О. С. Кубрякова). Застосовано загальнонаукові та спеціальні лінгвістичні методи. Необхідну інформацію про семантику коронавірусу отримуємо черезгіпотетико-дедуктивний, структурно-семантичний, логіко-семантичний, описовийметоди та прийом кількісного аналізу.

Результати та дискусія. Дослідження емпіричного матеріалу здійснюємо з позиції вузького розуміння поняття «неологізм», а саме як результату номінативного процесу нових понять навколишнього світу на часовій вісі (Fleischer, Barz, 1975: 9).

Хоч термін *неологізм* (гр. neos «новий» + logos «слово, поняття») і є класичним, він має ряд синонімів, як-от: «інновація» (лат. innovatio «оновлення, зміна»), «новоутворення», «нове слово», «новотвір», «новітнє слово», «новолексема», появу яких інтерпретують через методологічну базу (Мащенко, 2011: 4) та предмет вивчення (Ковбасюк, 2018: 85).

Синоніми, як відомо, є ознакою «багатства мови» (Зубков, 2009: 300), що «дає змогу зробити мовлення «красивим», виразним» (Лебедєва, Лебедєва, 2016: 44). Крім того, синоніми слугують засобом точного вираження думки (М'якота, 2014: 132) або певної емоції (Зелінська, 2008: 191). Вони «є одним із джерел формування й удосконалення термінологічної системи» (Красножан, 2008: 222). З іншого боку,синоніми вказують нанеусталеність понятєво-теоретичного апарату (Махачашвілі, 2008: 35),

Багатогранність феномену зумовлює появу різних класифікацій у тому числі лінгвістичні, стилістичні, онтологічні (Волкова, 2019: 113–115). У нашій роботі дотримуємосяструктурно-семантичної класифікації, запропонованої німецькими лінгвістами другої половини XX століття:

– нові слова (Neulexeme), тобто ті, що вперше з'явились у мові та мають нову форму й нове значення;

– нові значення (Neubedeutungen), тобто ті, що змінили свій зміст у результаті пізнавального процесу в певний проміжок часу;

– нові формативи (Neuformative), тобто слова з новою формою і модифікованим (зміненим) значенням (Herberg, 1988:109). Отже, неологізм апелює до звукової оболонки,сигніфікату й денотату, опосередковується емоційною оцінкою з лінійкою «позитив – негатив».

Якщо звернути увагу лише на функції слів *Corona,Virus* і *Pandemie*, то можна окреслити два вектори їхнього розвитку: термінологічний (порівн.: *Virus* (лат.

virus «отрута») – біологічний, медичний терміни, *Pandemie* – медичний термін) і функціональний (порівн.: *Corona* (лат. corona «вінець») – розмовний стиль). Термінологічний вектор розвитку співвідноситься з понятійною системою певної науки чи її галузі, функціональний – позначає наукове поняття, окреслює сферу наукової комунікації, акцентує національну наукову традицію або специфіку (Іщенко, 2002: 10–12).

Виходячи лише зі словотворчих потенцій цих слів, можна констатувати як їх відносну **продуктивність** (6,04%): модель іменник1 + іменник 2 *Corona-Abitur, Corona-App, Coronabond, Coronademo, Coronaferien, Coronaimpfstoff, Coronakabinett, Coronakrise, Coronaparty, Coronaradweg, Coronasünder, Coronasünderin, Coronavirus, Pandemieplan, Virusinfekt,Virusinfektion,* так і **непродуктивність** (2,26%): моделі: іменник1 + іменник 2 + іменник 3 *Corona-Tracing-App*, іменник1 + дієслово + іменник 2 *Corona-Warn-App*, іменник + прикметник *coronafrei, coronaviral,* іменник + суфікс - *zidviruzid*, конверсія: прикметник→іменник (перехід прикметника в іменник або субстантивація) *Viruzid*.

Продуктивність або ***непродуктивність*** моделі тлумачимо тут як кількісну ознаку схеми творення слів у межах того самого словотворчого типу. Словотвірний тип із незамкненим рядом похідних і поповненням новотворів називаємо продуктивним і навпаки, словотвірний тип, що утворює кількісно обмежену групу слів, розглядаємо як непродуктивний.

Впадає у вічі зсув у світосприйнятті: об'єктивна реальність трансформується у віртуальну, в річищі якої з'являються нові норми й цінності, формується новий образ людини та людства. В цьому контексті неологізми є дієвим механізмом об'єктивації нової реальності та експресивним засобом зображення реалій навколишнього світу.

Спостереження над корпусом неологізмів показує (DWDS-Themenglossar, 2021), що їх семантичні підтипи досить розмаїтті. Ієрархія семантичних підтипів відповідає алфавітному критерію неологізмів, максимальна кількість ілюстрацій через обсяг статті становить три випадки: 1) **терміни** (лат. terminus «межа») 1.1 медичні *asymptomatisch, Atemmaske,* 1.2 технічні *Bewegungsdatum, Corona-App,* 1.3 наукові *evidenzbasiert*, 1.4 математичні *Exponentialfunktion, Exponentialkurve,* 1.5 профільні *Fallzahl, Kontakt*, 1.6 біологічні *Grundvermehrungsrate*, 1.7 соціологічні *Hausstand,* 1.8 галузеві *Immuninsuffizienz, Intubation*, 1.9 політичні *Katastrophenfall,* 1.10 економічні *Personaldecke*, 1.11 промислові *Produktionseinbruch,* 1.12 статистичні *RQ-Wert,* 1.13 психологічні *resilient, Resilienz,* 1.14 фармакологічні *Infektiologin;* 2) **терміни + специфічний мовний код** *Ausstiegsszenario, Geisterspiel;* 3) **дія,** спрямована на об'єкт (потенційного носія хвороби) *absondern, desinfizieren;* 4) **засоби** а) гігієни *Aerosol, Alltagsmaske,* б) санітарії *Desinfektionsmittel, Desinfektionsspray,* в) індивідуального захисту *Gesichtsmaske, Gesichtsschutz, Gesichtsvisier,* д) боротьби з вірусами *Viruzid;* 5) **функціональний стиль + стилістичне забарвлення** *Balkonien;* 6) **обмеження** а) пересування *Ausgangsbeschränkung, Ausgangssperre,* б) процесуальності *Contaiment;* 7) **об'єкт** *Absonderung, Abstandsregel;* 8) **функціональні помешкання** *Abstrichzentrum, Intensivpflegestation;* 9) **методика, профілактика** *Beatmungstherapie, Desinfektion, PCR-Methode;*10) **меблі** *Beatmungsplatz, Intensivplatz;* 11) **гроші**

Beitragsrückerstattung, Kurzarbeitergeld; 12) **зміна** локалізації особистості *Cocooning;* 13) **функціональний стиль** а) розмовний *Corona;* 14) **тропи** а) метонімія *Corona*, б) метафора *Epizentrum, Lockerung;* 15) **освіта** *Corona-Abitur, Durchschnittsabitur, Schuläffnung;* 16) **час** *Coronaferien, Kurzarbeit, Kindergartenschlieβung;*17) **заперечення** *coronafrei;* 18) **ліки** *Coronaimpfstoff, Impfserum, Impfstoff;* 19) **різка зміна стану речей** *Coronakrise*; 20) **відпочинок** *Coronaparty, Coronaradweg;* 21) **суб'єкт** (негативний сенс) *Coronasänder (-in), Impfgegner,* (позитивний сенс) *Krisenmanager (-in);* 22) **джерело** візуалізації *Dashboard;* 23) **ступінь** поширення інфекції *Durchseuchung;* 24) (специфічний) **одяг** *Einmalhandschuh, Einweghandschuh, Schutzkleidung;* 25) **число** *Epidemie, Fallzahl, Todesrate;* 26) **емоції** а) негативні *Existenzangst;* 27) **план** діяльності *Exit-Strategie, Notprogramm, Tracing-App;* 28) **оцінка** *explosionsartig, Neuinfektion, Neustart;* 29) **кордон** (позитивний сенс) *Gabenzaun, Grenzkontrolle, Spendenzaun;* 30) **органи влади** *Gesundheitsamt;* 31) **поведінка** (негативний сенс) *Hamsterkauf;* 32) **речові докази** *Handytracking;* 33) **форма** діяльності *Homeoffice, Homeschooling, Mobilarbeit;* 34) **етикет** *Hustenetikette, Niesetikette;* 35) **заходи** щодо збереження здоров'я а) практичні *Hygiene, Hygienemaβnahme,* б) профілактичні *Reisewarnung,* в) «динамічні» *Rückholaktion*; 36) фізичний **стан** (негативний сенс) *Immunschwäche*; 37) **наука** *Infektiologie;* 38) **рух** *Infektionswelle;* 39) **заборона** *Kontaktsperre, Kontaktverbot;* 40) **професія** Laborarzt, Laborärztin; 41) **хвороба** *Lagerkoller, Vorerkrankung;* 42) **обов'язок** *Maskenpflicht;* 43) **сукупність** *Massentest, Pharmaunternehmen;* 44) віртуальні **покупки** *Onlineshopping;* 45) **простір** (негативний сенс) *Risikogebiet;* 46) **воля** *Selbstisolierung, Selbstquarantäne;* 47) **самодостатність** *Selbstständige, Soloselbstständige;* 48) офіційне **блокування** роботи *Shutdown;* 49) **дистанціювання** *Sicherheitsabstand, Social Distancing;* 50) **мова, мовлення** *Webinar.*

На тлі сказаного очікуваними постають синоніми, наприклад: неологізм *Behelfsmundschutz* функціонує паралельно з неологізмом *Behelfsmaske*, технічний термін *Corona-Tracing-App* заміщує терміни *Tracing-App* і *Corona-App,* семантика неологізму *Einreisesperre* збігається із семантикою неологізму *Einreiseverbot,* позичене з італійської мовислово *Influenza* тотожне *Grippe,* запозиченому з французької мови, неологізм *Niesschutz* співвідноситься із неологізмом *Spuckschutz,* неологізм *Spendenzaun* подібний неологізму *Gabenzaun* тощо. На жаль, у цитованому словнику не сказано, чи є між наведеними й іншими синонімами значеннєва або нюансова різниця.

Візьмімо, до прикладу, синонімічні неологізми *Vakzine,Vakzin і Impfstoff.*

Здається, між ними не має ніякої значеннєвої різниці. Звернення до етимології позичених слів дає змогу стверджувати той факт, що латинське *Vakzine* і його фонетичний варіант *Vakzin* ґрунтується на тваринній основі («коров'ячий») (Ehrlich, 1976: 378), грецьке *Impfstoff* – на рослинній, відповідно («окулірувати (рослини)») (KLUGE, 1999: 396). Не знаючи цих нюансів, вживаємо аналізовані лексеми як абсолютні синоніми чи дублети. Для людини ж склад вакцини може мати як позитивні, так і негативні наслідки.

Синонімічний ряд *Sterblichkeitsrate* «смертність» охоплює неологізми *Mortalität і Mortalitätsrate*, в семантичній структурі яких виокремлюємо семи 'смертний (іменнник)', 'людина', 'тлінний', 'тимчасовий'. Ці семи

реконструйовано на основі латинського полісемічного іменника *mortalitas* «1) смертність; тлінність, тимчасовість; 2) смертні люди, рід людський» (Латинско-русский словарь, 1961: 433). Очевидною є евфемізація або табуювання поняття. Евфемізація (гр. *euphemismos* «добре говорю») тотожна процесу заміни слова або виразу з грубим або непристойним змістом на слово або вираз з нейтральним відповідно (Баранова, Плетенко, 2019: 100), табуювання (полінез. tabu «священний, заборонений») еквівалентне забороні й обмеженню вживання слова або виразу. При цьому порушення табу суворо карається елітою (Фрейд, 2007: 22–27).

«Неприємний» зміст німецького композита *Sterblichkeitsrate* нейтралізують позиченим дериватом *Mortalität*, що стає словотвірною основою комбінованого композита *Mortalitätsrate* (лат. *mortalitas*+ нім. *Rate* зі значенням «темп (зростання)» (*Müller,* 2012: 492). Неологізм *Videoschalte* є жаргонізмом і водночас синонімом *Videoschaltung,* поява якого зумовлена позиченим з англійської мови іменниковим композитом *videoconference* «відеоконференція». Останню мислять як різновид телекомунікаційних технологій, «що забезпечує двосторонню передачу, обробку, перетворення та представлення інтерактивної інформації на відстані в режимі реального часу за допомогою апаратно-програмних засобів обчислювальної техніки» (Відеоконференція, 2021). Тобто стилістично нейтральний композит *Videoschaltung* переосмислюють з психолінгвістичної позиції: лексема стає емоційно забарвленою, експресивною, пейоративною.

Згідно з ґенезою, аналізовані неологізми кваліфікуємо на три основні групи: **питомі, запозичені, комбіновані.** Питомі неологізми утворені з німецькомовного матеріалу за допомогою а) словоскладання *Abstandsregel* (Abstand + -s- + regel), *Ausgangsverbot* (Ausgang + -s- + verbot), *Einreisesperre* (Einreise + sperre), б) переосмислення значення *hamstern, hochfahren, null,* в) абревіації *Munaschu* (Mund-Nase-Schutz), запозичені неологізми перенесені з інших мов (англ.) *Cocooning, Contaiment, Dashboard* (детальне висвітлення проблеми трапляється в працях Й. Айдуковича, І. К. Білодіда, І. Ворда, Д. Джоунза, М. П. Кочергана, Л. П. Крисіна, А. Сміта та ін.), комбіновані неологізми утворені з питомих та запозичених елементів шляхом а) словоскладання *Bewegungsdatum* (нім. Bewegung + -s- + лат. datum), *Gesichtsmaske* (нім. Gesicht + -s- + фр. maske), *Handhygiene* (нім. Hand + гр. hygiene), б) суфіксації *coronisieren* та в) абревіації *AHA* (Abstand + Hygiene + Alltagsmaske), *Munamaske* (Mund-Nase-Maske).

Відповідно до семантики аналізованих неологізмів, можна з певним застереженням стверджувати, що коронавірус налякав німців до смерті (Existenzangst), вони чітко дотримуються гігієнічних (Einweghandschuh, Gesichtsvisier, Hündedesinfektion) і соціально-психологічних правил (АНА), у побуті поводяться як ірраціонально – скуповують у магазинах товари першої необхідності великими партіями зокрема борошно й туалетний папір (Hamsterkauf), складуючи їх удома на випадок чергового «апокаліпсису» (hamstern), так і раціонально – замовляють товари в онлайн-магазинах (Onlineshopping), спілкуються в телефонному й скайповому режимах (Videoschalte). Допомагають нужденним (Gabenzaun, Spendenzaun), відпочивають більшою мірою в колі родини (Coronaparty, Balkonien) та на природі (Coronaradweg). Освоїли нові професії – лікар-лаборант (Laborarzt,

Laborärztin), інфекціоніст (Infektiologe, Infektiologin), започаткували нову галузь медицини – інфектологію (Infektiologie), поповнили термінологію медицини і її галузей, техніки, науки, математики, біології, соціології, політики, економіки, промисловості, статистики, психології, фармакології.

Головними рисами є професійно-наукове планування життя і безпеки громадян (Exit-Strategie, Massentest, Zivilschutz), адекватна оцінка ситуації керівництвом країни (Grenzkontrolle, Lockdown) та зворотний зв'язок. Планують насамперед освіту (Corona-Abitur, Homeschooling), виховання (Kindergartenschlieβung, Kita-Schlieβung), роботу (Homeoffice, Kurzarbeit, Mobilarbeit), відпочинок (Coronaferien), спорт (Geisterspiel), соціалізацію й економіку, оцінку реалізують черезвербальний (Immunantwort), невербальний (Hustenetikette) або комбінований (Coronasünder, Coronasünderin) рівні, зворотний зв'язок забезпечує відносно нормальне функціонування лінгвоспільноти в екстремальних умовах життя. Сюди додається і часткове подолання економічної, політичної та освітньої кризи, що свідчить про стабільність влади, її виважену політику, якість господарювання в країні. В цьому контексті коронавірус стає своєрідним механізмом перевірки людського ресурсу на міцність і гнучкість, емоційну стійкість і вразливість.

Загалом, ставлення німців до коронавірусної пандемії негативне.

Враховуючи багатопланову парадигму семантичних підтипів неологізмів, пропонуємо згрупувати її тематично. Йдеться про п'ять тем: «Навколишній світ», «Людина», «Культура», «Знання», «Економіка». Звичайно ці теми мають до певної міри умовний характер, оскільки між ними не можна чітко провести вододіл, їх існування не автономне, вони перетинаються, що детерміновано як мовними, так і позамовними чинниками.

Обсяг кожної з цих тем різний, наприклад: Тема «Навколишній світ» має найбільш розгалужену структуру, релевантна 21 семантичному підтипу: 6), 7), 8), 10), 12), 16), 19), 22), 23), 25), 27), 29), 30), 32), 35), 38), 39), 43), 45), 48), 49), тема «Людина»має помірно розгалужену структуру, вона охоплює 15 семантичнихпідтипів: 3), 4), 18), 20), 21), 24), 26), 28), 31), 33), 36), 40), 41), 42), 44), 46), 47), тема «Культура»характеризується відносно нерозгалуженою структурою, що включає в себе 6 семантичних підтипів – 5), 13), 14), 17), 34), 50), до неї додається й тема «Знання», в структурі якої реалізовано 5 семантичних підтипів – 1), 2), 9), 15), 37) і, зрештою, тема «Економіка» є найменш розгалуженою структурою, вміщує лише один семантичний підтип – 11).

Непропорційність уваги до зазначених вище тем віддзеркалює значущість і пріоритетність одних проблем і другорядність інших. Звідси випливає, що слабкими ланками розвитку лінгвоспільноти в період коронавірусної пандемії є проблеми навколишнього світу та людини, сильними – економіка, знання та культура. Якщо наші думки викликають полеміку, то ми своєчасно порушили актуальну проблему. Сподіваємось, що вона стане поштовхом для інших дослідників, оскільки тривалість цієї хвороби є відкритою.

Передбачають, що коронавірусна пандемія триватиме кілька років. При цьому загинуть щонайменше 15 млн., щонайбільше – понад 68 млн. осіб. Американський епідеміолог Джастін Лесслер прогнозує нормалізацію життя після вакцинації чи імунітету до цього вірусу, на думку іншого науковця – Тома Фрідена, загинуть мільйони американців у США. В свою чергу, професор медицини Пол Хантер

(Східна Англія) обстоює ідею ослаблення вірусу в кінці червня та його нову активність у листопаді у вигляді сезонного грипу (Украинская правда, 2021). Отже, неологізми, пов'язані з коронавірусною пандемією, як уже зазначалось на початку студії, будуть лишатися на передньому плані ще невизначений час.

Висновки. У ході дослідження було зроблено висновок, що коронавірусна пандемія є одним із дієвих позамовних чинників розширення, поповнення, збагачення і зміни словникового складу літературної німецької мови. Формування неологізмів, пов'язаних із корона вірусною пандемією, ґрунтується на питомій і запозиченій лексиці або їхньому комбінуванні. Семантичні підтипи феномену характерні майже для всіх сфер господарювання. Тут простежуємо дві основні тенденції: тенденцію до суцільного поширення неологізмів, пов'язаних з коронавірусною пандемією, в певній галузі та тенденцію до селективного поширення, відповідно. Домінантними механізмами семантичної деривації неологізмів, пов'язаних із коронавірусною пандемією, є метафора, метонімія й гіперо-гіпонімічні включення. Для певної частини аналізованого об'єкту характерними є прихована інтернаціоналізованість та синонімічність.

Перспективу подальших розвідок мислимо в зіставних дослідженнях неологізмів, пов'язаних з коронавірусною пандемією на матеріалі споріднених (німецька, англійська) і неспоріднених (німецька, українська, російська) мов, а також у виявленні лексико-семантичних та фразеологічних особливостей німецькомовних неологізмів.

ЛІТЕРАТУРА

Бабелюк О. А., Дідух Л. І. Способи творення неологізмів на позначення явищ COVID-19 в англомовному епідеміологічному дискурсі. Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис», 7.2020. С. 5–12. DOI https://doi.org/10.32447/2663-340X-2020-7.1

Баранова С. В., Плетенко К. П. Лінгвістичні проблеми ідентифікації евфемізмів як мовного феномену. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія, 21. 2019. С. 99–104. DOI 10.34079/2226-3055-2019-12-21-99-104

Відеоконференція (Вікіпедія). URL: https://uk.m.wikipedia.org (дата звернення: 19.01.2021)

Волкова С. Г. Неологізми у сучасній англійській мові на прикладі мови інтернет-ресурсів. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія, 21. 2019. С. 112–116.DOI10.34079/2226-3055-2019-12-21-112-116

Володина Э. В немецком языке появились новые слова. URL: https://m.dw.com (дата звернення: 18.01.2021)

Гладка В. А. Поняття «неологізм» у світлі сучасних лінгвістичних парадигм. Наукові записки. Серія «Філологічна», 11.2009. С. 170–177.

Зелінська О. Синоніми в барокових проповідях. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика», 8. 2008. С. 187–193.

Зубков М. Г. Українська мова: Універсальний довідник. Харків: Видавничий дім «Школа», 2009. 496 с.

Іщенко В. Л. Англійський багатокомпонентний економічний термін (парадигматичний та синтагматичний аспекти): автореф. дис. ... канд. філол.. наук: 10.02.04 «германські мови». Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2002. 18 с.

Ковбасюк Л. А. Новітні лексеми сучасної німецької мови (на матеріалі словника неологізмів Інституту німецької мови (IDS)). Закарпатські філологічні студії, 8, 1. 2019. С. 84–89.

Красножан Ж. Явища омонімії та синонімії в термінології. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика», 8. 2008. С. 219–222.

Купріянов Є. Лексикографічна параметризація терміна в електронному словнику. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика», 8. 2008. С. 227–231.

Ладоня К. Ю. Неологізми в українській мові: сутність, визначення, принципи класифікації та функціонування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія, 36, 1. 2018.С. 38–40.

Латинско-русский словарь /сост. А. М. Малинин. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1961.764 с.

Лебедєва Н., Лебедєва А. Міжстильові і внутрішньостильові синоніми та стилістичне вживання їх. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика», 25. 2016. С. 43–46.

Махачашвілі Р. К. Лінгвофілософські параметри інновацій англійської мови в техносфері сучасного буття. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008. 204 с.

Мащенко О. В. Неологізми та оказіоналізми в німецькій мові та мовленні (1999–2010 рр.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «германські мови». Херсон: Херсонський державний університет, 2011. 20 с.

М'якота І. Синоніми та варіанти у термінолексиці української фольклористики. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології», 791. 2014. С. 129–133.

Пожарицька О. Базова таксономія електронної літератури: роди та види. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика», 30. 2017. С. 72–78.

Пономарів О. Українське слово для всіх і для кожного. Київ: Либідь,2017. 360 с.

Сандига Л. О., Свиридюк Т. В., Романчук С. В. Англійські неологізми коронавірусної кризи. Лінгвістичні дослідження. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020. Випуск 53. С. 117–126. https://doi.org/10.34142/23127546.2020.53.11

Украинская правда. URL: www.pravda.com.ua (дата звернення: 19.01.2021)

Фрейд З. Тотем и табу (пер. с нем. А. М. Боковиков). Москва: Академический Проект, 2007. 159 с.

DWDS-Themenglossar zur COVID-19-Pandemie. URL: https://www.dwds.de/themenglossar/Corona (дата звернення: 18.01.2021)

Ehrlich R. (Bearb.) Kleines Fremdwörterbuch. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1976. 394 S.

Fleischer W., Barz I. Wortbildung der deutschen Sprache. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995. 382 S.

Herberg D. Neologismen – lexikologisch und lexikographisch betrachtet. Sprachpflege. Zeitschrift für gutes Deutsch. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1988. Jg. 37. H. 8. S. 109–112.

KLUGE. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin: WdeG, 1999. 924 S.

Müller V. Das groβe deutsch-ukrainische Worterbuch. Kyjiw: Tschumatzkyj Schljach Verlag, 2012. 792 S.

КОРОНАВИРУС И НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК

Наталья Романова
доктор филологических наук, доцент,
профессор кафедры немецкой и романской филологии,
Херсонский государственный университет, Украина
e-mail: vissensvelt@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7444-3811

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена немецкоязычным неологизмам с коронавирусным значением. Болезнь хоть и не страшная, но ее последствия непредсказуемы. Германия оказывает достойное сопротивление невидимомуврагу, проникшего во все сферы бытия и

кардинально изменив его. Мир не только поделился на две части: до и во время болезни, но и поставил человека перед сложным выбором: быть или не быть биологической форме. Иначе говоря, поведение человека необходимо трансформировать, сориентировать на реальное плодотворное сотрудничество по повышению уровня счастья на всей планете Земля. Ковид, очевидно, есть тем пусковым механизмом, который поможет сбалансировать духовное и бездуховное, материальное и идеальное, нравственное и безнравственное, интеллектуальное и эмоциональное, или наоборот, физически уничтожить «испорченный продукт», которым является современное человечество. Все это свидетельствует об актуальности выбора темы реферируемой статьи. Семантическая неопределенность немецкоязычных названий с коронавирусным значением, фрагментарность научных исследований обусловливают необходимость дальнейшего всестороннего анализа феномена. Актуальность работы видим также в общей направленности современной лингвистики на рассмотрение особенностей формирования лексического значения неологизма. Неологизм интерпретируем как результат номинативного процесса новых понятий окружающего мира на временной оси. Выделены семантические подтипы неологизмов, предложена их классификация по тематическому признаку, выяснены сильные и слабые звенья общего развития лингвистического общества, доказанадуальность социально-психологического поведения этноса, а также реконструировано его эмоционально-оценочное отношение к коронавирусной пандемии.

Ключевые слова: *коронавирус, неологизм, семантический подтип, синонимы, тема.*

CORONAVIRUS AND THE GERMAN LANGUAGE

Natalia Romanova
Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor of German and Romance Philology Chair,
Kherson State University, Ukraine
e-mail: vissensvelt@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7444-3811

SUMMARY

The article deals with the German neologisms in the period from March 2020 to the present. Coronavirus although is not terrible, but its consequences are unpredictable. The world is not only divided into two parts: before and during the disease, but also put man in front of a difficult choice: to be or not to be a biological form. In other words, human behavior must be transformed, focused on real fruitful cooperation to increase the level of happiness on the planet Earth. Covid is obviously the trigger that will help balance the spiritual and the unspiritual, the material and the ideal, the moral and the immoral, the intellectual and the emotional, or, conversely, the physical destruction of the "spoiled product" of modern humanity. All this indicates the relevance of choosing the topic of the abstracted article. The semantic uncertainties of German nouns with coronavirus meaning, the fragmentary nature of scientific research necessitate further comprehensive analysis of the phenomenon. We also see the urgency of the work in the general orientation of modern linguistics to consider the peculiarities of the formation of the lexical meaning of the neologism. We interpret neologism as a result of the nominative process of new concepts of the world around us on the time axis. The semantic subtypes of the analyzed neologisms are singled out, their classification by thematic feature is offered, the strong and weak links of the general development of the linguistic community are clarified, the duality of the socio-psychological behavior of the ethnos is proved, and its emotional and evaluative attitude to the coronavirus pandemic is reconstructed.

Key words: *coronavirus, neologism, semantic subtype, synonyms, topic.*

REFERENCES

Babelyuk O. A., Didukh L. I. (2020). Sposoby tvorennja neolohizmiv na poznachennja javysch COVID-19 v anhlomovnomu epidemolohichnomu dyskursi [Ways of Covid-19 neologisms word-formation in English epidemiological discourse]. Naukovyj zhurnal L'vivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttedijal'nosti "L'vivs'kyh filolohichnyj chasopys", 7. S.

5–12. [Scientific journal of the Lviv State University of Life Safety "Philological Periodical of Lviv", 7. P. 5–12]. DOI https://doi.org/10.32447/2663-340X-2020-7.1 [in Ukrainian]

Baranova S. V., Pletenko K. P. (2019). Linhvistychni problem identyfikatsii evfemizmiv yak movnoho fenomeny [Linguistic problems of identification of euphemisms as a language phenomenon]. Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Filolohiya, 21. S. 99–104 [Bulletin of Mariupol' State University. Series: Philology, 21. P. 99–104]. DOI 10.34079/2226-3055-2019-12-21-99-104 [in Ukrainian].

(2021). Videokonferentsija [Videoconderence]. Vikipediya [Wikipedia]. URL: https://uk.m.wikipedia.org (date of resort: 19.01.2021) [in Ukrainian].

Volkova S. H. (2019). Neolohizmy u suchasnij anhliys'kiy movi na prykladi internet-resursiv [Neologisms in modern English based on the Internet resources]. Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Filolohiya, 21. S. 112–116 [Bulletin of Mariupol' State University. Series: Philology, 21. P. 112–116]. DOI 10.34079/2226-3055-2019-12-21-112-116 [in Ukrainian].

Volodina E. (2021). V nemetskom jazyke poyavilis' novye slova [In German have arisen new words]. URL: https://m.dw.com (date of resort: 18.01.2021) [in Russian].

Hladka V. A. (2009). Ponyattja "neolohizm" u svitli suchasnykh linhvistychnykh paradyhm [Concept "neologism" in modern linguistic paradigms]. Naukovi zapysky. Serija "Filolohichna", 11. S. 170–177. [Scientific notes. Series "Philological", 11. P. 170–177] [in Ukrainian].

Zelins'ka O. (2008). Synonimiya v barokovykh propoviddyakh [Synonymy in baroque sermons]. Naukovy visnyk Khersons'koho universytetu. Seriya "Linhvistyka", 8. S. 187–193 [Scientific bulletin of Kherson State University. Series "Linguistics", 8. P. 187–193] [in Ukrainian].

Zubkov M. H. (2009). Ukrains'ka mova: Universal'nyj dovidnyk [Ukrainian: Universal reference book]. Kharkiv: "Shkola". 496 p. [in Ukrainian].

Ischenko V. L. (2002). Anhliys'ky bahatokomponentny ekonomichny termin (paradyhmatychny ta syntahmatychny aspekty) [English Multicomponent Economic Term (paradigmatic and syntagmatic aspects]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 "hermans'ki movy" [author's ref. of thesis ... cand. of philological Sciences: 10.02.04 "Germanic languages"]. Odessa: Odessa Mechnikov National University. 18 p. [in Ukrainian].

Kovbasyuk L. A. (2019). Novitni leksemy suchasnoi nimets'koi movy (na materiali slovnyka neolohizmiv Instytutu nimets'koi movy (IDS) [New lexems in Modern German (on the material of the Dictionary of Neologisms of the Institute for German language (IDS)]. Zakarpats'ki filolohichni studii, 8, 1. S. 84–89 [Zakarpathya philological studies, 8, 1. P. 84–89] [in Ukrainian].

Krasnozhan Zh. (2008). Yavyscha omonimii ta synonimii v terminolohii [Homonymy and Synonymy in terminology]. Naukovy visnyk Khersons'koho universytetu. Seriya "Linhvistyka", 8. S. 219–222 [Scientific bulletin of Kherson State University. Series "Linguistics", 8. P. 219–222] [in Ukrainian].

Kupriyanov E. (2008). Leksykohrafichna parametryzatsiya termina v elektronnomu slobnyku [Lexicographical parameter of term in the Digital Dictionary]. Naukovy visnyk Khersons'koho universytetu. Seriya "Linhvistyka", 8. S. 227–231 [Scientific bulletin of Kherson State University. Series "Linguistics", 8. P. 227–231] [in Ukrainian].

Ladonya K. Yu. (2018). Neolohizmy v ukrains'kiy movi: sutnist', vyznachennya, pryntsypy klasyfikatsii ta funktsionuvannya [Neologisms in the Ukrainian language: essence, definition, principles of classification and functioning]. Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serija: Filolohija, 36, 1. S. 38–40 [Scientific bulletin of International Humanitarian University. Series "Philology", 36, 1. P. 38–40] [in Ukrainian].

Malinin A. M. (ed.) (1961). Latynsko-russkiy slovar' [Latin-Russian Dictionary. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh I natsional'nykh slovarey. 764 p. [in Latin & Russian].

Lebedeva N., Lebedeva A. (2016). Mizhstyl'ovi I vnutrishn'ostyl'ovi synonimy ta stylistychne vzhyvannya ikh [Interstylistic and intrastylistic synonyms and their stylistic unse]. Naukovy visnyk Khersons'koho universytetu. Seriya "Linhvistyka", 25. S. 43–46 [Scientific bulletin of Kherson State University. Series "Linguistics", 25. P. 43–46] [in Ukrainian].

Makhachashvili R. K. (2008). Linhvofilosofs'ki parametry innovatsii anhliis'koi movy v tekhnocferi suchasnoho buttja [Linguophilosophical parameters of the English Neologisms in technosphere of modern being]. Zaporizhzhja: Zaporiz'kyi natsionalnyi universytet. 204 p. [in Ukrainian].

Maschenko O. V. (2011). Neolohizmy ta okazionalizmy v nimets'kii movi ta movlenni (1999–2010 rr.) [Neologisms and Occasionalisms in German Language and Speech (1999–2010)]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 "hermans'ki movy" [author's ref. of thesis ... cand. of philological Sciences: 10.02.04 "Germanic languages"]. Kherson: Khersons'kyi derzhavnyi universytet. 20 p. [in Ukrainian & German].

Myahkota I. (2014). Synonimy ta varianty u terminoleksytsi ukrains'koi fol'klorystyky [Synonyms and variants in the terms of Ukrainian Folkloristic]. Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika". Seriya "Problemy ukrains'koi terninolohii", 791. S. 129–133 [Bulletin of National University "L'viv Polytechnic ". Series: "Problems of Ukrainian terminology", 791. P. 129–133] [in Ukrainian].

Pozharyts'ka O. (2017). Basova taksomoniya elektronnoi literatury: rody ta vydy [Basic taxonomy of electronic literature: genera and species]. Naukovy visnyk Khersons'koho universytetu. Seriya "Linhvistyka", 30. S. 72–78 [Scientific bulletin of Kherson State University. Series "Linguistics", 30. P. 72–78] [in Ukrainian].

Ponomariv O. (2017). Ukrains'ke slovo dlja vsikhi dlja kozhnoho [Ukrainian word for all and for each]. Kyiv: Lybid'. 360 p. [in Ukrainian].

Sandyha L. O., Svyrydjuk T. V., Romanchuk S. V. (2020). Anhliis'ki neolohizmy koronavirusnoi kryzy [English Neologisms of the Coronavirus Pandemic]. Linhvistychni doslidzhennja, 53. S. 117–126 [Linguistic research, 53. P. 117–126] https://doi.org/10.34142/23127546.2020.53.11 [in Ukrainian].

Ukrainskaja Pravda [Ukrainian truth]. URL: www.pravda.com.ua (date of resort: 19.01.2021) [in Russian].

Freid Z. (2007). Totem I tabu (trans. from Germ. A. M. Bokovikov) [Totem and Tabu]. Moscow: Akademicheskiy Proekt. 159 p. [in Russian].

DWDS-Themenglossar zur COVID-19-Pandemie. URL: https://www.dwds.de/themenglossar/Corona (date of resort: 18.01.2021) [in German].

Ehrlich R. (Bearb.) (1976). Kleines Fremdwörterbuch. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut. 394 S. [in German].

Fleischer W., Barz I. (1995). Wortbildung der deutschen Sprache. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 382 S. [in German].

Herberg D. (1988). Neologismen – lexikologisch und lexikographisch betrachtet. Sprachpflege. Zeitschrift für gutes Deutsch. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut. Jg. 37. H. 8. S. 109–112. [in German].

KLUGE. (1999). Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin: WdeG. 924 S. [in German].

Müller V. (2012). Das grobe deutsch-ukrainische Wörterbuch. Kyjiw: Tschumatzkyj Schljach Verlag. 792 S. [in German & Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.03.2021

УДК 811.111’34(075.8)
https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-9

ФОНЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДГОТОВЛЕНОГО І СПОНТАННОГО МОВЛЕННЯ

Олена Стеріополо
доктор філологічних наук, професор кафедри германської і фінської філології
Київського національного лінгвістичного університету,
Київ, Україна
e-mail: osteriopolo@gmail.com
ORCID ID: https//orcid.org/0000-0003-4554-2113

Статью посвящаю истинному Мастеру в области экспериментально-фонетического анализа речи, настоящему другу, сотрудничество с которым обогащает и делает счастливым содержание жизни, юбиляру Татьяне Михайловне Королевой, характерные черты которой можно передать следующим афоризмом:
Истинное мерило совершенства человеческого существа - его способность жить в постоянном счастье и, по возможности, делать счастливыми других.

АНОТАЦІЯ
Стаття ілюструє методику проведення експериментально-фонетичного аналізу підготовленого і спонтанного мовлення, що сприятиме використанню аргументованих підходів до збору матеріалу та його опису з різних точок зору і різними засобами. Проілюстровано широкі можливості аргументованих підходів до фонетичного дослідження, що дасть можливість грамотно спланувати усі етапи проведення конкретного аналізу усного мовлення, що слугуватиме об’єктивним критерієм оцінки достовірності отриманих результатів.
Ключові слова: *диктор, аудитор, слуховий аналіз, акустичний аналіз, жанр тексту, читання, переказ, підготовлене мовлення, спонтанне мовлення, сегментні характеристики, фонетичне слово, дистантна гармонійна асиміляція, ступінь редукції, енклітики, проклітики, інтонація та її компоненти.*

Вступ. Грамотне використання методів будь-якого наукового дослідження свідчить не лише про компетентність вченого, але й є декларацією його дослідницької позиції. Надійна методика – це не просто робочий інструмент; це – шлях, яким розгортається тлумачення автора, що дозволяє верифікувати отримані результати і надихає дослідника до розробки нових ідей і теорій.

Грамотний опис методики в науково-дослідницькій роботі повинен: 1) показувати, яким чином отримано наукові результати; 2) бути досить переконливими, щоб викликати довіру до здобутих результатів; 3) бути зрозумілими тою мірою, яка б дозволила іншому вченому, який вирішив повторити дослідження за тією самою схемою, отримати аналогічні результати.

Порядок і логіка опису методики залежать, з одного боку, від дослідника, а з іншого, безліч проведених експериментально-фонетичних досліджень дають змогу запропонувати алгоритм і логіку опису таких складових:

1) опис теоретичних засад методики, що пропонується для використання; 2) докладне представлення матеріалу дослідження; 3) джерела його отримання; 4) обґрунтування їх вибору; 5) засоби збору матеріалу і тип вибірки; 6) кількісний і якісний опис зібраного матеріалу. 7) обов’язковий докладний опис дикторів, аудиторів, усіх, хто брав участь в експерименті; 8) методика й одиниці аналізу; 8) інструментальний аналіз, його опис; 9) послідовність підготовки даних до акустичного аналізу; 10) етапи аналізу; 11) процедури аналізу; 12) засоби обробки отриманих даних; 13) порядок інтерпретації отриманих результатів.

Для успішного аналізу соціальної природи мови необхідним є дослідження її функціонування у двох вимірах:

1) стратифікаційний – пов’язаний із соціальною структурою суспільства; передбачає наявність тих мовних і мовленнєвих розбіжностей, які проявляються між представниками різних соціальних сфер і соціальних груп;

2) ситуативний – залежить від соціальної ситуації і виявляє розбіжності у використанні тих чи інших мовних засобів залежно від соціальної ситуації.

Для того, щоб визначити ступінь, межу й особливості варіювання мовних засобів у стратифікаційному аспекті, потрібно зіставити, наприклад, мовлення представників інтелігенції й робітників, службовців і робітників, студентів і викладачів, чоловіків і жінок, представників різних вікових груп, різного рівня освіченості і т. д. Бажано при цьому, щоб мовленнєвий матеріал був ідентичним за жанром, функціональним стилем і емоційним забарвленням. Для встановлення фонетичних особливостей мовлення представників різних соціальних груп доцільно запропонувати читання одного й того самого тексту.

Визначення ситуативної варіативності може бути найбільш ефективним на матеріалі мовленнєвих прикладів представників однієї соціальної групи, але в різних комунікативних умовах, які вимагають певної підготовки до реалізації мовлення, або, навпаки, таких, що виникають спонтанно.

Прикладом стратифікаційної змінної можуть слугувати різні фонетичні реалізації всієї системи німецьких (або англійських) голосних і приголосних, які можна зарахувати до категорії ситуативних. Серед їх реалізацій виділяється «престижний» варіант, притаманний літературній мові, який частіше простежується у вищих соціальних верствах і водночас характерний для більш офіційних ситуацій із свідомою орієнтацією на нормативну вимову.

Яким чином розглядати варіативність мовних одиниць у тому чи іншому соціальному колективі або в різних соціальних ситуаціях? Передусім необхідно визначити поняття варіанта, яке пов’язане з поняттям «норма». Під нормою розуміють сукупність мовних засобів і правил їх поєднання один з одним у певній мові в даний період її існування. Норма зумовлена можливостями мовної системи (Бондарко, 2000; Зиндер, 1997; Стериополо, 2000). При цьому під орфоепічними нормами розуміють систему правил наголосу, вимовляння і паузації, дотримання рекомендацій щодо появи різних типів асиміляції, дисиміляції, спрощення груп приголосних, редукції голосних, чергування, вставляння і випадіння різних звукових сегментів. Норма, як відомо, притаманна літературній мові і є результатом свідомого упорядкування звукових засобів відповідно до функціональних потреб.

Поняття літературної мови може визначатися як на основі лінгвістичних засобів, так і шляхом відмежування сукупності носіїв цієї підсистеми, виділення

її із загального складу людей, які розмовляють цією мовою. Перший спосіб визначення – лінгвістичний, другий – соціологічний.

Насправді не існує ідеальних літературних мов; навпаки, як правило, мові притаманні коливання, більш-менш регулярні розбіжності в рамках загальнообов'язкових нормативних настанов.

Такими коливаннями є різноманітні способи вираження. Позначаючи те саме, вони розрізняються формально – наприклад, за фонетичною будовою. Деякі фонетичні одиниці, відмінні за формою, але семантично тотожні, можна назвати варіативним рядом, а його складники – варіантами. Розбіжності у формі варіантів – у їх вимовлянні – можна назвати основними розбіжностями: вони вказують на відмінність семантично тотожних одиниць. Усі інші розбіжності, які не виступають без розбіжностей формальних, а лише їх супроводжують, називаються додатковими. Основні розбіжності – обов'язкові, тому що вони формують елементи варіативного ряду; додаткові розбіжності – факультативні.

Вищезазначене пояснює сучасність та **актуальність** цього дослідження, яке є спробою систематизувати різноманітні підходи до проблеми дослідження фонетичних особливостей мовлення, що є необхідною частиною грамотного планування етапів проведення експериментального аналізу усного мовлення з метою отримання достовірних результатів.

Мета роботи є окреслення теоретичних основ методики та методології проведення фонетичних досліджень, що є необхідним об'єктивним критерієм оцінки достовірності отриманих результатів.

Результати та дискусія.

МЕТОДИ ФОНЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ УСНОГО МОВЛЕННЯ ПІД ЧАС АНАЛІЗУ ТЕКСТІВ РІЗНИХ ЖАНРІВ

Фонетист-дослідник повинен чітко уявляти собі ту мету, досягнення якої допоможе йому дати відповідь на низку запитань: що і якою мірою сприяє варіативності фонетичних одиниць в озвученому тексті; як корелює реалізація вимови із соціальними характеристиками мовця; чи існує взаємозв'язок між різними видами мовленнєвої діяльності і ступенем варіативності фонетичних параметрів; ступінь їх варіювання у різних мовленнєвих ситуаціях і т.д.

Припустимо, поставлене завдання – опис варіативності фонетичних характеристик мовлення у людей різної соціальної і лінгвістичної приналежності. Вирішуючи це завдання, потрібно пам'ятати, що формування навичок вимови закінчується приблизно до 5-річного віку дитини. Таким чином, навички вимовляння і фонологічна система формуються під впливом людей, з якими дитина спілкується протягом тривалого періоду (батьки, родичі). Сформовані у ранньому дитинстві навички вимови дуже стійкі й нелегко піддаються коригуванню у зрілому віці. Суттєвим у цьому відношенні є також місце, де людина здобула освіту, тобто, місця, де функціонують локальні різновиди літературної мови. На вимову має вплив місце найбільш тривалого проживання. Якщо місце, де було проведено дитинство, впливає передусім на формування навичок мовлення, то місце тривалого проживання – на їх стабільність.

Для ефективного визначення соціальної належності мовців за їхніми мовленнєвими (фонетичними) характеристиками вважається доцільним в якості експериментального матеріалу читання тексту будь-якого жанру, бажано нейтрального характеру. Фонограми прочитаних текстів розшифровуються у

студіях. При цьому необхідно отриманий матеріал затранскрибувати відповідно до реального звучання.

Експериментатор і аудитори повинні досконало володіти не лише транскрипційними знаками, прийнятими МФА, а також діакритичними позначками, за допомогою яких можна фіксувати і відображати всі можливі алофонні модифікації або всі орфофонічні особливості звучання. Діакритичні знаки досить повно представлені у книзі Л. Р. Зіндера (Зиндер, 1997).

Кількість інформантів, мовлення яких досліджується, і аудиторів, які його аналізують на рівні сприйняття, повинна бути, як правило, непарною для більш правильного подальшого статистичного аналізу.

Перелік питань, поставлених аудиторам, має бути попередньо продуманим і поданим у вигляді анкет. Наприклад: «Спробуйте визначити національну приналежність інформантів, їх вік, соціальний статус, рівень освіченості, ступінь володіння мовою. Розподіліть інформантів за спільними мовленнєвими характеристиками на групи». Це маркери соціальних характеристик дикторів. Лінгвістичні завдання повинні стосуватися реалізації сегментного складу, його відповідності нормі або відхиленню від неї, «поведінки» звуків у наголошеній і ненаголошеній позиціях, прояву асиміляційних процесів. Особливу увагу варто звернути на відповідність прочитаних текстів повному типу вимови.

Усі отримані в результаті слухового аналізу дані бажано перевіряти за допомогою статистичних методів, використовуючи кореляційний аналіз.

На наступному етапі експерименту можна ускладнити мовленнєву діяльність, наприклад, попросити переказати прочитаний текст, що вважається більш складним завданням для мовця; тут йдеться не про механічне репродукування тексту, оскільки переказ вимагає певної інтерпретації тексту, його переробки й реконструкції, яка виражається в найповнішому вигляді, на думку психологів, у зміні порядку частин мови, стиснення або розширення інформації – все це відображається у складності уміння переказувати таким чином, що на рівні переказу навички, які вже функціонують на рівні читання, проявляються нестабільно (Стериополо, 2000; 2001). Процедура аналізу одиниць сегментного рівня, проведеного на матеріалі переказу, зберігається такою самою, як і для опису особливостей варіювання звуків під час читання.

Зіставлення фонетичних характеристик голосних і приголосних у різних видах підготовленого мовлення (читання і переказ) сприятиме виявленню особливостей інтраіндивідуальної варіативності (тієї самої особи у розглянутих мовленнєвих ситуаціях). Правильність проведення експерименту вимагає усереднення темпу говоріння мовця, який можна вирахувати на осцилограмах тексту і переказу без урахування пауз, тобто враховуючи тільки артикуляторно озвучене мовлення. За одиницю вимірювання можна взяти фонетичне слово з проклітиками і енклітиками, об'єднаними одним наголосом, склад або звук. Темп визначається кількістю сегментів, вимовлених за одиницю часу, наприклад, за секунду. Загальна тривалість тексту без пауз – це сума тривалостей усіх реально вимовлених звуків. Для визначення середнього темпу необхідно поділити загальну кількість вимовлених звуків на кількість хвилин (секунд), протягом яких вони були реалізовані. Схожу процедуру можна провести і зі складами або фонетичними словами, визначивши їх вимовляння за одиницю часу.

Більш складним і цікавим є використання в якості експериментального матеріалу розповіді за зображенням, де мовець, як і під час переказу, обмежений рамками певного сюжету, однак має можливість використання більшого вибору мовних засобів. Перспективним вважається аналіз текстів, які належать до різних жанрів і функціональних стилів. Різні жанрові ознаки тестів визначаються на основі об'єктивності/ суб'єктивності форм викладення, однієї тематики/ багатьох тематик, об'єму тексту, його композиції, наявності в мовленнєвій структурі тексту елементів розмови, експресивності, художньої образності. У зв'язку з цим тексти можна поділити на «чисто» інформативні з об'єктивною формою викладення, однією тематикою, відносно невеликі за обсягом і вільні за своєю композицією; допускаються елементи оцінки, позбавлені елементів розмовності, прийомів експресії, елементів «художності». До них варто віднести газетні публіцистичні тексти на міжнародну тематику. Припускається, що їх читання максимально наближується до нормативної реалізації не лише сегментного, але й супрасегментного рівнів. Для встановлення цього факту необхідно зробити записи мовлення дикторів радіо та телебачення, які читають тексти інформаційного характеру, зобразити їх реальну транскрипцію, а найцікавіші моменти, що належать до відхилень від кодифікованого мовлення, перевірити за допомогою акустичного аналізу. Отримані результати дадуть можливість встановити особливості читання об'єктивно-інформаційних текстів дикторами-професіоналами.

Газетна публіцистика містить також тексти суб'єктивно-інформативного характеру, а саме інтерв'ю, репортажі, нариси. Інформація в них походить від суб'єкта, що надає їй характеру документальності та достовірності. Ці тексти відрізняються один від одного стилістичними особливостями, які повинні спричинити і відповідні розбіжності в їхній фонетичній реалізації.

Наукові та офіційно-ділові тексти становлять, як правило, логічно пов'язані міркування; їхнє призначення – довести або, навпаки, спростувати існування певного припущення, повідомити наукові факти, охарактеризувати їхнє значення; офіційно-ділові тексти відображають такі сфери діяльності, як законодавча, адміністративно-канцелярська і дипломатична.

Можна припустити, що, попри певну спільність у структурі викладу, характер читання цих жанрових різновидів текстів буде неоднаковим.

Ситуація текстів художньої літератури дещо відрізняється. Насамперед, художні тексти необхідно розподілити відповідно до різних способів викладу на опис, оповідь, роздум. Спосіб викладу зумовлений змістом і комунікативним завданням. Наприклад, для завдання довести щось до слухача, переконати його в правомірності своєї думки найбільш характерним є роздум. Можливість різних способів викладу створює передумови для відповідних різновидів реалізації читання цих текстів, які корелюють із сюжетом, засобами образності, образотворчості, живописності. За ступенем емоційної насиченості особливий інтерес викликають казки, композиція яких своєрідно структурована; для них характерні інтригуючі оповідні зачини, покликані зацікавити читача.

Чимало уваги приділяється персонажам оповіді, характеристиці їхніх внутрішніх і зовнішніх рис; відтворюється хід думок; змальовується їхній психологічний стан і настрій; спостерігається наростання експресії для

досягнення кульмінаційного моменту – усі ці авторські засоби читач повинен відтворити, беручи до уваги той факт, що текст казки є неоднорідним, тому й манера читання повинна бути різноманітною.

АНАЛІЗ СПОНТАННОГО НЕПІДГОТОВЛЕНОГО МОВЛЕННЯ

Значний інтерес становить дослідження й опис варіативності мовленнєвих характеристик неофіційних монологів і діалогів (діалогу-пояснення, діалогу-розпитування, власне діалогу), які спонтанно виникають у різних типах комунікативних ситуацій. Це можуть бути інтерв'ю, дискусії на задану чи довільну тему, неофіційна бесіда друзів, бесіда у колі сім'ї, діалог у магазині між продавцем і покупцем, телефонна розмова тощо. Висока швидкість продукування спонтанного мовлення призводить до того, що мовець прагне висловлюватися простіше, максимально спрощуючи мовленнєві засоби, обмежуючи вибір уживаних елементів. Основна увага приділяється при цьому тематичному, змістовому компоненту мовлення, внаслідок чого виникають неправильності, неузгодженості, незакінчені конструкції, перебивання самого себе, повернення. Як наслідок виникає тенденція до спрощення мовленнєвої поведінки, її аналітичності.

Особливу складність викликає аналіз характеристик діалогу, в якому на загальноспонтанні явища накладаються структурні особливості діалогічного мовлення, яке характеризується не лише високою ситуативною та контекстною зумовленістю, але й складною психологічною взаємодією партнерів комунікації, що спричиняє взаємний вплив на мовленнєві характеристики. Під час аналізу такого типу усних текстів слід звернути увагу на вміння вести діалог: чи часто мовець перебиває, перепитує співрозмовника, змінює тему розмови або намагається виграти час на обдумування відповідей. Запис мовлення такого типу бажано здійснювати анонімно.

ЛІНГВІСТИЧНІ ОЗНАКИ МОВЛЕННЄВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ФОНЕТИЧНОГО РІВНЯ

Фонетична група ознак описує властивості звукової сторони одиниць усного мовлення та особливості їх реалізації в умовах спонтанності, непідготовленості: вони поділяються на сегментні, які описують «поведінку» звуків мовлення, та просодичні, що описують властивості мовленнєвого потоку: фонетичних слів (або ритмогруп), синтагм, фраз, висловлень.

Аналіз реалізації фонетичних одиниць сегментного рівня передбачає опис груп приголосних, які можуть модифікуватися, втрачаючи свої диференційні й інтегральні ознаки, наприклад, ненормативно одзвінчуватися або оглушуватися на стику морфем, має місце спрощення груп приголосних, їх стягнення, асиміляції, елізія, вокалізація сонорних приголосних [r], [l], спірантізація зімкнених, втрата не лише типового придиху, але й відсутність зімкнення приголосними [p], [t], [k], ослаблення кінця слова аж до повного випадіння одного або декількох звуків, стягнення двох однакових приголосних, голосних і складів на стику слів, африкатизація щілинних, взаємна дистантна асиміляці через випадіння шва тощо.

Спільною рисою модифікації голосних є наявність і кількісної, і якісної редукції, особливо в службових ненаголошених словах. Ступінь якісної редукції може бути різним залежно від умов їх реалізації в тексті – початкової, серединної,

кінцевої позиції, оточення, позиції відносно наголосу. Має місце посилення відкритості вузьких голосних (зміщення вниз і вгору за підняттям і≠e, e≠i, u≠o) та зміни за рядом: голосні переднього ряду можуть відтягуватися назад, у той час як задні просуваються наперед; спостерігається різний ступінь делабіалізації огублених [u], [o], [y], [ø], аж до їхньої повної делабіалізації; цікавим є вияв дистантної гармонійної асиміляції, коли наступний наголошений голосний підпорядковує попередній ненаголошений шва [ə], внаслідок чого останній набуває нетипових для нього властивостей – наприклад, лабіалізації [ə 〈]. Певною своєрідністю відзначається також реалізація дифтонгів, які можуть втрачати другий компонент, модифікуючись у монофтонг.

Дослідження особливостей вимовляння необхідно здійснювати на основі аналізу транскрипційних записів усних спонтанних текстів. Розбіжності між алофонами голосних, отримані шляхом слухового аналізу, доцільно зіставляти з їх акустичними (спектральними) характеристиками.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОРФЕМИ ТА ФОНЕТИЧНОГО СЛОВА У СПОНТАННОМУ МОВЛЕННІ.

Аналіз морфемної будови й аломорфної своєрідності мовленнєвих і мовних одиниць ускладнюється тим, що в спонтанному мовленні певним чином заломлюються усі вихідні поняття мови (фонема, склад, морфема, слово, речення) (Стериополо, 2001). Спостерігається розширення кола афіксів, що беруть участь у творенні словоформ, у результаті чого одиницею опису спонтанного тексту обрано фонетичне слово, яке складається з різного роду проклітиків (Pr) і енклітиків (En). До них належать прийменники, сполучники, частки, допоміжні й модальні дієслова, які розглядаються як відповідні перед- і посткореневі афікси. Повнозначні слова в спонтанному мовленні також можуть виступати в ролі енклітиків і проклітиків. Характерним для спонтанного мовлення є повне розмивання морфемних меж, наприклад, реалізація в російській мові слова «сейчас» як [ʃas].

Вживання неповнозначної лексики у спонтанному мовленні складає значну частку слововживань. Але вона досить одноманітна у мовленні однієї людини, оскільки використовується зазвичай незначне, улюблене коло вставних слів, часток тощо. Під час сегментації спонтанного мовлення на фонетичні слова бажано брати до уваги особливості характеристик частин мови, які групуються у фонетичні слова. Ця характеристика може виявитися суттєвою для збереження або руйнування морфемної структури словоформи. Поява структури фонетичного слова, яке складається виключно зі службового слова (ФС = СС), пов'язана з тенденцією до наголошеного вимовляння службових слів у спонтанному мовленні, що є «однією з ознак руйнування на матеріалі спонтанного мовлення літературного фонетичного слова і формування фонетичного слова нового зразка, властивого лише спонтанному мовленню» (Зиндер, 1997).

Поряд із кількісними характеристиками Pr і En, а також ФС = НС, цікаво простежити поширеність у межах слова афіксів, що беруть участь у будові словоформи.

Супрасегментні характеристики. Такі просодичні ознаки, як мелодика, інтенсивність, паузація, ритміка, тембр належать до числа тих просодичних

параметрів, які містять свідчення не лише про те, про що йдеться і хто говорить, але й про те, як промовляється усний текст. У цьому оцінному «як» поєднуються такі п'ять моментів:

1. Загальне емоційне забарвлення, яке відображає емоційний стан мовця (радощі, захоплення, хвилювання, роздратування, гнів, страх, тривогу, смуток, тугу тощо).

2. Властиве модальне забарвлення мовлення, що вказує на ставлення мовця до предмета мовлення і до співрозмовника: зацікавленість, ввічливість, байдужість, іронію, скепсис, незадоволення, роздратування, зневагу, поблажливість, впевненість, невпевненість.

3. Загальне забарвлення мовлення, пов'язане із ситуацією, в якій відбувається спілкування, типом, стилем, жанром мовленнєвої поведінки, взаємовідносинами між співрозмовниками, їхнім соціальним статусом. Від цього залежить, чи мовлення звучить урочисто чи буденно, офіційно чи неофіційно, у стилі наукової дискусії чи казки. Сюди слід також зарахувати інтонаційні особливості таких видів мовленнєвої діяльності, як читання, переказ, декламація, спонтанне мовлення.

4. Особливості інтонації, які відображають індивідуальні властивості мовця: виразність, індивідуальний темп, мелодичний і динамічний діапазон, ритм. Індивідуальна природа цих інтонаційних ознак зберігається в інформантів у різних умовах і ситуаціях.

5. Своєрідність інтонації, зумовлені ступенем володіння нормою вимовляння стандартної мови, впливом «акценту», який визначається просодичною інтерференцією за двомовності та впливу діалекту (Стеріополо, 2010; Тоцька, 1981).

Можна припустити, що існує певний зв'язок між соціолінгвістичними і ситуативними характеристиками, а також стилістичними розбіжностями. Один із виявів стандартності мовлення полягає у його гнучкості: в різних комунікативних ситуаціях мовець використовує той тип усного мовлення, який відповідає цій ситуації. З метою отримання більш повного уявлення про інтонаційні особливості мовлення інформантів, ступінь їхнього володіння усім багатством інтонаційних засобів мовлення і вміння використовувати їх відповідно до ситуації спілкування, бажано отримати від кожного інформанта серію записів, здійснених у різних комунікативних ситуаціях. Записи усних текстів необхідно розшифрувати згідно з аналогом усного тексту без розділових знаків, але з пропусками між словами, а потім зробити реальні інтонаційні позначення, відображаючи усі деталі звучання, включаючи обмовки, повторювання, паузи хезитації.

Мелодійний контур доцільно аналізувати за такими параметрами:

1. Діапазон зміни тону, який може бути вузьким, середнім і широким.

2. Ступінь вираження мелодійних інтервалів підвищення / зниження тону: нормальний, підвищений, слабкий.

3. Використання мелодійних контрастів у бік підвищення або зниження – часте, нечасте або відсутнє.

4. Активність ненаголошених голосних у формуванні мелодійного контуру: слабка, середня, висока.

5. Зміна регістрів, тобто непланова зміна тону в усьому діапазоні, а «ступеневий» перехід – його рух з однієї частини діапазону в іншу. Зміна регістрів

є доволі активним засобом виділення послідовностей різної тривалості – від слова до фрази. Часто функціонує у поєднанні з іншими засобами виділення, наприклад, зміною темпу вимовляння.

6. Характер руху мелодики у фразі – правильність оформлення кінцевих і некінцевих синтагм, наявність мелодійних помилок, функціонування логічних наголосів, домінування мелодійного рисунку, розмаїття контурів, що використовуються (Becker, 2012).

7. Характер фразування, який вираховується індексом інтонаційної розчленованості, що вимірюється відношенням загальної кількості синтагм до довжини тексту (Synt / W x 100%). Ступінь інтонаційної розчленованості впливає на величину середньої тривалості фрази, яка визначається відношенням кількості слів у тексті до кількості виділених у ньому синтагм з інтонацією завершеності.

8. Ступінь виразності, що встановлюється індексом інтонаційної напруженості. Інтонаційна напруженість усного мовлення може бути виміряна сумарним відношенням числа синтагм з інтонацією незавершеності і синтагм з питальною інтонацією в кінці фрази до загального числа синтагм у тексті. Монологічне мовлення значно перевершує діалогічне за індексом інтонаційної напруженості. При цьому значна інтонаційна напруженість монологу створюється, насамперед, за рахунок розчленованості набагато тривалішої, ніж у діалогічному мовленні.

9. Темп можна оцінити за декількома критеріями:

1. За швидкістю: середній, низький, високий (визначається кількістю вимовлених складів за хвилину).

2. За частотою зміни (встановлюється темпове співвідношення між тематичними єдностями тексту, фразами, синтагмами).

На основі даних щодо «поведінки» темпу, отриманих під час вимірювання звуків (складів) за одиницю часу (за осцилограмами), будують графіки, на яких на осі абсцис позначають порядкові номери фраз (тематичних єдностей, синтагм), на осі ординат – значення, отримані в результаті визначення відношення кількості вимовлених звуків (або складів) в усьому тексті до кількості часу (за секунду, хвилину) у фразі (тематичній єдності, синтагмі).

3. За типом реалізації ритму: «по горизонталі», який враховує сумірність тривалих відрізків (приміром, складів), інший – «по вертикалі», що зіставляє почергові сильні та слабкі місця наголосу. Якщо спроектувати цей погляд на прозове мовлення, то тут можна виділити три типи реалізації ритму з такими характерними ознаками:

1. «По горизонталі»

а) невисокий темп мовлення;

б) плавна нейтральна мелодика;

в) чергування довгих і коротких сегментів мовлення;

г) повторювання;

д) чітке дотримання паузації між синтагмами.

2. «По вертикалі»

а) високий темп мовлення;

б) виразна мелодика з чіткими акцентними структурами;

в) значний відсоток безпаузального членування.

3. «Змішаний»

а) нормальний темп мовлення;

б) чітке дотримання паузації між синтагмами;

в) у синтагматичному та акцентному членуванні – тенденція до рівнозначності.

Членування тексту (фраз) на паузи пропонується здійснювати за такими критеріями:

1. За синтаксичною правомірністю появи пауз або за тим, наскільки часто вони з'являються в тих місцях, де їх не повинно бути. Необхідно відмітити появу виразних пауз для виділення важливих у смисловому відношенні сегментів.

2. За заповненням пауз хезитації озвученими сегментами типу «е-е-е», «м-м-м». При цьому розглядається співвідношення таких заповнювачів пауз, як лексичні вставки типу «загалом», «у цілому», «в принципі», нелексичних звукосполучень типу «гм», «е» і так званих слів-паразитів типу «ну», «ось», «так», а також подовження кінцевих звуків.

3. За тривалістю пауз: нормативна, скорочена, подовжена.

4. За мелодійним оформленням, що визначається інтервалом крайових перед- і післяпаузальних позицій.

Певної уваги заслуговує дослідження таких параметрів, як інтенсивність і тривалість у розміщенні логічних акцентів .

Розмітка тексту за орфографічним записом усного мовлення відповідно до реально озвученого аналогу вимагає використання детальної інтонаційної транскрипції (Стеріополо, 2010).

Висновки. Розглянуті у роботі фонетичні особливості усного мовлення на сегментному та супрасегментному рівнях чітко характеризує не тільки головні якості звукової сторони одиниць усного мовлення, а й особливості їх реалізації в умовах спонтанності, непідготовленості: фонетичні правила актуалізації ритмогруп, синтагм, фраз, висловлень у мовленнєвому потоці.

Сегментний рівень: опис модифікації груп приголосних, які часто втрачаючи свої диференційні й інтегральні ознаки (асиміляція різних типів) та голосних (кількісна, і якісна редукція) звуків, надає можливість наголосити на потребі особливого підходу з боку експериментатора при дослідженні цих одиниць.

Супрасегментний рівень: дослідження особливостей вимовляння таких просодичних ознак, як мелодика, інтенсивність, паузація, ритміка, тембр належать до числа тих просодичних параметрів, які містять свідчення не лише про зміст висловлювань, ай про індивідуальні характеристики мовця, його психофізіологічний і соціальний стан, екстралінгвістичні особливості комунікації.

Таке різноманіття фонетичних та фонологічних характеристик усного мовлення, без сумніву, потребує грамотного застосування методики проведення експериментально-фонетичних досліджень (аудиторський аналіз, акустичний аналіз, спектральний аналіз, інтерпретація отриманих результатів), яка надає можливість врахувати усі умови варіативності лінгвістичних одиниць, їхньої коректної інтерпретації з метою отримання об'єктивних даних проведеного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

Бондарко Л. В., Вербицкая Л. А., Гордина М. В. Основы общей фонетики. – С.-Пб.: Изд-во С.-Петербургского университета. – 2000. – 160 с.

Зиндер Л. Р. Теоретический курс фонетики современного немецкого языка. – С.-П.: Изд-во С.-Петербургского университета. – 1997. – 184 с.

Стериополо Е. И. Система языка, орфоэпия, орфофония / Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КДЛУ. – 2000. – Вип. 1. – С. 21 – 41.

Стериополо Е. И. Сегментная организация современной немецкой спонтанной речи / Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КДЛУ. – 2001. – Вип. 4. – С. 76 – 81.

Стериополо Е. И. Фонетическое слово как единица описания звучащего текста // Загальна та експериментальна фонетика. – К.: Соборна Україна. – 2001. – С. 231-234.

Стеріополо О. І. Комунікативно-прагматичні категорії усного мовлення // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики. – ЧНУ, №1. – 2010a. – С. 143 – 153.

Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В, Бондаренко В. В. та ін.– К.: Знання. – 2010b. – 270 с.

Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. – К.: Вища школа. – 1981. – С. 3 – 20.

Becker, Th. Einführung in die Phonetik und Phonologie des Deutschen. Padeborn: Wilhelm Fink. Darmstadt: WBG. – 2012. – 130 s.

Brovchenko T. O., Korolova T.M. English Phonetics. – Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили. – 2006. – 296 p.

Steriopolo O. I. Phonetik und Phonologie des Deutschen. – Видавничий центр КНЛУ. – 2018. – 395 p.

ФОНЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОДГОТОВЛЕННОЙ И СПОНТАННОЙ РЕЧИ

Елена Стериополо

доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры германской и финно-угорской филологии Киевского национального лингвистического университета,
Киев, Украина
e-mail: osteriopolo@gmail.com
ORCID ID: https//orcid.org/0000-0003-4554-2113

АННОТАЦИЯ

В статье представлена методика проведения экспериментально-фонетического анализа подготовленной и спонтанной речи, что способствует применению аргументированных подходов к сбору и описанию материала с разных позиций и разными средствами. Проиллюстрированные широкие возможности аргументированных подходов к фонетическому исследованию позволят грамотно спланировать все этапы проведения конкретного анализа устной речи, что послужит объективным критерием оценки достоверности полученных результатов.

Ключевые слова: *диктор, аудитор, слуховой анализ, акустический анализ, жанр текста, чтение, пересказ, подготовленная речь, спонтанная речь, сегментные характеристики, фонетическое слово, дистантная гармоничная ассимиляция, степень редукции, энклитики, проклитика, интонация и ее компоненты.*

A PHONETIC ANALYSIS OF PREPARED AND SPONTANEOUS SPEECH

Olena Steriopolo

Doctor of Philology, Professor at the Department of Germanic and Finno-Ugrian Philology, Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine
e-mail: osteriopolo@gmail.com
ORCID ID: https//orcid.org/0000-0003-4554-2113

SUMMARY

The article reveals the methodology of developing and conducting an experimental phonetic analysis of speech which will facilitate the usage of substantiated approaches to collect material and describe it from different viewpoints. It illustrates a wide potential of valid approaches to phonetic investigations, as well as equips researchers with knowledge of how to correctly plan all the stages of a specific analysis, which will ultimately help them to avoid speculative assertions; instead, it offers an objective criterion of assessing the validity of the obtained results.

Key words: *speaker, auditor, auditory analysis, acoustic analysis, text genre, reading, retelling, prepared speech, spontaneous speech, segmental features, phonetic word, distant harmonious assimilation, degree of reduction, enclitic, proclitic, intonation and its components.*

REFERENCES

Bondarko, L. V., Verbytskaia, L .A., Hordyna, M. V. (2000). Osnovy obshchei fonetyky [Basics of general phonetics]. – Saint Petersburg: Yzd-vo S.-Peterburhskoho unyversyteta [in Russian].

Zynder, L. R. (1997). Teoretycheskyi kurs fonetyky sovremennoho nemetskoho yazyka [Theoretical course of phonetics of the modern German language]. – Saint Petersburg: Yzd-vo S.-Peterburhskoho unyversyteta [in Russian].

Steriopolo, E. I. (2000). Systema yazyka, orfoepyia, orfofonyia [Language system, orthoepy, orphony] / Naukovyi visnyk kafedry YuNESKO KDLU. – Vyp. 1. – S. 21–41 [in Russian].

Steriopolo, E. I. (2001a). Sehmentnaia orhanyzatsyia sovremennoi nemetskoi spontannoi rechy [Segmental structure of the modern German spontaneous speech] / Naukovyi visnyk kafedry YuNESKO KDLU. – Vyp. 4. – S. 76–81 [in Russian].

Steriopolo, E. I. (2001b). Fonetycheskoe slovo kak edynytsa opysanyia zvuchashcheho teksta [Phonetic word as a unit of description of a spoken text] // Zahalna ta eksperymentalna fonetyka. – K.: Soborna Ukraina. – S. 231-234 [in Russian].

Steriopolo, O. I. (2010). Komunikatyvno-prahmatychni katehorii usnoho movlennia [Communicative and pragmatic categories of oral speech] // Aktualni problemy romano-hermanskoi filolohii ta prykladnoi linhvistyky. – ChNU, №1. – S. 143-153 [in Ukrainian].

Suchasna ukrainska literaturna mova: Leksykolohiia. Fonetyka [Modern Ukrainian literary language: Lexicology. Phonetics] / Moisiienko, A. K., Bas-Kononenko, O. V. (2010). – K.: Znannia [in Ukrainian].

Totska, H. I. (1981). Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian literary language]. – K.: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

Becker, Th. (2012). Einführung in die Phonetik und Phonologie des Deutschen. Padeborn: Wilhelm Fink. Darmstadt: WBG.

Brovchenko, T. O., Korolova, T. M. (2006). English Phonetics. – Mykolaiv: MDHU im. Petra Mohyly.

Steriopolo, O. I. (2018). Phonetik und Phonologie des Deutschen. – Vydavnychyi tsentr KNLU.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2021

УДК 811.11-112
https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-10

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ КОМПОНЕНТИ СИТУАЦІЇ ПОВІДОМЛЕННЯ

Інна Ступак
доктор філологічних наук, професор, професор кафедри західних та східних мов і методики їх навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Одеса, Україна
e-mail: stupakinna@pdpu.edu.ua
ORCID ID https://orcid.org/0000-0001-8029-4579

АНОТАЦІЯ

Дієслова мовленнєвої діяльності об'єднують значний пласт дієслівної лексики, який характеризується складною семантичною структурою. Залежно від характеру семантичних ознак дієслова мовленнєвої діяльності поділяються на три групи, одну з яких становлять каузативні дієслова повідомлення. Останні роки спостерігається зростання частотності вживання дієслів повідомлення в різних літературних стилях. Метою дослідження є встановлення найбільш частотних дієслів зазначеної семантики і виявлення специфіки їхнього функціонування у ситуації повідомлення на матеріалі німецьких публіцистичних текстів.

Аналіз дієслів повідомлення проводився із застосуванням електронного корпусу німецької мови, який дозволяє простежити динаміку вживання 28 дієслів повідомлення, виявити чотири найбільш частотні дієслова і встановити їхні семантичні моделі. Ситуації повідомлення передбачає наявність трьох обов'язкових семантичних ролей – агенс, адресат і повідомлення. Аналіз ситуації повідомлення із дієсловами informieren, melden, mitteilen, berichten виявило, що обов'язкові семантичні ролі на синтаксичному рівні мають як експліцитне, так і еліптичне вираження, що залежить від семантики дієслів.

Для ситуації повідомлення із дієсловом informieren притаманне реалізація двох семантичних ролей на синтаксичному рівні – адресат і повідомлення. Семантична роль агенса у ситуації повідомлення із дієсловами berichten, melden, mitteilen заповнена метонімією за типом ЦІЛЕ → ЧАСТИНА, де ЦІЛЕ – це установа, а ЧАСТИНА – співробітник або керівник цієї установи. Другий обов'язковий компонент ситуації повідомлення – адресат, на синтаксичному рівні має експліцитне вираження переважно із дієсловом informieren. Навпаки із дієсловами berichten, melden, mitteilen семантична роль адресата ідентифікується за допомогою попереднього контексту. Третій обов'язковий компонент ситуації повідомлення – інформація, що передається – має як експліцитне, так і дейктичне вираження.

Семантика дієслова, комунікативна необхідність і принцип економії мовних зусиль регулюють реалізацію обов'язкових семантичних компонентів ситуації повідомлення.. Загалом аналізовані дієслова повідомлення характеризуються можливістю зміщення фокусу уваги на будь-який із обов'язкових компонентів.

Ключові слова: *дієслова передачі повідомлення, семантичні ролі, синтаксичні актанти, розщеплення семантичної ролі, еліпсис.*

Вступ. Інформативна функція вважається однією із головних функцій мовленнєвої діяльності. З-поміж дієслів мовленнєвої діяльності вирізняються дієслова, які передають загальне поняття мовленнєвої діяльності, наприклад: *sprechen* 'говорити', *aussprechen* 'вимовляти' та дієслова мовленнєвого впливу *agitieren* 'агітувати', *bitten* 'просити'. До останніх відносяться каузативні дієслова зі складною семантичною структурою, яка містить:

- мовленнєвий спосіб каузації: *überreden* 'умовляти', *verleiten* 'підбурювати';
- мовленнєвий спосіб каузації та каузовану діюяк *informieren* 'інформувати', *berichten* 'доповідати', тобто за допомогою вербального способу донести до відома адресата.

Каузативні дієслова мовленнєвої діяльності відрізняються за семантикою консеквента, а саме:

- надання інформації. Інформаційні або дієслова повідомлення за допомогою вербального способу інформують адресата;
- ментальний стан. Ментальні дієслова, які за допомогою вербального способу впливають на ментальний стан адресата;
- каузована дія. Дієслова мовленнєвої дії або акціональні дієслова стимулюють адресата до дії, яка виражена окремим дієсловом.

Актуальність дослідження. Дієслова передачі повідомлення складають значний пласт лексики німецької мови а є невід'ємною комунікативною складовою. Під дієсловами повідомлення розуміємо дієслова, що передають інформацію усним, письмовим або за допомогою технічних засобів. Дієслова повідомлення функціонують у різних літературних стилях. Відповідно дієслова повідомлення та особливості їхнього функціонування в різних сферах життя привертають постійну увагу лінгвістів.

Семантичні та функціональні характеристики окремих груп ментальних, акціональних дієслів та дієслів повідомлення розглядалися як на матеріалі окремих мов, так і в зіставних дослідженнях (Падучева, 2004; Ступак, 2011; Леута, 2007; Ушакова, 2005). Дієслова інформаційної семантики німецької та російської мови на матеріалі формального і фамільярного стилів спілкування досліджено в роботі Устінової Л. П. (2013). Незважаючи на значну кількість праць, присвячених дієсловам мовлення, семантико-синтаксична структура німецьких дієслів повідомлення на матеріалі публіцистичних текстів не була предметом дослідження.

Мета полягає у встановленні семантичних ролей та синтаксичних актантів ситуації повідомлення із дієсловами informieren, melden, mitteilen, berichten.

Матеріалом дослідження слугували публіцистичні тексти німецької мови за 2020 рік.

Завдання дослідження: виявити найпоширеніші німецькі дієслова повідомлення та встановитизасоби реалізації семантичних компонентів ситуації повідомлення у німецькій мові на синтаксичному рівні.

Результати та дискусія. Дослідження німецьких дієслів повідомлення проводилося із застосуванням електронного словника DWDS, який пропонує такі інструменти статистичний аналіз словникового запасу німецької мови:

1) частота використання слова протягом двадцятого сторіччя;
2) профіль слів, який надає інформацію щодо колокації слова;
3) DiaCollo показує зміну частоти вживаності колокації слова у хронологічній послідовності.

Всі три методи статистичного аналізу базуються на машинному оцінюванні достатньо великих корпусів, які розподілені за жанрами.

У роботі застосовано статистичні методи (1) і (2). За допомогою (1) простежено динаміку вживання 28 дієслів повідомлення і встановлено найбільш частотні дієслова повідомлення на матеріалі публіцистичних текстів у 2020 році.

Профіль слів ілюструє у табличні формі, які слова особливо часто функціонують один з одним. Основою даного статистичного метода є газетний корпус, що включає майже три мільярди лексем. Метод (2) дозволив виявити поширені семантичні моделі дієслів повідомлення.

DiaCollo наглядно відображає зміну компонентів моделі протягом двадцятого сторіччя. Застосування (3) дозволило встановити найуживаніші семантичні компоненти ситуації повідомлення з кожним дієсловом у 2020 році і виявити їхню реалізацію. Статистичний показник виявлених з конкорданту колокацій представлено в logDice, який виражає типовість колокації. Статистичний показник logDice не залежить від розміру корпусу і тому його можна використовувати для порівняння між різними корпусами.

У німецькій із 28 дієслів зі значенням передачі повідомлення: *informieren, weisen, aussagen, erklären, lehren, berichten, behandeln, erzählen, präsentieren, ausbilden, aüßern, eröffnen, wiedergeben, melden, unterrichten, einbringen, ausrichten, schildern, aussprechen, vorlegen, mitteilen, vorschlagen, darlegen, aufklären, überreichen, unterbreiten, korrespondieren, beibringen*. Класифікація дієслів за їх абсолютними показниками дозволила виявити 4 найбільш вживаних у сучасній німецькій публіцистиці дієслів і розподілити за кількісними показниками наступним чином: 1) *berichten,* 2) *melden*, 3) *informieren* і 4) *mitteilen* (див. Рис.1).

Рис. 1. Динаміка частотності дієслів повідомлення informieren, melden, mitteilen, berichten з 1946 по 2020 роки на матеріалі публіцистичних текстів.

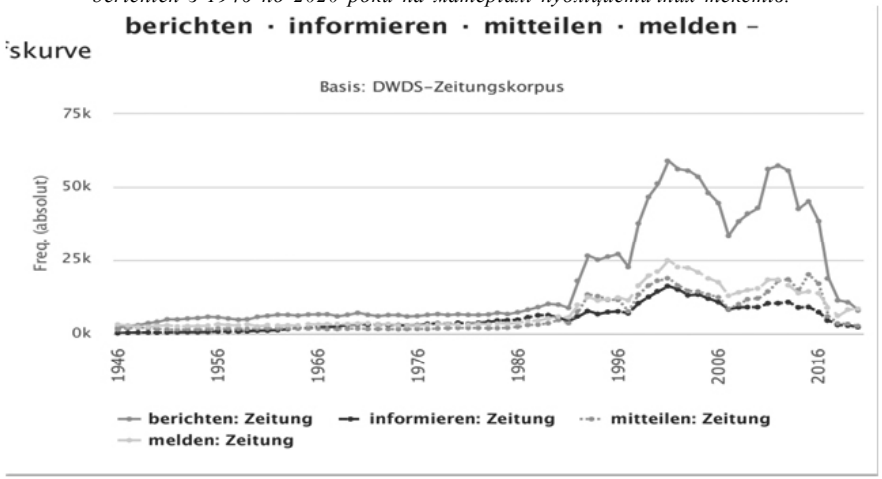

Абсолютна кількість дієслів представляє загальну кількість дієслів реалізованих у публіцистичних текстах в період з 1946 по 2020 роки. Дієслова повідомлення *informieren, melden, mitteilen, berichten* виявляють загальну тенденцію до збільшення частоти вживання починаючи з 1992 року. Найбільш стрімке коливання в частоті ілюструє дієслово *berichten*. Проте, для дієслів *berichten, informieren imitteilen* характерною є тенденція до зменшення частотності починаючи з 2013 року. На відміну, дієслово *melden* з 2015 року

відзначається збільшенням його частотності вживання в публіцистичних текстах. Втім, за відносною частотою реалізації значення «надавати повідомлення» встановлено, що дієслова *berichten і melden* посідають перше місце; друге належить дієслову *mitteilen і informieren* останнє – (див. Рис.1). Нижча відносна частота вживання дієслова *mitteilen* обумовлена його семантикою, дієслово *mitteilen* може вживатися у значеннях «надавати повідомлення» (1), «передавати щось комусь» (2) і «довірятися комусь» (3). Спираючись на один із критеріїв відбору матеріалу дослідження – відносна частота реалізації дієсловами значення «надавати повідомлення», подальшому семантико-синтаксичному дослідженню дієслів повідомлення на матеріалі публіцистичних текстів підлягають 4 дієслова – *berichten, mitteilen, informieren* і *melden* (див. Рис.1).

Ситуація надання повідомлення передбачає реалізацію трьох обов'язкових семантичних ролей Ag - агенс, Adr-адресат, Ob_{inf}- інформація, що передається.

(1) Laut Mutlu (=Ag) berichten Eltern (=Adr), dass einige Islamlehrer des Öfteren ins Turkische wechselten (=Ob_{inf}).

У реченні (1) всім обов'язковим семантичним компонентам ситуації повідомлення з дієсловом berichten відповідають їхні синтаксичні актанти. Така ситуація вважається семантично і синтаксично повною.

Втім, результати дослідження відповідності семантичних і синтаксичних актантів свідчать, що на синтаксичнму рівні має місце опущення обов'язкових семантичних актантів (Падучева,2004; Stupak, 2020 a). Залежно від причин опущення семантичних компонентів ситуації розрізняють наступні способи референції (Stupak 2018):

- Øref–семантичний компонент вже виражено одним із актантів дієслова-предиката;
- ØEx – еліптичний семантичний компонент ідентифікується на основі попереднього або наступного контексту;
- ØAx–один із актантів дієслова-предиката має узагальнений характер і відноситься до будь якого референта;
- ØInc –семантичний компонент інкорпоровано у формальній структурі іншого учасника ситуації;
- ØImp–еліптичний актант розуміється адресатом, виходячи із існуючого або відомого для нього стану речей;
- ØDeik– спосіб референції, за якого вказівні елементи мови відсилають до реальних об'єктів ситуації, які мають безпосереднє відношення до її учасників.

1. Семантико-синтаксична реалізація Ag. Дослідження німецьких каузативних дієслів показало, що позиція суб'єкта каузації є завжди заповненою (Stupak, 2020b; Ушакова, 2005; Boguslawski, 1994). Проте, у рамках ситуації повідомлення має місце еліпсис всіх обов'язкових компонентів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Синтаксичне вираження семантичних моделей дієслів повідомлення в німецькій публіцистиці

Синтаксична реалізація семантичних моделей	informieren	berichten	mitteilen	melden
Ag-Adr-Ob_{inf}	11,2%	2.7%	12.9%	3.8%
AgØEx-Adr-Ob_{inf} -Mode	9.8%	10.4%	3.7%	1.3%
Ag-Adr	1.7%	-	-	0.9%
Ag-Ob_{inf}Deik-ModeØImp	0.9%	-	0.7%	0.5%
Ag-AdrØEx-Ob_{inf}	2.8%	62.5%	73.5%	84.9%
Ag- AdrØAx-Mode-Ob_{inf}Øref	-	0.9%	-	2.0%
Ag-Adr-Ob_{inf}Deik	2.9%	-	2.8%	2.6%
AgØEx-Adr-Ob_{inf}	23.5%	0.5%	3.7%	-
AgØEx- Adr-Ob_{inf}ØEx	42.1%	-	-	-
Adr-Ob-Mode	1.9%	-	-	-
Adr-Ob_{inf}ØEx	1.8%	0.9%	-	-
AgØref-Adr-Ob_{inf}	0.9%	-	-	1.2%
AgØEx- AdrØAx-Ob_{inf}	-	21.2%	1.8%	2.8%
AgØref- Ob_{inf} -Mode	0.5%	0.9%	-	-
Cause-Ag-Ob_{inf}	-	-	0.9%	-

Так, еліптичне вираження агенса характерно для дієслова informieren (див. табл.1):

(2) Die Kunden (=Adr) sollen in den nächsten Tagen darüber (=Ob_{inf} ØEx) informiert werden.

У прикладі (2) синтаксична відсутність агенса зумовлено граматичною структурою речення. Проте, речення не вважається семантично еліптичним, AgØEx (*Deutsche Bank*) і Ob_{inf} ØEx (*Problem mit Bankkarten)* реалізовано у попередньому контексті.

На Рис.2 представлено колокації з дієсловом *informieren*, червоним виділено слова із logDice від 5.8745322624633 до 6.32938675179683. Помаранчевим кольором виділено слова із показниками logDice до 5.21761145808061.

Рис. 2 Колокація дієслова informieren

У випадках реалізації семантичної ролі Ag, його виражено: іменником, займенником, власним іменем. Привертає увагу, щосемантична ролі Ag у ситуації повідомлення із дієсловоminformierenмає синтаксичне вираження у випадках вживання модальних дієслів *sollen* і *müssen* (див. речення (3), (4)). Іншими словами, ситуація повідомлення носить рекомендований або обов'язковий характер, семантична роль Ag виступає на перший план.

(3) Kritische Journalisten und Blogger (=Ag) sollen die Dokumente aufgreifen und die Öffentlichkeit (=Adr) informieren.

(4) Die Behörden (=Ag) müssen die Öffentlichkeit (=Adr) aktiv informieren, welche Hersteller, Händler und Chargennummern betroffen sind (=Obinf), …

Незначні випадки реалізації іменника у ролі Ag припадають на метонімічне перенесення за типом ЦІЛЕ→ЧАСТИНА, де ЦІЛЕ –це установа, а ЧАСТИНА – співробітник (4) або керівник цієї установи. Метонімічне перенесення у ситуації повідомлення є зміна уваги реципієнта інформації з Ag на Adr або навпаки. Якщо один із учасників є більш значущим з комунікативної точки зору його реалізовано у вигляді метонімії, в той час як інший є синтаксично не реалізованим.

На відміну від *informieren*, семантична роль Ag у ситуації повідомлення з дієсловами *berichten, melden* має відповідне синтаксичне вираження (див. табл.1) і заповнена іменником (див. речення (5а), (5б)), займенником (див. речення (6) або власним іменем (див. речення (7)). За даними табл. 2, Ag у ситуації повідомлення із дієсловом berichten, реалізовано іменником (див. речення (5а), (5б)).

(5) (а) Augenzeugen (=Ag) **berichteten** (AdrØAx) von mehreren Explosionen sowie Feuergefechten zwischen den Aufständischen und Hunderten Sicherheitskräften (= Ob_{inf}).

(б) Dies (=Ob_{inf} ODéik) **meldete** die iranische Nachrichtenagentur Fars (=Ag, =ModeØref).

(6) Wir (Ag) werden in zwei Wochen **berichten**, was es in Linthe darüber hinaus zu "erfahren" (=Ob_{inf}).

Позиція Ag у ситуації повідомлення з дієсловом *berichten* заповнена іменниками Augenzeugen (див. речення (5а)) і *Nachrichtenagentur Fars* (див. речення 5(б)). У ролі Ag (*Nachrichtenagentur Fars*) має місце метонімічне перенесення за типом ЦІЛЕ→ЧАСТИНА. У більшості таких випадків семантична роль Ag включає дві ролі – Ag і Mode (див. речення (5б). Реалізація метонімії *Nachrichtenagentur Fars* 'інформаційне агентство новин Фарс' (див. речення (5б) в позиції Ag вказує на письмовий спосіб передання інформації (Mode).

Семантична роль Ag у реченні (див. речення (5б) виражено іменником *Magazin*, який конкретизує спосіб передачі інформації, тобто через засоби масової інформації. У даному випадку має місце розщеплення семантичної ролі Ag (див. речення (3), (10)). Для ситуації повідомлення із дієсловами *berichtet i melden* притаманне розщеплення семантичної ролі Ag (див. Рис.3).

Рис. 3 Колокація дієслів berichten, melden

Аналіз реалізації Ag у ситуації повідомлення виявив наявність спільних іменників у даній позиції (див. рис. 3), для яких характерним є метонімічний перенесення за типом ЦІЛЕ→ЧАСТИНА, де ціле це засіб масової інформації, а частина – співробітник або керівник. Виключення становить іменник *Augenzeuge* (див. речення (5а)), який вживається у прямому значенні. Варто зазначити, що позиція Ag у ситуації передачі інформації з дієсловами *berichten* і *melden* заповнена іменниками однієї тематичної групи – «засоби масової інформації» (див. Рис. 3).

Разом експліцитною репрезентацією Ag у роботі відмічені наступні способи вираження суб'єкта передачі повідомлення (див. табл. 1).

(7) Danach soll uber ein Ergebnis der Verhandlungen (=Ob_{inf}) noch in diesem Monat **berichtet** werden (AgØEx , AdrØAx).

У прикладі (7) еліптичний семантичний компонент AgØEx ідентифікується на основі попереднього контексту статті – Die italienische Groβbank Unicredito und die Hypo-Vereinsbank.

Ситуація повідомлення із дієсловом *mitteilen* характеризується переважно синтаксичним вираженням семантичної ролі Ag (див. табл.1). Лише у поодиноких випадках відмічене еліптична реалізація AgØEx.

(8) Für 555 Millionen Euro werden die 173 Filialen den Besitzer wechseln (=Ob_{inf}), wie beide Banken (=Ag) am Montag **mitteilten** (AdrØAx).

Позиція Ag може бути заповнена іменником (див. речення (8)), займенником або власним іменем (див. табл.2). Рис.3 наглядно ілюструє функціонування дієслова mitteilen з іменниками тематичного групи – «установа». Для іменників даної тематичної групи характерно метонімічне перенесення за типом ЦІЛЕ→ ЧАСТИНА, де ціле це установа, а частина – представник цієї установи.

Рис. 4 Колокація дієслова mitteilen

2. **Семантико-синтаксична реалізація Adr**. Характерною рисою для ситуації повідомлення із дієсловом *informieren* є обов'язкова реалізація семантичної ролі адресата повідомлення Adr (див. табл.1), в ролі якого може виступати іменник (див. речення (2), займенник або власне іменник (див. табл. 2). Для ситуації повідомлення із дієсловом *informieren* типовим є реалізація в позиції Adr іменника у метонімічному перенесенні за типом ЦІЛЕ→ЧАСТИНА, де ціле це установа, а частина – представник цієї установи (9).

(9) Mal werden Staatsanwaltschaft (=Adr) und Öffentlichkeit (=Adr) **informiert**, mal nicht.

Рис.4 наглядно ілюструє, що дієслову informieren притаманне синтаксичне наповненість позиції Adr іменниками метонімічного типу ЦІЛЕ→ЧАСТИНА.

Ситуація повідомлення із дієсловами *berichten, melden і mitteilen* характеризується наявністю еліптичних засобів вираження Adr (див. табл. 1), який має узагальнений характер AdrØAx (див. речення (5а), (6)-(8)).

3. Семантико-синтаксична реалізація Ob_{inf}. Обов'язковий компонент ситуації повідомлення **Ob_{inf}** має як експліцитне, так і еліптичне вираження (див. табл.1). У разі експліцитного вираження **Ob_{inf}** реалізовано за допомогою речення (див. речення (1), (4), (6), (8)), займенника (див. речення (5(а)), сполученням «прийменник+ іменник» (див. речення (5(а), (7). Для ситуації повідомлення із дієсловами *berichten i mitteilen* притаманне заповнення позиції Ob_{inf} реченням.

Еліптичне вираження обов'язкового актанта Ob_{inf} характерно для ситуації повідомлення із дієсловами *melden* і *informieren* (див. табл. 1). У разі реалізації прислівника або вказівного займенника (див. речення (5(б) має місце анафоричний спосіб репрезентації Ob_{inf}, тобто анафоричний дейксис (Арутюнова, 1980: 176). У реченні (10) анафоричний дейксис у вигляді вказівного займенника *Das* в позиції Ob_{inf} вказує на попередній контекст повідомлення – *Eines der bestgehüteten Geheimnisse der amerikanischen Geschichte ist gelüftet worden. Mark Felt, ehemals Nummer zwei der Bundeskriminalpolizei FBI, hat sich als Quelle für die Watergate-Enthüllungen bezeichnet.*

(10) Das (=Ob_{inf} ØDeik) **berichtete** die Zeitschrift (=Ag) "Vanity Fair" am Dienstag.

Другий тип еліпсиса Ob_{inf}ØEx відмічено у ситуації повідомлення із дієсловом informieren (див. речення (9)) та ідентифікується на основі попереднього контексту *eine kircheninterne Untersuchung der Sexualmoral*.

4. Реалізація факультативного компонента Mode. У ситуації повідомлення реалізація факультативного компонента має місце в поодиноких випадках і представлено семантичною моделлю Ag-Adr-Ob_{inf}-Mode (див. табл. 1). На спосіб передачі повідомлення можуть вказувати різні компоненти, які визначаються в

рамках речення (див. речення (3), (10), (11)), семантикою дієслова (див. речення (1)) або широкого контексту (див. речення (7) – (9)).

(11) Über sie (=Adr) wird in den Medien (=Mode) häufiger und meist positiv berichtet.

Факультативний актант ситуації повідомлення Mode реалізується переважно за допомогою Ag, семантика якого уточнює спосіб передачі інформації – письмово або усно. Наприклад у реченні (3) позиція Ag заповнена іменниками *Journalisten und Blogger,* семантика яких імпліковано вказує на спосіб передачі інформації через засоби масової інформації і соціальні мережі. У реченнях (10) і (5(б)) Ag реалізовано іменниками, які вживаються у метонімічному перенесенні *Zeitschrift* і *Nachrichtenagetur.* Тобто мова йде про розщеплення семантичної ролі Ag. У роботі відмічене також реалізацію семантичної ролі Mode за допомогою сполучення «прийменник + іменник» *in den Medien* (див. речення (11).

Спосіб передачі повідомлення в межах ситуації надання повідомлення може бути імпліковано у значенні дієслова berichten (див. речення (1)), який має значення «офіційного повідомлення», тобто у письмовій формі. Факультативний актант Mode у ситуації надання повідомлення з дієсловом *berichten* має переважне імпліцитне вираження і лише у поодиноких випадках експліцитне.

Таким чином, синтаксичний аналіз реалізації обов'язкових і факультативного актантів ситуації надання повідомлення з дієсловами *informieren, melden, mitteilen, berichten* виявив наявність повних і еліптичних моделей (див. табл. 1). Як свідчать дані табл.1., усі обов'язкові семантичні компоненти ситуації повідомлення можуть бути не реалізовані на синтаксичному рівні.

Висновки. Встановлено, що для ситуації повідомлення із дієсловами *informieren, melden, mitteilen, berichten* характерна асиметрія семантичних і синтаксичних актантів, тобто із семантичного погляду ситуація надання повідомлення є повною, з синтаксичного – еліптичною.

Ключовою семантичною роллю в моделі комунікативного акту Ag-Adr-Ob_{inf} виступає адресант, який власне і реалізує процес передачі інформації. Проте, матеріал дослідження виявив перевагу пасивних конструкцій у ситуації передачі повідомлення із дієсловом *informiereni* їх поширеність із дієсловом *berichten*. Еліпсис семантичної ролі Ag у даних конструкціях свідчить про важливість інформації, що передається і адресата. У таких випадках семантичні ролі Adr і Ob_{inf} виходять на перший план. Це пов'язано із семантикою дієслів *informieren i berichten*, які вживаються не для передачі інформації до відома, а для ознайомлення із офіціальною інформацією та її подальшого використання у своїй діяльності.

Виявлено, що Agi Adr як учасники ситуації надання повідомлення не є семантично простими. Вони самі відображають цілу ситуацію, тобто виступають пропозитивними. У таких випадках має місце зі згорнутими сентенціональними синтаксичними актантами або метонімія. Імпліцитне вираження семантичних ролей Adr, Ob_{inf} та розщеплення Ag сприяє компресії інформації. Саме комунікативна необхідність і принцип економії мовних зусиль регулює реалізацію Ag або Adr у вигляді метонімічного переносу. Той компонент ситуації повідомлення, який є найбільш значущим передається метонімічний переносом

за типом ЦІЛЕ→ЧАСТИНА. Загалом аналізовані дієслова повідомлення характеризуються можливістю зміщення фокусу уваги як з Ag на Adr, так і навпаки. Проте у більшості випадків їм притаманна семантична і синтаксична реалізація Ag.

Метонімічне вираження позиції Agi Adr дозволяє віднести дієслова *informieren, berichten, melden і mitteilen* до дієслів односпрямованої передачі інформації або за класифікацією О. Я. Гойхмана (1997) до «безпосереднього спілкування», які не передбачають взаємний обмін інформацією.

ЛІТЕРАТУРА

Арутюнова Н .Д. К проблеме функциональних типов лексических значений. В кн.: Аспекты семантических исследований. М.: Наука, 1980, с. 156-249.

Гойхман О. Я., Надейна Т. М. Основы речевой коммуникации. М.: ИНФРА-М, 1997. 272 с.

Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 404 с.

Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики. М.: Языки словянской к-ры, 2004. 607 с.

Устинова Л. П. Глаголы информационной семантики в основных регистрах общения (на материале немецкого и русского языков). Казань, 2013. 19 с.

Ушакова Е. А. Глаголы речи немецкого и русского языков в функциональном аспекте (употребление с конструкцией с прямой речью). Новосибирск, 2005. – С.187-190.

Boguslawski A. Semantic primes for agentive realtions. Sprawy slowa. Warszawa, 1994. P. 330-352.

Stupak I. Positional verbs: derivation, semantics and functioning. Pragmalingustica. 28, 2020a. P. 128-146.

Stupak I. Abgeleitete Kausative Psych-verben im Deutschen und Ukrainischen. Analele Universitatii din Craiova, Seria ŞTIINŢE FILOLOGICE, LINGVISTICĂ. 42, 2020b. S.184-212.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЕ КОМПОНЕНТЫ СИТУАЦИИ ПЕРЕДАЧИ СООБЩЕНИЯ

Инна Ступак

доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры западных и восточных языкови методики их обучения Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогическийуниверситетимени К. Д. Ушинского»

Одесса, Украина

e-mail: stupakinna@pdpu.edu.ua

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8029-4579

АННОТАЦИЯ

Глаголы речевой деятельности составляют значительный пласт глагольной лексики, который характеризуется сложной семантической структурой. В зависимости от характера семантических признаков глаголы речевой деятельности разделяются на три группы, одну из которых представляют каузативные глаголы передачи информации. Последние годы наблюдается рост частотности употребления глаголов передачи информации в разных литературных стилях. Целью исследования является установление наиболее частотных глаголов данной семантики и выявления специфики их функционирования у ситуации сообщения на материале немецких публицистических текстов. Анализ глаголов сообщения проводился с применением электронного корпуса немецкого языка, который позволил проследить динамику употребления 28 глаголов сообщения, выявить четыре наиболее частотных глагола и установить их семантические модели. Ситуации передачи информации предусматривает наличие трех обязательных семантических ролей – агенс, адресат и сообщение. Анализ ситуации передачи информации с глаголами informieren, melden,

mitteilen, berichten выявил асимметрию обязательныхкомпонентов на семантическом и синтаксическом уровнях. Эксплицитная и эллипическая реализация обязательных компонентов зависит от семантики глаголов.

Для ситуации передачи информации с глаголом informieren характерна реализация на синтаксическом уровне двух семантических ролей – адресат и сообщение. Семантическая роль агенса в ситуации передачи информации с глаголами berichten, melden, mitteilen заполнена существительным в метонимическом переносе по типу ЦЕЛОЕ → ЧАСТЬ, где ЦЕЛОЕ – это учреждение, а ЧАСТЬ – сотрудник или руководитель этого учреждения. Второй обязательный компонент ситуации сообщения – адресат, который на синтаксическом уровне имеет эксплицитное выражение преимущественно с глаголом informieren. В ситуации с глаголами berichten, melden, mitteilen семантическая роль адресата идентифицируется с помощью предыдущего контекста. Третий обязательный компонент ситуации сообщения – информация, которая передается, – имеет как эксплицитное, так и дейктическое выражение.

Семантика глагола, коммуникативная необходимость и принцип экономии языковых усилий регулируют реализацию обязательных семантических компонентов ситуации передачи информации. Тот компонент ситуации сообщения, который является наиболее значимым имеет эксплицитное выражение. В целом анализируемые глаголы сообщения характеризуются возможностью смещения фокуса внимания на любой из обязательных компонентов.

Ключевые слова: *глаголы передачи сообщения, семантические роли, синтаксические актанты, расщепление семантической роли, эллипсис.*

SEMANTIC-SYNTACTIC COMPONENTS OF THE SITUATION FOR CONVEYING INFORMATION

Inna Stupak

Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Western and Oriental Languages and Methods of their Teaching, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"
Odesa, Ukraine
e-mail: stupakinna@pdpu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8029-4579

SUMMARY

Verbs of speech activity constitute a significant layer of verbal lexicon, which is characterized bya complex semantic structure. Depending on the nature of the semantic features, verbs of speechactivity are divided into three groups, one of which is represented byverbs to deliver information. In recentyears, there has been an increase in the frequency of use of verbs for conveying information indifferent literary styles. The aim of the study is to establish the most frequent verbs of this semanticsand to identify the specifics of their functioning in the situation for informational transmission on thematerial of German journalistic texts. The analysis of the to deliver information was carried out usingthe electronic corpus of the German language, which made it possible to trace the dynamics of theuse of 28 to deliver information, identify the four most frequent verbs and establish their semanticmodels. The situation for conveying information provides three obligatory semantic roles: agent,addressee and message. The analysis of the situation for conveying information with the verbs informieren, melden, mitteilen, berichten revealed the asymmetry of the obligatory components at the semantic and syntactic levels. Explicit and elliptical implementation of required components depends on the semantics of the verbs.

The situation for conveying information with the verb is characterized at the syntactic level by the implementation of two semantic roles: addressee and message. The semantic role of agent in the situation for conveying information with the verbs berichten, melden, mitteilen is filled with a noun in a metonymic transfer of the type WHOLE→PART, where the WHOLE is an institution, and PART is an employee or the head of this institution. The second mandatory component of the situation is addressee, who at the syntactic level has an explicit expression mainly with the verb informieren.

In the situation with the verbs berichten, melden, mitteilen the semantic role of addressee is identified by the previous context. The third obligatory component of the situation for conveying information – the information that is transmitted – has both explicit and deictic expression. Verb semantics, communicative necessity and the principle of saving language efforts regulate the implementation of the obligatory semantic components of the situation for conveying information. The most significant component of the informational situation has an explicit expression. In general, the analyzed verbs are characterized by the possibility of shiftingthe focus of attention to any of the obligatory components.

Key words: *verbs for conveying information, semantic roles, syntactic actants, semantic role splitting, ellipsis.*

REFERENCES

Arutyunova N. D. (1980). K probleme funkcionalnih tipov leksicheskih znachenij. Vkn.: Aspekty semanticheskih issledovanij. M.: Nauka, 156-249 [in Russian].

Gojhman O. Ya., Nadejna T. M. (1997). Osnovy rechevoj kommunikacii. M.: INFRA-M, 272 [in Russian].

Leuta O. I. (2007). Semantiko-sintaksichni parametri ukrayinskogo diyeslova. K.: Vid-vo NPU im. M. P. Dragomanova, 404 [in Ukrainian].

Paducheva E. V. (2004). Dinamicheskie modeli v semantike leksiki. M.: Yazyki slovyanskoj k-ry, 607 [in Russian].

Ustinova L. P. (2013). Glagoly informacionnoj semantiki v osnovnyh registrah obsheniya (na materiale nemeckogo i russkogo yazykov). Kazan, 169 [in Russian].

Ushakova E. A. (2005). Glagoly rechi nemeckogo i russkogo yazykov v funkcionalnom aspekte (upotreblenie s konstrukciej s pryamoj rechyu). Novosibirsk, 187-190 [in Russian].

Boguslawski A. (1994). Semantic primes for agentive realtions. Sprawy slowa. Warszawa, 330-352.

Stupak I. (2020a). Positional verbs: derivation, semantics and functioning. Pragmalingustica. 28, 128-146.

Stupak I. (2020b). Abgeleitete Kausative Psych-verben im Deutschen und Ukrainischen. Analele Universitatii din Craiova, Seria ŞTIINŢE FILOLOGICE, LINGVISTICĂ. 42, 184-212.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2021

УДК 81’255
https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-11

ПРАГМЕМИ, ЕТНОСИМВОЛИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМИ У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Олег Тищенко
доктор наук, професор, Філософський факультет, Університет Св. Кирила і Мефодія в Трнаві, м. Трнава, Словаччина
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов та перекладознавства Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, Львів, Україна
e-mail: olkotiszczenko@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000–0001–7255–2742

АНОТАЦІЯ
В статті розглянуто перформативні мовленнєві акти (експресиви, комісиви, побажання, прокльони, погрози, застереження тощо) й загалом вигукові фразеологізми в оригіналі та перекладі з точки зору функції адресата, специфіки комунікативної ситуації, символіки та прагматики культурного тексту. Шляхом культурно-семіотичної реконструкції цих одиниць з’ясовано їх семантичну та граматичну структуру й особливості мотивації в кількох лінгвокультурах. У своїй сукупності зазначені вербальні акти, з одного боку, маркують семіотичну структуру наративної структури тексту, а з іншого, свідчать про ідіостиль того чи того автора чи характеризують особливості мовлення персонажів твору та зв’язану з ними гаму емоцій (лайки, інвективи, вигуки обурення, незадоволення тощо).
Матеріалом для дослідження слугували кілька перекладних версій роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита» (українською, польською, словацькою та англійською мовою) та переклади повісті М. Коцюбинського «Fata Morgana» й кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» англійською мовою.
Отримані висновки виявляються суттєвим для з’ясування специфіки національної концептосфери певної культури і з’ясування типів міжмовних відповідників, ідіоматичних аналогів при передачі спільного етнокультурного змісту. Зазначений підхід може бути корисним для нового осмислення таких понять, як одомашнення і адаптація в перекладі, переклад лінгвокультурем, онімів, міфологем і т.ін. Дістала подальшого розвитку теорія фатичних та перформативно-експресивних мовленнєвих актів у лінгвокультурологічному осмисленні.
Ключові слова: *перформатив, інвектива, прокльон, погроза, комісив, вигукова фразеологія, художній текст, перекладацькі трансформації*

Вступ. Останнім часом до досягнень у галузі перекладознавства долучається міжпарадигмальний підхід, зокрема й вагомі здобутки багатьох учених, чиї інтереси лежать у сферах лінгвістики, літературознавства, естетики, поетики, психології творчості, стилістики, семіотики. Як слушно зауважує Т. Є. Некряч, новий вимір перекладознавчим студіям і практиці художнього перекладу додає когнітологія, зокрема, концептуальний аналіз, що бурхливо розвивається в наші дні (Некряч, 2008: 6). Зазначений підхід розвивається в межах кількох польських перекладознавчих шкіл, хоча в своїх витоках він сягає ідей Ю. Найди, Дж. Кетфорда, німецьких мовознавців Г. Феермера та ін., школи герменевтики та семіотичної інтерпретації тексту.

Основні здобутки культурної трансляторики в Польщі зосереджені навколо познанської школи С. Бараньчака і Е. Бальцежана (Barańczak, 1992; Balcerzan, 2010), краківської, представленої працями Е.Табаковської, яка робить акцент на когнітивній інтерепретації перекладу (Tabakowska, 2009). Не можна обійти увагою також і праці Р. Левицького, ідеї якого сконцентровані навколо „kategorii obcości” (категорії свій-чужий у перекладі) (Lewicki, 2000). Дж. Кетфорда (Гаврилюк, 2014: 13).

Актуальність дослідження. Нині невпинно зростає інтерес до перекладу культурно-специфічної лексики, етносимволіки, лексичних, семантико-граматичних засобів перекладу в різних мовах у лінгвокультурологічному річищі, виникають нові запити щодо обґрунтування у сучасному українському перекладознавстві комунікативно-прагматичних стратегій відтворення репертуару образно-стилістичних та когнітивно-дискурсивних засобів в ідіостилі певного автора або кількох авторів. Останні виявляються суттєвими для реконструкції його художньої, семіотичної та культурної рецепції, психології художнього мислення та авторського осмислення художньої картини світу.

Огляд проблематики дослідження. Н. К. Гарбовський слушно зауважує «досить часто перекладач стикається з етнографічними загадками іншої культури...» У загальному сенсі «інше» для перекладача – це інша свідомість, свідомість автора, який породив систему смислів художнього твору. Проникнення в цю систему і становить надзавдання герменевтичного етапу перекладу (Гарбовський, 2010: 110), позаяк саме міжкультурні знання – обов’язковий чинник адекватного перекладу, за допомогою яких можна передавати «глибинний задум та ідеї автора без втрат для оригінального тексту» (Есакова Харацидис, 2014: 116). Послідовне утілення теорії фреймового аналізу дало змогу авторам цілісно описати різні когнітивні скрипти, зокрема, ’прийняття їжі’ залежно від часу доби та інші культуреми у трьох лінгвокультурах (Есакова Харацидис, 2014: 118).

В працях проф. Корольової Т.М., засновника відомої одеської школи перекладознавства, було окреслено ключові засади аналізу художнього тексту з позиції його оцінки (Королева, Логвина, Таркан, 2013: 89), а також виявлено специфіку перекладу різних категорій вербальної і невербальної Інтернет-комунікації, зокрема ідеонімів, з’ясовано їх етнокульутрну специфіку при перекладі англійською мовою (Корольова, Пєліна, Дружина, 2017: 431). О. Дзера та Р. П. Зорівчак наголошують на необхідності дослідження «специфічних національних концептосфер, які актуалізуються у фразеології, побутовому мовленні та мистецтві, у категоріях інтертекстуальності та експліцитних алюзій» (Дзера, 2017: 6).

Мета та завдання дослідження – виявити перекладацькі трансформації прагмем, етнокультурних реалій та лінгвокультурем у художніх текстах М. Коцюбинського та О. Довженка, пов’язаних з загальною прагматичною налаштованістю текстів, їх ситуативно-комунікативною спрямованістю (при порівнянні вихідного тексту з перекладним англомовним) та пошук функціональних, за Ю. Найдою та Л. Л. Нелюбіним, часткових та абсолютних еквівалентів.

Предметом нашої уваги є перформативні акти (побажання, прокляття, погрози, застереження) і загалом експресивно-вигукова фразеологія з різною прагматично-аксіологічною модальністю і ситуативною маркованістю у

художніх текстах. Адже їх культурно-семіотична і лінгвістична реконструкція як у мові оригіналу, так і в перекладі є суттєвою для з'ясування специфіки національної концептосфери певної культури.

Ми не обходимо увагою і деякі вербальні формули, які близькі до присягань, самопроклинань, обіцянок, які, з одного боку, маркують семіотичну структуру наративної структури тексту, з іншого – свідчать про ідіостиль того чи того автора чи характеризують особливості мовлення персонажів твору. Деякі з них близькі до лайок, інвективів, інші становлять чітко спрямовані вербальні акти, пов'язані з магією та ритуалом.

Матеріал та методи дослідження. Нами взято до уваги переклади повісті Михайла Коцюбинського «Fata Morgana» і її перекладу англійською мовою, здійсненим видавництвом «Dnipro publishers» у 1980 році та переклад кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» А. Біленка (Translation into English Dnipro Publishers, 1979).

Задля універсальності зроблених висновків та порівнянь в орбіту нашого пошуку включено також переклад художніх творів М. Булгакова кількома мовами (українською, англійською, польською, словацькою). При розгляді фактичного матеріалу в романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита» нами проаналізовано різні перекладні версії (два переклади українською М. А. Білоруса (2005, далі – ПБ) та Ю. Некрутенка (2006, далі – ПН), до речі, останній здійснений в правописі 1929 р. Далі взято до уваги переклади цього роману польською, (пер. I. Ledwandowska, W. Dąbrowski) та словацькою мовою, пер. J. Štrasser), що є особливо суттєвим для пошуку ідіоматичних аналогів, способів відтворення реалій та з'ясування трансформацій різних типів. І якщо переклад англійською М. Булгакова вже був предметом уваги деяких зарубіжних мовознавців; з останніх праць варто згадати Н. Н. Дзіда (2009), то, як нам видається, переклади польською та словацькою мовами є дещо новими і недостатньо опрацьованими на теренах міжслов'янських перекладознавчих рефлексій. Так, Н. Н. Дзіда запропонував зіставний аналіз оригіналу і перекладів цього роману англійською мовою, що дало змогу в принципі виявити асиметричні риси картин світу автора і перекладача (Дзида, 2009: 38).

Результати та дискусія. Варто зауважити, що мовленнєві дії неоднорідні і мають досить складу природу та онтологію. Так, в межах комісивів виокремлюють принаймні чотири різновиди актів обіцянки і зобов'язання: нейтральна обіцянка, обіцянка-запевняння, обіцянка-уступка і клятвенна обіцянка (Маслова, 2010: 59). З цього погляду побажання – це передусім директиви й перформативи, які мають значний емоційно-експресивний потенціал і виконують, на думку дослідників, кілька функцій: власне магічну (відворотні формули й клятви), етикетну (контактно-регулюючу) та емоційно-виражальну (Кузь, 2000: 10).

С. Форманова розглядає прокльони як національно специфічний різновид інвектив (Форманова, 2012: 176). Звертаючись до теорії перформативного висловлювання, А. Ю. Маслова зауважує, що теорія мовленнєвих актів сформувадась на підставі спостережень дослідників над різними типами висловлювань, які при своєму вербальному утіленні виявляються здійсненням сказаного: обіцяю вам – дія обіцянки; прошу Вас – дія прохання, клянусь Вам – дія клятви, запевняння (Маслова, 2010: 54).

Водночас наявність подібних прагматичних обставин, а також часто-густо експліцитно вираженого спонукання-дії, на виконанні якого виконавець змушений зупинити свій вибір, дозволяє зараховувати мовний акт загрози до директивів. Наприклад, при перекладі директивів у художньому тексті слід вважати не тільки на комунікативну ситуацію у наративній структурі твору, а й на пресупозиції, з якими вона пов'язана.

Важливо підкреслити, що спонукання, яке міститься в загрозі, зазвичай, виражає цілий спектр прагматичних значень: категоричний директив, заборону, наказ, нейтральний директив – пораду, пом'якшений директив, превентив – прохання, близьке до застереження (Маслова, 2010: 79). Дяків Х. в межах мовленнєвого жанру "застереження" в українській і німецькій мовах виділяє застереження-зауваження, застереження-попередження, застереження-пораду, застереження-переконування, застереження-настанову і застереження-розпорядження (Дяків, 2012: 5).

Передусім зупинимося на найголовніших аспектах міжкультурних зіставлень семантики і прагматики фразем, культурем, інтертекстем в культурному (художньому) тексті з огляду на пошук еквівалентів, зокрема, ідіоматичних аналогів, алюзій, порівнянь тощо.

По-перше, спостерігаємо такі типи зіставних корелятів з відмінною мотивацією: а) співвідношення **A1-B2-C3||D0** (де А – мова оригіналу, В – українська, С – польська, D – словацька, цифри означають відмінність мотивації, образності), тобто в трьох мовах фразеологічні одиниці мають різну мотивацію, в одній із мов – четвертій – образність взагалі відсутня. Так, ідіоми, що позначають щось недоречне, сказане не до ладу: Я – историк, – подтвердил ученый и добавил ***ни к селу ни к городу***: – Сегодня вечером на Патриарших прудах будет интересная история! (с. 21), – укр. – Я – історик, – підтвердив вчений і докинув ***ні сіло ні впало***: – Сьогодні ввечері на Патріарших буде цікава історія, польськ. – Jestem historykiem potwierdzii uczony i dodai ni ***w pięć, ni w dziewięć****:* Dzień wieczorem na Patriarszych Prudach wydarzy sik nadzwyczaj interesuęca historia...

По-друге, подібні за прагматичною налаштованістю такі міжмовні аналоги (A1 B2 C3 D4): Да, человек смертен, но это было бы еще полбеды. Плохо то, что он иногда внезапно смертен, ***вот в чем фокус!*** (с.18), – укр. Так, людина смертна, але це було б ще півбіди. Погано те, що інколи вона раптово смертна, ***ось у чому штука! –*** польськ. Tak, człowiek jest śmiertelny, ale to jeszcze pół biedy. Najgorsze, że to, iż jest śmiertelny, okazuje się niespodziewanie, ***w tym właśnie sęk!*** (с.19), – словацьк. „Áno, človek je smrteľný, no to by ešte nebolo to najhoršie. Zlé je to, že niekedy je smrteľný okamžite***, v tom je celý vtip*!** (s.16).

Почасти неідентичними виявляються і способи вираження порожнечі, відсутності, категоричної або непрямої відмови (модель **A1=B1-C2-D3**), наприклад, в польській у складі ідом актуалізується образ Соломона: Нету, нету, – успокаивала добросердечная Прасковья Федоровна, ***– а на нет и суда нет...***(с.169), – польськ. Nie masz, nie – uspokajała go dobrotliwie Praskowia Fiodorowna. – ***A z pustego i Salomon nie naleje*** (s.208). В словацькому перекладі вислів має дещо іншу внутрішню форму: „Nemáte, nemáte," upokojovala ho dobrosrdečná Praskovia Fiodorovna, „***kde nič nie je, ani čert neberie*** (s.167); в оригіналі та обох перекладних версіях українською компонентний склад і лексичне наповнення збігаються.

Те ж саме стосується деяких вигукових фразем зі значенням обурення, здивування і т. ін. з наявними в них історичними реаліями (**A1 B2 C3 D4**): ***Здравствуйте, я ваша тетя!*** – воскликнул Римский и добавил: – ***Еще сюрприз!*** – ***Лжедмитрий,*** – сказал Варенуха и заговорил в трубку телефона (с.106) – укр. ***От тобі й маєш*** – вигукнув Римський….. ***Лжедмитрій***… (с.118), — польськ. ***Moje uszanowanie!*** — zawołał Rimski i dodał — ***jeszcze jedna niespodzianka! Samozwaniec***! — oświadczył Warionucha i powiedział do słuchawki telefonicznej... (s.128), – словацьк. ***Dobré ráno, stará mama!*** — zvolal Rimskij. Ďalšie prekvapenie! ***„Lžidmitrij***," — povedal Varenucha a vytočil číslo (s.103).

По-третє, непрямі номінації образ, принизливих кличок і прізвиськ, метафорика й аксіологія інвективів, зокрема оцінних прозивалок, спільні і відмінні способи передачі негативної оцінки, несприйняття, бажання когось позбутися тощо: Вы – атеисты?! – Да, мы – атеисты, – улыбаясь, ответил Берлиоз, а Бездомный подумал, рассердившись: «***Вот прицепился, заграничный гусь!»*** (с.14), – укр. Так, ми – атеїсти, – з посмішкою відповів Берліоз, а Бездомний подумав, розсердившись: "***Ото причепився, гусак закордонний!"***, – польськ. Tak, jesteśmy ateistami uśmiechając się odpowiedział Berlioz, a Bezdomny rozeźlił się i pomyślą: „***Ale się przyczepił, zagraniczny osioł!"*** (s.15) – словацьк. Áno, sme ateisti," s úsmevom odpovedal Berlioz, no Bezdomovec si nasrdene pomyslel: ***Čo domŕza, kuvik akýsi zahraničný*** (s.14).

По-четверте, фраземи та ідіоми з архетипною символікою дороги, просторовою семантикою, мотиваційно пов'язані з віддаленням небезпеки, відсиланням до нечистих місць або віддаленням, при наявності різних вихідних когнітем (*Чорт, зуби*, *образ Пекла*). При цьому в усіх мовах граматична структура виявляється подібною, а лексичний склад і образність різняться (або ж наявні синонімічні варіанти), тобто маємо справу з неповною еквівалентністю і пошуком аналогів: О нет! – воскликнула Маргарита, поражая проходящих, – согласна на все, согласна проделать эту комедию с натиранием мазью, согласна ***идти к черту на куличики*** (с. 262), – укр. О ні! – вигукнула Маргарита, вражаючи перехожих. — Я згодна на все, згодна доконати цю комедію з натиранням мастю, згодна йти навіть ***до чорта в зуби***. Не віддам! (ПБ, с. 240) – польськ. – O, nie! – wprawiając w zdumienie przechodniów zawołała Małgorzata. – Zgadzam się na wszystko, zgadzam się na tę komedię z wcieraniem maści, zgadzam się jechać, ***gdzie diabeł mówi dobranoc!*** Nie oddam! (s. 279), – словацьк. „Nie, nie!" – vykríkla Margaréta na veľký údiv okoloidúcich. Súhlasím so všetkým, pristávam na tú komédiu s krémom, pôjdem hoc ***aj do horúceho pekla*** (s. 222).

По-п'яте, близькі до погроз або застережень прагмеми і фраземи зі структурою порівняння, з відмінною мотиваційною структурою в двох або кількох мовах: ***Сиди там тише воды, ниже травы*** и ни о каких квартирах в Москве не мечтай (с.197) – польськ. Natychmiast wracaj do Kijowa – mówił dalej Azazello – ***siedź tam cicho jak mysz pod miotłą*** i niech ci się nawet nie śni o żadnych mieszkaniach w Moskwie. Jasne? (s. 245); погрози-запитання і лексико-фразеологічні способи їх маніфестації у зіставлюваних лінгвокультурах, наприклад, пом'якшений директив-запитання, близьке до застереження (**A1 B2 C3 D4**)): Ты будешь в дальнейшем ***молоть всякую чушь***? – грозно спросил Фагот у плачущей головы, укр. – Ти будеш ***надалі варнякати казна-що***? – грізно спитав Фагот у голови, що плакала, – польськ. Będziesz jeszcze ***plótł duby smalone***? — groźnie zapytał plączącą głowę Fagot (s. 153), — словацьк. „Budeš ešte ***trepať kadejaké kraviny?"*** — výhražne sa spýtal Fagot plačúcej hlavy (s.124).

По-шосте, мотиваційні відмінності у фразеологізації актів погроз і застережень або способи представлення заклинань, клятьби, обіцянок, спільні й відмінні риси посилів, проклять, лайок, вигуків зі значенням 'відчепитись, забиратися геть' тощо. Зазвичай, вони вимагають спеціального розгляду крізь призму зв'язку не тільки з граматичною структурою висловлювань і наявних структурно-семантичних перетворень і варіантів, але й у тісному зв'язку із символічною мовою традиційної культури, елементами вербальної магії, замовлянь, давніх вірувань. Так, за нашими даними, переважна більшість посилів мотивовані ідеєю нечистого локусу, дороги, пропадання, зникнення, западання, провалу і пропасті (див. Жуйкова, 2007: 193).

На цих прагмемах та вербальних актах ми й дозволимо собі зупинитися детальніше.

Переклад прагмем та вигукових фразем у полікультурному тексті (принцип міжмовних зіставлень функціонально і семіотично еквівалентних одиниць)

Насамперед розглянемо типологічно подібні способи відтворення ситуативних контекстів в різних мовах, в яких акт погрози близький, скажімо, до застереження: За мной, читатель! Кто сказал тебе, что нет на свете настоящей, верной, вечной любви? ***Да отрежут лгуну его гнусный язык! –*** укр. ***Хай відріжуть брехунові його мерзенний язик*** (ПБ, с. 228), — польськ. Za mną, czytelniku! Któż to ci powiedział, że nie ma już na świecie prawdziwej, wiernej, wiecznej miłości? ***A niechże wyrwą temu kłamcy jego plugawy język!*** (s. 265), — словацьк. Nasleduj ma, čitateľ! Kto ti povedal, že na svete nie je naozajstná, verná, večná láska? ***Nech tomu luhárovi vyrežú jeho odporný jazyk!*** (s. 211). Прикладом превентивів є й такі: Так вы не унимаетесь? – закричал администратор в ярости, – ну смотрите же! ***Поплатитесь вы за это, –*** он еще прокричал какую-то угрозу, но замолчал, потому что почувствовал, что в трубке его никто уже не слушает (с. 128); – укр. А, так ви не вгамовуєтесь? – закричав адміністратор, лютуючись. – ***Ну начувайтесь! Перепаде вам за таке!*** – Він ще прокричав якусь погрозу, але змовк, бо відчув, що в рурці його ніхто вже не слухає, – польськ. Przestanie pan czy nie!? – krzyknął rozwścieczony administrator. – No, poczekaj! ***Zapłacisz ty mi za to!*** – Iwan Sawieliewicz wywrzasnął jeszcze jakąś pogróżkę, ale zaraz zamilkł, ponieważ wyczuł, że po tamtej stronie nikt go już nie słucha (s. 136), – словацьк. „Takže vy neprestanete?" zúrivo skríkol tajomník. „***Dajte si pozor! To si odskáčete*!"** Ešte vykríkol nejakú vyhrážku, no zmĺkol, uvedomil si, že už ho nik nepočúva. (s. 110). За такою ж прагматичною і семантико-граматичною структурою організовані і такі міжмовні кореляти: Гражданин! – опять встрял мерзкий регент, – вы что же это волнуете интуриста? ***За это с вас строжайше спросится!*** (с. 57), – укр. Громадянине! – знову встряв мерзенний регент. – Навіщо ви дратуєте інтуриста? ***За таке ви якнайсуворіше відповісте!*** – польськ. Obywatelu – znowu włączył się do rozmowy ohydny regent. – ***Jakim prawem denerwujecie zagranicznego turystę? Drogo za to zapłacicie!*** – словацьк. Občan! opäť sa pritrel odporný regenschori. ***Prečo obťažujete zahraničného turistu? To si zodpoviete! –*** англ. "Look here, citizen,"

put in the horrible choirmaster again. “ What do you mean by upsetting this foreign tourist? ***You”ll have the police after you*!** “ The dubious professor put on a haughty look, turned and walked away from Ivan, who felt himself beginning to lose his head (с. 26). Тільки в англомовній версії перекладу фрази герою погрожують викликом поліції.

Зауважимо, що межа між звичними вигуковими фраземами, злопобажаннями, посилами та інвективами у полімовному перекладі виявляється дуже хисткою. Так, наприклад, при перекладі булгаківської фрази в одних мовах представлені чисті сфразеологізовані вигуки обурення чи здивування, як-от в російській, українській чи польській. Однак в словацькій мові їм відповідає оптативна конструкція: А почему вас, собственно, доставили к нам? – Врач, внимательно выслушав обличения Бездомного. – ***Да черт их возьми, олухов!*** Схватили, связали какими-то тряпками и поволокли в грузовике! – укр. ***Та чорт би їх побрав, йолопів безмізких***! Схопили, зв’язали якимсь ганчір’ям і притарабанили на вантажівці! (ПБ, с. 12) ***Та чорт би їх побрав, тих йолопів****!* Схопили, зв’язали якимось ганчір’ям і поволокли на вантажівці. (ПН, с. 67), польськ. A dlaczego właściwie przywieziono pana do nas? ***Cholera ich tam wie, idiotów!*** Złapali, związali jakimiś szmatami i przywieźli ciężarówką!, словацьк. „A prečo vás vlastne priviezli k nám?“ spýtal sa lekár, keď si pozorne vyprčul Bezdomovcove obvinenia. ***„Bodaj ich čert zobral, somárov!*** Schmatli ma, po viazali voľajakými handrami a odvliekli na nákladiaku!“(s. 66), — англ. ***God knows, the blockheads!*** They grabbed me, tied me up with some filthy rags and dumped me in a lorry! (p. 37). Як бачимо, англійському перекладному рішенні актуалізовано інвектив, контекстуальний аналог образливого зверетання: Бог його знає, ***бродяги!*** Вони схопили мене, зв’язали брудними ганчірками і кинули у вантажівку!

Для передачі деяких негативних посилів використовується як принцип ідіоматичних аналогів, так і використання безобразних відповідників. Так, приміром, останні маємо в польській (де загалом вихідний ідіоматичний контекст замінений вільною конструкцією), а в словацькій йому відповідає синтаксичний конструкт з яскраво вираженим експресивом-прокляттям, при цьому образи в українській мові збігаються: Почему, собственно, я так взволновался из-за того,что Берлиоз попал под трамвай? – рассуждал поэт. – В конечном счете, ***ну его в болото!*** Кто я, в самом деле, ***кум ему или сват*?** (с.116), – укр. ***Зрештою, ну його в болото!*** Хто я, ***справді, кум йому чи сват*** (ПБ, с.129), – польськ. Właściwie dlaczego tak się zdenerwowałem, kiedy Berlioz wpadł pod tramwaj — rozważał. — ***Ostatecznie, co mi do tego? Co to, mój brat albo swat?*** (s.142), – словацьк. Prečo ma vlastne tak rozrušilo, že Berlioza prešla električka, uvažoval básnik. ***Čo ma po ňom, nech ho para tlačí! Čo som jeho kmotor či svat?*** Ak sa nad tým hlboko zamyslím... veď ja som vlastne nebožtíka ani poriadne nepoznal.

Як бачимо, в російській та українській образність збігається і зв’язана із семантикою віддлення, відсилання до нечистого локусу - *болота*, а в словацькій представлений чистий фразеологізований прокльон, на відміну від польського перекладу, де подібна прагматика взагалі відсутня. До речі, в словацькій мовній картині світу вислів реконструюється як звичне чортихання, зокрема, як

відповідник російських *чёрт возьми (побери)*! ніж. hovor, (vyjadruje kladné í záporné emócie) *do čerta!*, *do frasa!*, *do paroma!*; *nech to para tlačí* (Dorotjaková V., Durčo, 1998: 595), будь ты (он, оná, оно, вы, они) неладен (неладна, нелйдно, неладны) – *bodaj ťa (ho, ju, ho, vás, ich) čerti vzali (porantalo), nech ťa (ho, ju, vás, ich) parom berie (para tlačí)* (Dorotjaková V., Durčo, 1998: 36).

Ще один тип вербального акту, пов’язаний із значенням *’йти геть, забиратися’,* має спільну внутрішню форму вираження, при цьому у таких побажаннях реалізується різна просторова семантика руху, виражена відмінним акціональним кодом в паралельних текстах – *катитесь отсюда!* – укр. *котіться звідси!* – польськ. *Zjeżdżaj stąd* – словацьк. *Vypadnite!* Подібні вислови М. Жуйкова розглядає у семантичному полі магічних формул *Туди і дорога* (Жуйкова, 2007: 207).

Очевидно, у випадку оригінального тексту йдеться про трансформовані залишкові формули-прагмеми, що утворюють спільне структурно-семантичне гніздо або навіть модель. Останні в різних локальних традиціях вживаються і як погроза, і як прагнення когось позбутися, і функціонують як магічний перформатив, і як аналог лайки. В словниках такі вислови подаються як стилістично знижені, просторічні і лайливі: *Иди (катись) к чёртовой бабушке!* (Мокиенко, Никитина, 2007: 23), *Катись колбаской по улице (по Малой) Спасской!* (Мокиенко, Никитина, 2007: 299), *Катись катущим камнем!* (псковське) *Проклинать катущим камнем кого*. «сильно ругать, проклинать кого-л» (Мокиенко, Никитина, 2007: 273), *Катись к кобыле под хвост чай пить!* «вимога піти і не заважати кому-небудь» (Мокиенко, Никитина, 2007: 293) і под.

У міфологізованому побуті М. Булгакова трапляється кілька контекстів, пов’язаних з емоційними перформативами-кліше з різною образністю при їх перекладі в чотирьох слов’янських мовах. Так, вислів в мові-оригіналі – ***А чтоб вам провалиться! Поесть не дадут.*** Не пускай никого, меня нету, нету (с.16) відтворюється в цільових текстах такими образними аналогами: в українських перекладних версіях, в одній із яких концептуалізується семантика поганого шляху, дороги або ж ідея семіотичного низу – *провалля під землю*, як і, до речі, в польській наївній картині світу – укр. ***А позападатися б вам! Попоїсти не дадуть***. Не пускай нікого, мене нема, немає...(ПБ: 114); – ***А пуття б вам не було!*** Поїсти не дають. Не впускай нікого, мене немає, немає (ПН: 98); – польськ. ***Żeby ich ziemia pochłonęła!*** *Nawet zjeść nie dadzą!... Nie wpuszczaj nikogo, nie ma mnie, nie ma*... (s.123). Натомість у словацькій знаходимо відсилання до нечистого локусу або міфологемний архетип, видозмінений у звичайний вигук незадоволення, роздратування: ***Choď te do čerta!*** Človeku sa ani najesť nedajú. Nikomu neotváraj, nie som doma! (s. 94). При цьому в англомовному перекладному рішенні будь-яка образність взагалі відсутня, при збереженні негативної емоційної тональності.

Просторова семіотика концепту шлях у негативному забарвленні представлена в українській та інших слов’янських мовах, зокрема у відомій збірці М. Номиса: *А щоб ти на добрий путь не зійшов*! *Бодай вас на роспуття розвело, як ви (ведете,— що там мучите, чи що)! Щоб їх путь погибла! Бодай его путь пропала навіть! Щоб твоя и путь заклекотіла! А будь тобі*

непутно! (Номис, 2004: 90). Кілька синонімічних висловів зі структурно-семантичною варіативністю складників зафіксовано і в польській МКС: *Niech mnie ziemia pochłonie (pogrzebie)*, *Niechaj nas lepiej twój piorun wystrzela lub żywych ziemia pogrzebie,* (A. Mickiewicz), *Niech mnie ziemia żywcem pogrzebie*, *jeżeli kłamię, Niech się na miejscu w ziemię zapadnę*, *jeśli to nie moja ziemia*, *Ziemia niech się*, *która pod stopami*, *rozpada*, *jeśli łgam, Niech się ziemia święta pode mną zapadnie*, *jak łżę* (зазначені звороти виступають як своєрідний тип клятьби на підтвердження правдивості слів чи вчинків і є залишком присягання землею) (Świrko, 1969-1978, III: 869). Український етнограф М. Сумцов звертає увагу на мотив поїдання землі у казках: вовк клянеться, божиться їсти землю; в одній смоленській казці жінка на підтвердження своїх слів з'їдає шматок землі і т.ін. (Сумцов, 1896: 12).

Типологічно подібну семантико-граматичну структуру мають і такі вербальні комісиви: Нету у меня! Нету, ***богом клянусь, никогда в руках не держал! –*** отчаянно вскричал председатель (с.117), — укр. Нема в мене! ***Нема, богом присягаюсь, ніколи в руках не тримав! —*** на одчай душі зарепетував голова, — польськ. - Nie mam nic więcej! ***Nie mam, przysięgam na Boga! Nigdy niczego podobnego nawet w ręku nie miałem!*** — rozpaczliwie krzyczał prezes (s. 124), — словацьк. „Nemám! Nemám, ***prisahám, nikdy som tie peniaze nemal v rukách! —*** zúfalo vykríkol predseda (s. 99).

Різні прагматичні реєстри та образні засоби перекладу реалізуються і в ситуації передачі в кількох мовах кількох прагмем, коли ми маємо їх своєрідне нанизування (акти-посили і злопобажання переплітаються з клятвенними обіцянками та іншими засобами вираження емоцій). Задля демонстрації цих міркувань розглянемо детальніше такий фрагмент тексту і перекладні версії. Так, в Розділі 15 «Сон Никанора Івановича» герой Босой присягається, що він не брав жодної валюти і ніколи її не тримав в руках. Отже, у вихідній мові маємо: Бог истинный, бог всемогущий, – заговорил Никанор Иванович, – все видит, ***а мне туда и дорога***. В ***руках никогда не держал*** и не подозревал, какая такая валюта! — укр. Бог істинний, Бог всемогутній, — заговорив Никанор Іванович, — усе бачить, ***а мені туди й дорога***. В ***руках ніколи не тримав***, гадки-думки не мав, яка вона така валюта! — Господь мене кара ***за скверну мою***, — з почуттям вів далі Никанор Іванович… (ПБ: 173; ПН: 153), – польськ. Boże Wielki, Boże Wszechmogący! — zaczął mówić Bosy — ty wszystko widzisz, ***dobrze mi tak!*** *Żadnej waluty* ***na oczy nie widziałem, nie mam zielonego pojęcia,*** o jakiej walucie mowa! Отже, в трьох мовах прагматична налаштованість тексту є подібною (типові граматичні конструкції присягання і пов'язані з ними пресупозиції і інтенсифікатори, *розплата і кара за гріхи*). Пор. польські трансформації, де зворот ***туди і дорога*** взагалі опущено, натомість з'являється прагматичний, модальний маркер (знак розплати за вчинки) - ***dobrze mi tak!*** та ідіом – ***nie mam zielonego pojęcia***. При цьому соматичний код фразем у зіставлюваних мовах також виявляється відмінним (***в руках ніколи не тримав*** - польськ. ***na oczy nie widziałem***). Словацький перекладач для реконструкції цього змісту використав подібні конструкції і здебільшого вільне лексичне наповнення. При цьому опущено російський відсилальний зворот (*туди і дорога*): Pán je spravodlivý, Pán je všemohúci, — prevravel Nikanor Ivanovič, „on

všetko vidí, on vedie moje kroky. Nikdy som ***nemal v rukách valuty,*** veď ja ani neviem, čo to je! Pán ma trestá za moje hriechy…Натомість при передачі істинності сказаного спостерігається відмінна мотивація синтаксичних і емоційних формул, що особливо яскраво можна продемонструвати фразеологізмом на позначення правди у словацькій мові, пор.: Прописывал за деньги, ***не спорю, бывало***. Хорош и наш секретарь Пролежнев, ***тоже хорош! Прямо скажем***, все воры в домоуправлении. Но валюты я не брал! – укр. Прописував за гроші, ***не криюсь, бувало! Ніврoку і наш секретар*** Пролежньов, теж гарний! ***Просто сказати***, усі злодії в будинкоуправлінні. Але валюти я не брав! (с.173) – польськ. Meldowałem za pieniądze, ***nie przeczę, zdarzało się***. I nasz sekretarz Proleżniew ***też jest dobry***, też dobry! ***Prawdę mówiąc***, w naszej administracji ***złodziej na złodzieju i złodziejem pogania***... Ale waluty nie brałem!

Як бачимо, в перекладних інтерпретаціях в польській мові вкраплений фразеологізм, який відсутній в мові-оригіналі, а в словацькій до того ж для передачі ідеї правди ужито ідіом з мотивом чистоти та оціночний апелятив зі значенням кепкування, здивування (***tiež pekný vtáčik*** – досл. Теж хороша пташка): Prihlasoval som za peniaze, nepopieram, stalo sa. A náš tajomník Proležňov je ***tiež pekný vtáčik***. ***Nalejme si čistého vína***, všetci v domovej samospráve sú zlodeji. Ale valuty som nevzal! (s.158). Останній вислів в словниках словацьких фразеологізмів фіксується як типовий образний гештальт, хоча вихідні когнітеми відрізняються. Зокрема, він представлений у відомій збірці словацьких прислів'їв та приказок А. Затурецького: *nalít někomu čistého vina* =řící mu pravdu; řící mu něco přímo – Щось сказати комусь прямо, відверто (Záturecký, 2018: 386).

Натомість в англомовній версії такі прагматичні і перформативні маркери взагалі відсутні, тому англомовна конструкція виглядає менш емоційно забавленою, нейтральною.

Підкреслимо, що формули присягання землею виявляються своєрідною культурною і семіотичною універсалією. О. Бєлова, Л. Виноградова, А. Топорков зауважують, що мотиви, пов'язані із землею (хтонічним низом) у прокльонах звичайно виступають як побажання смерті: англ. *A mountain landslide down upon you*, укр. (закарпатське) *Земля би ти побила*, *Земля би тя помкла*, *Наївбися сирої землі*, болг. Тая земя у очите му ожива (СДЭС, т. 2, с. 318), Земята да го погътне, Земята да се разтвори, та жиф да го погълне (БНТ-ППГ, с. 577), Дано в земята пойдеш (БНТ-ППГ, с. 575), Дано го земя изпие (БНТ-ППГ, с. 575), ч. *Aby sis do země propadl*, *Ať tě zem pohltí* (ČSVS, d. 3, s. 310) (детальніше див.: Павловська, 2009: 90-91). С. Плав'юк зауважує, що вислів *Аби тебе сира земля не приняла* вважається важким і сильним, небезпечним прокльоном — Щоб ти гробу ніде не мав (Плав'юк, 1998: 302).

Переклад прагматичних фразем, ідіоматичних аналогів та лінгвокультурем у двомовному перекладному тексті

За нашими даними в різних жанрах двомовних текстів (повістях, авторських казках тощо) питома вага розгляданих прагмем є різною. Так, перформативні акти-прокльони як засіб вираження емоцій в авторських казках О. Уальда становлять тільки 1% (на відміну від звичних вигукових конструкцій), при цьому в цільовому тексті функціонують трансформовані образи-міфологеми. Так, при перекладі казки О. Уальда «Хлопчик-зірка та ін. казки» українською мовою (див. зокрема: *Хлопчик-зірка та інші казки* / Оскар Вайльд; пер. з англ. Ілька

Корунця. – К. : Знання, 2016. – 207 с.) здійснено компенсаційну заміну міфологічного персонажа за спільними ознаками образу, місця, зовнішнього вигляду тощо – *перелесник*: пор. ***Accursed be the*** *Fauns of the woodland, and accursed be the singers of the sea!* ***Хай будуть прокляті*** *всі оті перелесники, і хай будуть прокляті оті морські співці!* ***Perdition seize the naughty fowl -*** *he muttered* – укр. ***Погибель на тебе, поганий півню! -*** промимрив він (с.109, 185). У цьому разі *Faun-Фавн* (одне з найдавніших божеств у римській міфології; покровитель лісів, отар і пастухів) українською перекладено як *перелесник* (про *перелесника* див: Жайворонок, 2006 : 440).

В художній літературі (у творах М. Коцюбинського та О. Довженка) подібних висловів набагато більше, їхні образи досить варіативні і національно марковані, насичені своєрідними реаліями та культуремами, в основному безеквівалентною лексикою або регіоналізмами. Вирізняються і зв'язані з ними типи перекладацьких трансформацій. Розглянемо їх детальніше.

Емотивно-експресивні вигукові образні знаки, близькі до лайливих реакцій – для вираження незадоволення, роздратування, обурення тощо. В складі цих конструкцій часто функціонують різні міфологічні істоти, деякі назви хвороб, що вживаються як лайка (чорт, злий дух, пекло – ***hell with you***): Вірите, Хомо… – Ну, ну... не маєш? ***Чорт із тобою...*** теж «фабрикант»! Я йду... **—** англ. Do you trust me, Khoma? Yeah, yeah, your pocket's empty. ***The hell with you*** – industrialist! I'll be seeing you (Kotsyubynsky, 1980: 43).

Наведемо кілька прикладів з кіноповісті О. Довженка, при цьому звернемо увагу на особливості їх перекладу. ***Та щоб, бодай тобі кістка в горло!*** – англ. ***Oh go and choke on a bone!*** (Dovzhenko, 1982: 5). Зазвичай, побажання смерті можуть бути символічно пов'язані із пеклом: ***Ось будеш ти смалитись у пеклі за отакі слова****! — заступився за господа дяк* – англ. ***You'll burn in hell for such words!*** – *the sexton interceded on God's behalf* (Dovzhenko, 1982: 44).

Зауважимо, що подача у словниках цих висловів мало чим відрізняється від оригінальної подачі у О. Довженка, за виключенням незначних їх трансформацій в цільовому тексті (компонентний склад в англомовному тексті й оригіналі здебільшого збігається). Проте знову ж-таки трапляються опущення і заміни. Так, англійське дієслово *choke* – 'задихнутись' замінює оригінальне: **Бодай (хай, щоб** і т. ін.**) йому (тобі кістка в горло** і т. ін.**)** — уживається для вираження побажання, щоб хто-небудь замовк. Негативному вислову ***Куди ти, бодай тобі ноги повсихали****!* відповідає в англомовному варіанті ***Where are you running, you little scamp?*** (Dovzhenko, 1982: 10). Якщо уважно придивитися до цих конструкцій, можемо спостерегти таке: замість еліптично згорнутого вислову в українській (з граматичною конструкцією модального оптативу) в англійській маємо компенсаційну заміну. Водночас замість метафоричної конструкції *ноги би тобі повсихали* вживається експресивний інвектив – *little scamp* - маленький негіднику – Дослівно: *Куди ти біжиш*, *маленький негіднику?*

Розглянемо ще один фрагмент тексту О. Довженка.

Куди ти тютюн ламаєш, ***бодай тобі руки і ноги поламало! А бодай би ти не виліз з того тютюну до хторого пришествія! Щоб ти зів'яв був, невігласе, як ота морковочка зів'яла від твоїх каторжних рук!*** англ. – *Stop breaking the tobacco,* ***may your hands and feet break! And may you rot in that tobacco patch till doomsday. May you wilt, you brat, like those carrots which your filthy hands tore out!*** (Dovzhenko, 1982: 10).

У цьому разі при перекладі англійською загальна образність перекладних еквівалентів дещо зберігається, проте замість побажання *зів'янути* як коду деструкції і смерті в цільовій мові застосовується синонімічна заміна *tobacco patch* – нікотиновий пластир, а *вторе пришестя* лексично замінюється на – *till doomsday* 'судний день'. А тому дослівний переклад має такий вигляд: *And may you rot in that tobacco patch* till doomsday – Щоб ти зігнив в цьому нікотиновому пластирі до судного дня.

Подібна стратегія перекладу обрана і при інтерпретації хрононімів (*Свята Паска* і *Різдво*): ***А щоб тебе побило святе різдво*** *або:* ***Побий його свята паска*** – англ. ***May Holy Christmas smite you*** *or* ***May Holy Easter smite you*** (Dovzhenko, 1982: 10); в іншому місці читаємо: ***Будь ви неладні, душогуби****. Іду*, де оціночний номен-інвектив *душогуб* замінено на більш нейтральний *murderer:* ***Shame on you, murderers!*** До речі, остання фраза в англійській мові замінює український відповідник – *будьте ви неладні* на – *нехай Вам буде соромно* зі значенням несхвалення, обурення, незадоволення.

Чимало національно-культурних реалій (*голос зозулі*), власних назв при позначенні хрононімів, релігійно маркованих понять (*святий омофор*, агіонімів, назв святих патронів-покровителів в християнській календарній традиції (*Миколай-угодник*, *Святий Юрій*, *Святий Григорій на білому коні*, церковнослов'янізм *десниця*) в мові-перекладу зазнають лексико-семантичних замін. Як правило, має місце опущення або описовий переклад, а власні імена здебільшого перекладаються за допомогою лексичних ресурсів англійської мови: *Мати божа, царице небесна,— гукала баба в саме небо,— голубонько моя, святая великомученице****, побий його, невігласа, святим твоїм омофором****! Як повисмикував він з сирої землі оту морковочку,* ***повисмикуй йому, царице милосердна, і повикручуй йому ручечки й ніжечки, поламай йому, свята владичице, пальчики й суставчики.*** *Царице небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене, за мої молитви,* ***щоб ріс він не вгору, а вниз, і щоб не почув він ні зозулі святої, ні божого грому.*** *Миколаю-угоднику, скорий помочнику, святий Юрію, святий Григорію на білому коні, на білому сідлі,* ***покарайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли, та бодай його шашіль поточила...*** – англ. *Mother of God, the Blessed Virgin, Grandma cried to the skies, "my ministering spirit, my holy martyress,* ***smite that dunderhead with your holy omophorium****! Our merciful Lady,* ***twist and pluck out his little hands and feet just like he plucked those carrots out of the damp ground, and break his little fingers and joints****. Queen of Heaven, my merciful mediator, intercede on my behalf, hear my prayers,* ***that he grow not upward, but downward, that he never hear the holy cuckoo or the thunder!*** *Come, St. Nicholas, trusty friend, St. George on your white steed in your white saddle, bring down your punishing hand on him that* ***he never eat those carrots, let him be devoured by the blight and all other diseases, let him rot in his boots..."*** (Dovzhenko, 1982: 11).

У цьому фрагменті тексту потребують коментарів деякі лігвокультуреми, пов'язані із назвами хвороб, як *пранці* та *болячки*, *шашіль поточила* й переклад димінутивів.

В контексті сказаного трапляються і близькі до лайки посили, з семантикою знищення, зникнення, пропасти, яким при перекладі відповідає інший образний аналог – відсилання до чорта, біса або пекла: Але Хома знов сердився. — ***Пропади ти пропадом!*** Одному все, другому нічого.... – англ. But Khoma was getting worked up again. **Go to hell!** One fellow gets everything, another nothing (p. 25).

У «Фаті Моргані» М. Коцюбинського з цього приводу привертають увагу передусім формули, які виконують власне магічну функцію (відворотні формули й клятьба): ***Тьху, тьху, тьху! Тричі тьху на твою землю! Хай вона тобі западеться!*** Не наймуся я й не буду в землі ритися. Вона витягла з мене усі сили та й пустила на старість голого. ***Тьху, ще раз тьху на неї***… – англ. ***Damn, damn, damn. Damn your earth. I hope it disappears.*** I won't get a job and I won't dig the earth. It took away all my strength and left me naked in my old age. ***Damn it again....*** (Kotsyubynsky, 1980: 17). Наголосимо, що в англійській мові лексема ***damn*** функціонує у складі вигукових фразеологізмів на позначення роздратування, про що свідчать словники (пор. блін, чорт. ***Damn***, I've spilled coffee down my blouse – *чорт*, *я пролив каву на блузу* і под.) і використовується як аналог для передачі різних ситуацій. У наведених прикладах ця лексема маркує заклинання і магічні формули, які досить часто вживаються у побутовій культурі та вербальній магії, замовляннях, пор. *Геть, згинь, пропади,— и до мене не ходи* (Номис, 2004: 182).

Як акт відсилання до чорта це слово перекладається в такому контексті, де в українському оригіналі наявна семантика фізичного руйнування, ураження і деструкції (*скручення*, *луснути*), яка при перекладі взагалі зігнорована або відтворена за допомогою узагальнених лексичних маркерів смерті: Біжи сама — а!.. — Мати казали тобі,— ***бодай бись луснув***!...— Тато казали тобі, — ***щоб ти скрутилася — а — а!.. –*** англ. Mother told you to do it, ***damn you****!* Father told you to do it, ***I wish you'd drop dead****!*

Лексема *damn* функціонує у складі чистих інвективів і лайок, просторіччя зі значенням обурення: Хай вони ***виздихають йому до ночі***... Він думає, ***сто сот крот його ма***, що я й у проводи пожену товар на пашу? *Луснеш*, а *не діждеш*... – англ. I hope they ***all croak before night***, ***damn him***, does he think I'll take his cattle out on a holiday? He can go to hell (Kotsyubynsky, 1980: 15). При цьому в цільовій мові спеціальний хрономім *Проводи* замінено більш ширшою, родовою назвою - *holiday*, а емоційний інтенсифікатор – *сто сот крот його ма* – взагалі опущено.

Словники фіксують подібні вислови виключно як дисфемізми, при позначенні чорта, дідька, прокляту людину (Hyamson, Hist, 1922: 107). В словниках подаються також формули клятьби на зразок *провалитися мені на цьому місці* (*якщо)*, *даю собі голову відрубати або відтяти* (якщо) (тж. *damn it all!*, *dash it! dash it all!, dash my buttons!*) – *до біса!* Хай йому чорт (вигук здивування, досади тощо) (Баранцев, 2006: 262).

Згадувана в одному із контекстів ідея западання землі на могилі чи споруд, будівель представлена також в українських словниках: *Щоб воно тобі запалось*! Представлені ці вислови і в «Фразеологічному словнику української мови» (як ілюстративний матеріал з художньої літератури першої половини XIX ст): Чом її грім не вбив або *земля не запалася під нею*, коли вона стояла під вінцем!

(М. Коцюбинський) (Фразеологічний словник, 1993, II: 865), *А запався б ти!* У самого ж язик довгий, як мотузок, а мені й дихнути не дасиш! (Гуц.) (Фразеологічний словник, 1993, II: 528). Подібні образи представлені ще у прислів'ях у записах С. Плав'юка: *Свої діти бодай святилися*, *а чужі щоб запалися* (Плав'юк, 1998: 99); *Бодай слід його запав*, що дехто уважає залишком найнебезпечнішого для людини «нашіптування на слід»; ще В. Даль зафіксував такий магічний акт: «щоб завдати ворогові лиха, зверталися до ворожок. Вірили: якщо остання увіткне у слід людини, тварини гвіздок, ті будуть кульгати. З такою ж метою вирізали ножем частину землі із відбитком ноги людини і нашіптували, «заковували» слід (Потапенко, Дмитренко, 1997: 89). В народних піснях зустрічається також мотив невдач в господарстві. Так, смерті домашніх тварин, неврожаю, пожежі, руйнування житла, інших негараздів бажають у сімейно-побутовому фольклорі на Гуцульщині, наприклад, донька батькові за те, що той швидко одружився після смерті матері, привів в дім мачуху: *Нехай тобі тату намисто зім'ється*, *Два теремы нових нехай западеться* (див: Шухевич В., Гуцульщина. Ч. 3. Львів 1902) (Тищенко, 2014: 101). Подібні ситуативні фраземи засвідчено і в збірнику приповідок І. Франка, пор. ще *Запала би сі за ним дорога*! (Франко, Галицько-руські 2006, 2: 36). Останні, як наголошує М. Жуйкова, вживаються в різних ситуацях: як при взаєминах між людьми, так і при контактах з представниками потойбічних або ворожих людині сил (Жуйкова 2007: 205).

Висновки. Отже, розгляд прагматичних засобів передачі значення у художньому тексті дає змогу виявити етнокультурні механізми функціонування образних, лексико-семантичних, прагматичних та стилістичних засобів, виявити типологію їх функціонування у тексті оригіналу та перекладу. Такий підхід спрямований на відтворення когнітивних принципів збереження культурної інформації в текстах іншої культури передусім шляхом виявлення функціональних ідіоматичних та образних аналогів й компенсаційних (синонімічних) замін. В такий спосіб дістає подальшого розвитку теорія фатичних та перформативно-експресивних мовленнєвих актів у лінгвокультурологічному осмисленні.

У пропонованій розвідці окреслено можливі шляхи аналізу прагматичних одиниць та ширше концептосфер з огляду на можливість реконструкції спільного і відмінного, перекладного і неперекладного, можливих втрат і їхньої компенсації, відтворення лакун, регіоналізмів, міфологем.

Зазначений підхід може бути корисним для нового осмислення таких понять, як одомашненння і адаптація в перекладі, переклад лінгвокультурем, інтертекстем та алюзій, ономатопей та топономастичного коду.

Перспективою подальших розшуків у цьому аспекті можуть бути інші типи мовленнєвих актів, деякі ідіоматичні аналоги у контексті зв'язку з концептосферами культури і семантичними опозиціями — чисте-брудне, повне-пусте, пряме-криве, праве-ліве; когнітивної структури концептуальних метафор, стійких порівнянь, особливо у випадках трансметафоризації і деметафоризації смислів, тобто наявних різних донорських сфер когнітивних метафор в оригіналі і перекладі. Промовистим для міжкультурних перекладних зіставлень може стати аналіз ціннісних, емоційних, етичних метафоричних концептосфер і фреймів – правда, справедливість, заздрість, сумління тощо. Показовим також є

детальніший аналіз лексичних інвективів в різних перекладних текстах і ширше – репертуар вираження тілесних метафор, семіотики простору і т.ін.

ЛІТЕРАТУРА

Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник. Київ: Знання, 2006. 1052 с.

Булгаков Михаил Мастер и Маргарита. Роман. Москва: Художественная литература, 1988. 384 с.

Булгаков Михаїл. Майстер і Маргарита. На українську переклав, упроводом та коментарями спорядив Юрій Некрутенко. Львів: Кальварія, 2006. 432 с.

Булгаков Михайло Майстер і Маргарита. Роман, переклад з російської М. А. Білоруса; Харків: Фоліо, 2017. 415 с.

Гаврилюк Х. Ю. Переклади «Енеїди» Івана Котляревського: інтерпретація національної та світової міфології. Дис...канд. філол. наук, Одеса: Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2014. 319 с.

Гарбовский Н. К. Перевод и смысл: к постановке вопроса. Труды Высшей школы перевода (факультета) Моск. гос. ун-та имени М. В. Ломоносова. Книга первая 2005—2010. Москва, 2010. С. 110.

Дзера О. Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 490 с.

Дзида Н.Н. Концептуальное пространство романа М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита» и его переводов на английский язык. Естественный и виртуальный дискурс: когнитивный, категориальный и семиолингвистический аспекты. Тюмень: Вектор Бук, 2009. С. 36—41.

Дяків Х. Ю. Мовленнєвий жанр "застереження" та засоби його реалізації в українській і німецькій мовах. Автореферат дис...канд. філол. наук. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2012. 22 с.

Есакова М. Н., Харацидис Э. К. Культурно-антропологическая парадигма науки о переводе (на примере романа М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита» и его переводов на французский и греческий языки). Вестник Московского университета. Сер. 22. Теория перевода. 2014. № 3. С. 114-126

Жайворонок В.В. Знаки української культури. Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов. Монографія. Луцьк: Вежа, 2007. 416 с.

Корольова Т., Пєліна О., Дружина Т. Особливості перекладу українських ідеонімів англійською мовою. Studia slawistyczne: etnolingwistyka i międzykulturowa komunikacja, Zeszyt IV, Lublin: KUL, 2017. S. 431-439.

Королева Т. М., Логвина Я., Таркан Т. Оценка качества перевода художественного текста. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки. Одеса: ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2013. № 17. С. 87-93.

Кузь Г. Т. Вигукові фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспекти. Автореф. дис… канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2000. 19 с.

Маслова А. Ю. Введение в прагмалингвистику: учебное пособие. Москва: Флинта: Наука, 2010. 152 с.

Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русских поговорок. Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007. 784 с.

Некряч Т.Є., Чала Ю. П. Через терни до зірок: труднощі перекладу художніх творів. Для студентів перекладацьких факультетів вищих навчальних закладів: Навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2008. 200 с.

Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ: Либідь, 2004. 768 с.

Павловська Л. О. Вербальні формули побажань у різноструктурних мовах: прагмасемантичний і лінгвокультурологічний аспекти. Дис...канд. філол.наук. Київ: КНПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 200 с.

Плав'юк С. Приповідки, або українсько-народня філософія. Т. 1. Едмонтон: Асоціація Українських піонерів Альберти, 1998. 355 с.

Потапенко О. І., Дмитренко М. К., Потапенко Г. І., Куйбіда В. В., Коцур В. П., Довбня Л. Е. Словник символів. Київ: Народознавство, 1997. 111 с.

Сумцов Н. Ф. Пожелания и проклятия (преимущественно русские). Харьков: Тип. Губернского правления, 1896. 26 с.

Тищенко О. Семантика й прагматика українських та польських поетичних прокльонів (на матеріалі українського та польского пісенного фольклору). Studia slawistyczne: etnolingwistyka i międzykulturowa komunikacja, Zeszyt I, Lublin: KUL, 2013. S.97-118.

Форманова С. В. Інвективи в українській мові: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 336 с.

Фразеологічний словник української мови у 2-ох томах. уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. М. Гнатюк та ін. Київ: Наукова думка, 1993.

Франко І. Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Франка, 2006.

Balcerzan E., Tłumaczenie jako „wojna światów". W kręgu translatologii i komparatystyki. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2010. 279 s.

Barańczak S. Saved in translation. Sszkice about the workshop of a poetry translator with the addition of a small anthology of translations. Poznań: A5 Publishing House, 1992. 442 p.

Barańczak S., Ocalone w tłumaczeniu. Szkice o warsztacie tłumacza poezji z dołączeniem małej antologii przekładów. Poznań: Wydawnictwo a5, 1992. 442 s.

Bulgakov Michail Master a Margaréta. Z ruštiny preložil Ján Štrasser.Bratislava: Slovart, 2019. 384 s.

Bułhakow Michał Mistrz i Małgorzata. Tłumaczyli I.Lewandowska, W.Dąbrowski. Warszawa: Czytelnik, 1995. 480 s.

Dorotjaková V., Durčo P., Milkusová M., Petrufová M., Malíková M.. Rusko-slovenský frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998. 673 s.

Hyamson A. M., Hist F. R. A Dictionary of English Phrases. London: George Routledge & Sons, LTD. New York: E. P. Dutton & Co, 1922. 367 p.

Lewicki R. Obcość w odbiorze przekładu. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2000. 236 s.

Świrko S. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. T.1-4. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969-1978. 996 s.

Tabakowska E. Tłumacząc się z tłumaczenia. Kraków: Znak, 2009. 170 s.

Záturecký Adolf Peter Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky. Bratislava: Tatran, 2018. 315 s.

ПРАГМЕМЫ, ЭТНОСИМВОЛЫ И ЛИНГВОКУЛЬТУРЕМЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ

Олег Тищенко

доктор наук, профессор, Философский факультет, Университет Св.Кириила и Мефодия в Трнаве, г. Трнава, Словакия

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой иностранных языков и переводоведения Львовского государственного университета жизнедеятельности человека, Львов, Украина

e-mail: olkotiszczenko@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000–0001–7255–2742

Аннотация

В статье рассмотрены перформативные речевые акты (экпрессивы, комиссивы, пожелания, проклятия, угрозы, предостережения и проч.) и междометные фразеологизмы в целом в оригинале и переводе с точки зрения функции адресата, специфики коммуникативной интеракции, символики и прагматики культурного текста.

Осуществлена культурно-семиотическая реконструкция этих единиц, выяснены особенности их семантической и грамматической организации, определены мотивационные признаки в сопоставляемых лингвокультурах. В целом эти речевые акты, с одной стороны, определяют прагматическую тональность нарративной структуры текста и его связь с ритуалом, а с другой – являются маркерами идиостиля писателя, характеризуют речевые особенности персонажей (ругательства, инвективы, возгласы негодования, удивления и проч.).

Материалом для настоящего исследования послужили несколько переводов романа М. Булгакова «Мастер и Маргарита» на другие славянские языки (украинский, польский, словацкий), привлечен также англоязычный перевод этого романа; фактический материал извлечен также из повести М. Коцюбинского «Фата Моргана» и киноповести А. Довженка «Зачарована Десна».

Полученные результаты оказываются существенными для описания специфики национальных концептосфер определенной культуры, определения типов межъязыковых эквивалентов (идиоматических аналогов) при передаче общего смысла, уточнения особенностей перевода лингвокультурем, реалий, онимов, мифологем.

Ключевые слова: *перформатив, инвектива, проклятие, угроза, комиссив, междометная фразеология, художественный текст, переводческие трансформации*

PRAGMATIC, LINGUAL CULTURAL SENSES AND ETHNIC SYMBOLS IN ARTISTIC TRANSLATION

Oleh Tyshchenko

Prof., DrSc., Department of Russian Studies, University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava, Nбm.
Jozefa Herdu 577/2, Trnava, Slovakia
Doctor of Philology, Professor at the Department of Foreign Languages and Translation Studies, Lviv State University of Life Safety, Kleparivska street, 35, Lviv, Ukraine
e-mail: olkotiszczenko@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000–0001–7255–2742

SUMMARY

The article considers performative speech acts (expressives, commissives, wishes, curses, threats, warnings, etc.) and generally exclamatory phraseology in the original and translation in terms of the function of the addressee, the specifics of the communicative situation, the symbolism and pragmatics of the cultural text.

Through cultural and semiotic reconstruction of these units, their semantic and grammatical structure and features of motivation in several linguistic cultures were clarified. Collectively, these verbal acts, on the one hand, mark the semiotic structure of the narrative structure of the text, and on the other hand, indicate the idiostyle of a particular author or characterize the speech of the characters and the associated range of emotions (curses, invectives, cries of indignation , dissatisfaction, etc.). Several translated versions of M. Bulgakov's novel «The Master and Margarita» (in Ukrainian, Polish, Slovak and English) and English translations of M. Kotsyubynsky's novel «Fata Morgana» and Dovzhenko's short story «Enchanted Desna» constitute the material for the study.

The obtained results are essential for elucidating the specifics of the national conceptual sphere of a certain culture and revealing the types of inter lingual equivalents, idiomatic analogues in the transmission of common ethno-cultural content. This approach can be useful for a new understanding of domestication and adaptation in translation, translation of culturally marked units, onyms, mythological concepts, etc. as a specific translation practices. There was further developed the theory of phatic and performative-expressive speech acts in lingual cultural comprehension.

Keywords: *performative, invective, curse, threat, commissives, exclamatory phraseology, artistic text, translation transformations*

REFERENCES

Balcerzan, E. (2010). Translation as «the war of the worlds». In the field of translation and comparative studies [Tłumaczenie jako „wojna światów". W kręgu translatologii i komparatystyki]. Poznań: Scientific Publishers of the University of Adam Mickiewich [in Polish].

Barańczak, S. (1992). Saved in translation. Sketches about the workshop of a poetry translator with the addition of a small anthology of translations [Ocalone w tłumaczeniu. Sszkice o warsztacie tłumacza poezji z dołączeniem małej antologii przekładów]. Poznań: A5 Publishing House [in Polish].

Barantsev, K. T. (2006). Anhlo-ukrayins'kyj frazeolohichnyj slovnyk [English-Ukrainian phraseological dictionary] Kyiv: Znannya [in Ukrainian].

Bilonozhenko, V. M., Vynnyk, V. O., Hnatyuk, I. M. and others. (1993). Frazeolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy u 2-okh tomakh [Phraseological dictionary of the Ukrainian language in 2 volumes]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Bulgakov, M. (1988). Master i Margarita. Roman [Master and Margarita. Novel]. Moscow: Khudozhestvennaya literatura [in Russian].

Bulgakov, Michał (1995). Mistrz and Małgorzata. Translated by I. Lewandowska, W. Dąbrowski [Mistrz i Małgorzata. Tłumaczyli I. Lewandowska, W. Dąbrowski]. Warsaw: Czytelnik [In Polish].

Bulgakov, Mikhail (1967). The Master and Margarita. Translated from Russian by Michael Glenny. London: Published by Collins and Harvill Press [in English].

Bulgakov, Mikhail (2019). Master and Margaret. Translated from Russian by Ján Štrasser [Master a Margaréta. Z ruštiny preložil Ján Štrasser]. Bratislava: Slovart [in Slovak].

Bulhakov, Mykhayil (2006). Mayster i Marharyta. Na ukrayins'ku pereklav, uprovodom ta komentaryamy sporyadyv Yuriy Nekrutenko [The Master and Margarita. Translated into Ukrainian, edited and commented by Yuri Nekrutenko]. L'viv: Kal'variya [in Ukrainian].

Bulhakov, Mykhaylo (2017). Mayster i Marharyta. Roman, pereklad z ros. M. A. Bilorusa [Master and Margarita. Novel, translated from Russian. M. A. Bilorus]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

Dorotjaková, V., Durčo, P., Milkusová, M., Petrufová, M., Malíková, M. (1998). Russian-Slovak phraseological dictionary [Rusko-slovenský frazeologický slovník]. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo [in Slovak].

Dovzhenko, O. (1982). A film story Zacharovana Desna, Translated from Ukrainian by A. Bilenko, Kyiv: Dnipro Publishers [in Ukrainian].

Dyakiv, Kh. Yu. (2012). Movlennyevyy zhanr "zasterezhennya" ta zasoby yoho realizatsiyi v ukrayins'kiy i nimets'kiy movakh [Speech genre «warning» and means of its realization in the Ukrainian and German languages]. Avtoreferat dys...kand. filol. nauk - On the rights of the manuscript. Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences. Kyiv: Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

Dzera, O. (2017). Bibliyna intertekstual'nist' i pereklad: anhlo-ukrayins'kyy kontekst: monohrafiya [Biblical intertextuality and translation: English-Ukrainian context: monograph]. L'viv: LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

Dzida, N. N. (2009). Kontseptual'noye prostranstvo romana M. A. Bulgakova «Master i Margarita» i yego perevodov na angliyskiy yazyk [The conceptual space of the novel by M. A. Bulgakov's «The Master and Margarita» and its translations into English]. Yestestvennyy i virtual'nyy diskurs: kognitivnyy, kategorial'nyy i semiolingvisticheskiy aspekty - Natural and virtual discourse: cognitive, categorical and semi-linguistic aspects. Tyumen': Vektor Buk, 36—41 [in Russian].

Formanova, S. V. (2012). Invektyvy v ukrayins'kiy movi: monohrafiya [Invectives in the Ukrainian language]. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

Franko, I. (2006). Galic'ko-rus'ki narodni pripovidki. U 3-h t. [Galicia-Russian folk tales. In 3 volumes]. Lviv: L'vivs'kij derzhavnij universitet [in Ukrainian].

Garbovskiy, N. K. (2010). Perevod i smysl: k postanovke voprosa [Translation and meaning: to the formulation of the question]. Trudy Vysshey shkoly perevoda (fakul'teta) Mosk. gos. un-ta imeni M. V. Lomonosova - Proceedings of the Higher School of Translation (Faculty) Moscow State University named after M.V. Lomonosov. Kniga pervaya. 2005—2010. Moscow: Peremena, 110-115 [in Rusian]

Havrylyuk, Kh.Yu. (2014). Pereklady «Eneyidy» Ivana Kotlyarevs'koho: interpretatsiya natsional'noyi ta svitovoyi mifolohiyi [Translations of «Aeneid» by Ivan Kotlyarevsky: interpretation of national and world mythology] Odesa: Pivdennoukrayins'kyy Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni K. D. Ushyns'koho [in Ukrainian].

Hyamson A. M., Hist F. R. A Dictionary of English Phrases. London: George Routledge & Sons, LTD. New York: E. P. Dutton & Co, 1922. [in English]

Korolyova T., Pelina O., Druzhina T. (2017). Osoblyvosti perekladu ukrayins'kykh ideonimiv anhliys'koyu movoyu [Peculiarities of translation of Ukrainian ideonyms into English]. Slavic Studies: Ethnolinguistics and Intercultural Communication - Studia slawistyczne: etnolingwistyka i międzykulturowa komunikacja, Book IV, Lublin: KUL, 431-441 [in Polish].

Koroleva T. M., Logvina Y., Tarkan T. (2013). Otsenka kachestva perevoda khudozhestvennogo teksta [Assessment of the quality of translation of literary text]. Scientific bulletin of the Ukrainian National Pedagogical University named after KD Ushinsky - Naukovyy visnyk Pivdennoukrayins'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushyns'koho: Linguistic sciences. Odessa: PNPU im. K. D. Ushinsky. N. 17, 87-93 [in Ukrainian].

Kotsyubynsky, M. (1980). Fata Morgana and other Stories. Translated from Ukrainian, Kyiv: Dnipro Publishers [in Ukrainian].

Kuz', G. T. (2000). Vyhukovi frazeolohizmy ukrayins'koyi movy: etnolinhvistychnyy ta funktsional'nyy aspekty [Exclamatory Phraseology of the Ukrainian Language: Ethnolinguistic and Functional Aspects]. Abstract of the Dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Lewicki, R. (2000). Strangeness in the reception of translation [Obcość w odbiorze przekładu]. Lublin: UMCS, Publishing House [in Polish].

Maslova, A. Yu. (2010). Vvedeniye v pragmalingvistiku [Introduction to pragmalinguistics]. Moscow: Flinta: Nauka [in Russian].

Mokienko, V. M., Nikolaeva, T. G. (2007). Bol'shoy slovar' russkikh pogovorok [Big Dictionary of Russian Sayings]. Moscow: Olma Media Group [in Russian].

Nekryach, T.E, Chala, Y.P. (2008). Through thorns to the stars: difficulties in translating works of art. For students of translation faculties of higher educational institutions [Cherez terny do zirok: trudnoshchi perekladu khudozhnikh tvoriv. Dlya studentiv perekladats'kykh fakul'tetiv vyshchykh navchal'nykh zakladiv]. Textbook. Vinnytsia: Nova knyha [in Ukrainian].

Nomys, M. (2004). Ukrayins'ki prykazky, prysliv'ya i take inshe [Ukrainian sayings, proverb, etc.]. Kyiv: Lybid' [in Ukrainian].

Pavlovska, L.O. (2009). Verbal'ni formuly pobazhan': prahmasemantychnyy ta linhvokul'turolohichnyy aspekty [Verbal formulas of wishes: pragmasemantic and linguoculturological aspects]. Abstract of the Dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences. Kyiv [in Ukrainian].

Plav'yuk, S. (1998). Prypovidky, abo ukrayins'ko-narodnya filosofiya [Tales, or Ukrainian-folk philosophy]. Edmonton: Asotsiatsiya Ukrayins'kykh pioneriv Al'berty [in Ukrainian] .

Potapenko, O. I., Dmytrenko, M. K., Potapenko, H. I., Kuybida, V. V., Kotsur, V. P., Dovbnya, L. E. (1997). Slovnyk symvoliv [Dictionary of symbols]. Kyiv: Narodoznavstvo [in Ukrainian].

Sumtsov, N. F. (1896). Pozhelaniya i proklyatiya (preimushchestvenno maloruskíya) [Wishes and Curses (mainly Malorussian)] Kharkov: Tipografiya Gubernskogo pravleniya [in Russian]

Świrko, S. (1969-1978). New book of proverbs and Polish proverbial expressions [Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich]. T.1-4. Warsaw: State Publishing Institute [in Polish].

Tabakowska, E. (2009). Translating from the translation. [Tłumacząc się z tłumaczenia] Kraków: Znak [in Polish].

Tyshchenko, O. (2013). Semantyka i prahmatyka ukrayins'kykh ta pol's'kykh poetychnykh prokl'oniv (na materiali ukrayins'koho ta pol'skoho pisennoho fol'kloru) [Semantics and pragmatics of Ukrainian and Polish poetic curses (on the material of Ukrainian and Polish song folklore). Slavic Studies: Ethnolinguistics and Intercultural Communication - Studia slawistyczne: etnolingwistyka i międzykulturowa komunikacja, Book I, Lublin: KUL, 97-118 [in Polish]

Yesakova, M. N., Kharatsidis E. K. (2014). Kul'turno-antropologicheskaya paradigma nauki o perevode (na primere romana M. A. Bulgakova «Master i Margarita» i yego perevodov na frantsuzskiy i grecheskiy yazyki) [Cultural-anthropological paradigm of the science of translation (on the example of M. A. Bulgakov's novel «The Master and Margarita» and its translations into French and Greek)]. Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 22. Teoriya perevoda - Bulletin of Moscow University. 2014. ¹ 3, 114-126 [in Russian]

Záturecký, A. P. (2018). Slovak Proverbs, Sayings, Utterances and Riddles [Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky]. Bratislava: Tatran [in Slovak].

Zhayvoronok, V. V. (2006). Znaky ukrayins'koyi kul'tury. Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture. Reference dictionary]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

Zhuykova, M. V. (2007). Dynamichni protsesy u frazeolohichniy systemi skhidnoslov'yans'kykh mov [Dynamic processes in the phraseological system of the Eastern Slavic languages]. Luts'k: Vezha [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.04.2021

UDC811.111'367.623:811.161.2'37
https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-12

SEMANTIC SPECIFICITY OF ADJECTIVES DENOTING A SUCCESSFUL PERSON /THING IN ENGLISH AND UKRAINIAN

Myroslava Fabian
Doctor of Philology, Professor, Professor of English Philology Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine
e-mail: myroslava.fabian@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3351-1275

SUMMARY

Comparative studies fascinate scholars working in various branches of human activity. In linguistics, onlycomparison helps find out both common and distinctive features of the languages and trace their interconnections as well as specificity. The present paper deals with the comparative research of two distantly related languages - English and Ukrainian - on the material of adjectives denoting a successful person/thing. The topic in question is relevant and contributes to further studies of lexical and comparative semantics, cross-language and cross-cultural communication, lexicography, etc. The adjectives in question occupy significant places in the vocabulary of the languages under study. The concept of success belongs to basic social and cultural values and is studied in philosophy, sociology, psychology, linguistics and other sciences. Having introduced the methodology of formalized analysis of lexical semantics, one of the requirements of which is a formal criterion – belonging of the lexical units to one part of speech – the author of this paper collected, analyzed and classified the obtained language material from lexicographical sources. Depending on the degree of polysemy, three groups in English and two in Ukrainian have been formed. Each of them possesses its own features alongside with their common characteristics. Comparative research of the definite fragment of lexis resulted in in-depth analysis of its system and structural organization, semantic specificity, both common and distinctive featuresas well as its representation in corresponding language and culture bearers' consciousness.

Keywords: *comparative research, common and distinctive features, distantly related languages, lexical semantics, formalized analysis, polysemy, lexis.*

Introduction. Lexical systems embodied in different languages are unique and culturally determined. The word is associated with culture, so the interlingual ethnolinguistic description orients the researcher to the context of culture. Language is a part of it, and culture is a part of language, an "entity" where culture lives and develops, because any language reflects the experience of a certain culture. These two concepts are interconnected and cannot exist separately without losing their essence. Both language and culture offer their way of thinking, behaving and world cognition.

One of the most common principles of processing lexical semantics in contemporary linguistics is to correlate words through a conceptual unit with the subject of objective reality. The national picture of the world has been formed for generations over the centuries and is reflected in the semantics of language units of different levels. The spiritual riches of the world are embodied in the semantics of each natural language, in its systemic organization and speech realizations. Language reflects the world through the prism of human actions, relationships, motives and interests. In order to make sense of their perceptions, a person objectifies them in a

word and connects it with other words. In my research, the lexical material becomes very important since "the lexicon is one area of language where differences are readily apparent" (Saeed, 2003: 73 – 74). Each word has a unique position in a network of relations between the words, and its meaning can be derived from the word's position in that network.

Languages are instruments of culture: they shape the speaker's personality through biased world outlook, mentality, attitude towards others, culture of the people using them as effective means of communication. Linguistic phenomena are to be described "with reference to their use and their status in a human mind within a human culture" (Murphy, 2003: 5). Moreover, our thinking reflects our linguistic and cultural patterns.

Being anthropocentric in their nature and reflecting not only the images of the world itself, English and Ukrainian also fix the rules of human orientation in the world as well as set the perception stereotypes. The languages under study reflect the accumulated experience of mankind and act as "mental mirrors" of national and cultural values. They are "the repository of cultural conceptualizations that have prevailed at different stages in the history of a speech community" (Yamaguchi, 2014: 118).

Success is the manifold notion, a criterion of world perception, cognition and represents a system of social values. Its content may vary and be adjusted due to ethnocultural specificity and social stereotypes. The study of semantic characteristics peculiar to the adjectives denoting *a successful person/thing* in English and Ukrainian makes up the **purpose** of the present study. To achieve it, the following **tasks** have been put forward: 1) to analyze the notion of success in various branches of human activity; 2) to collect, describe and classify the language material from the lexicographical sources; 3) to carry out the comparative research of the obtained adjectives in English and Ukrainian; 4) to reveal their both common and nationally-specific features varying with corresponding cultures.

The notion of *a successful person/thing* occupies a significant place in the ethnocultural systems of English and Ukrainian. It seems relevant and important object of study for several reasons. Firstly, it denotes the phenomenon which can be considered as a cultural universal. Secondly, the very notion in question is complex, multifarious and has a cultural-specific system of its structural organization. Thirdly, it is an anthropocentric concept, because only people are capable of evaluating the world around them and achieving *success*, becoming *successful* in their lives, businesses and everyday activities. The concept under study belongs to the basic cultural and social values, triggering significant interest in different branches of science, namely philosophy, sociology, psychology, linguistics etc.

In **philosophy**, *success* and *a successful person* are directly bound with the problem of self-determination of the individual, the realization of his/her "project of existence", the goal in life, the sense of the latter. Philosophers focus on the study of the essential nature of *success* and its existential manifestations (M. Weber, W. Sombart, T. Veblen), its links with external factors and circumstances, usefulness and practical expediency (N. Machiavelli, J. Calvin, C. Pierce, W. James, D. Dewey) and the internal factors like a state of balance, harmony and calmness, lack of anxiety and suffering, correlating it with the concept of happiness (Epicurus, Lao Tzu, Zhuang Tzu, B. Spinoza). *Success* in the philosophical tradition is inextricably

linked with the concept of individual freedom, as an opportunity to independently choose the ways of working, with the categories of activity and will, which are considered as necessary prerequisites for achieving success. In this respect *will* is considered both in terms of goal setting and pursuing the higher will of the absolute.

The category of *success* in **sociology** characterizes the social existence of the subject, defines and structures the living space, and it serves as an indicator of social system effectiveness in general. Its specificity lies in focusing on the analysis of ideas about *success* and *successful* people, values, symbols, etc. associated with them, criteria and factors influencing their achievement, strategies and practices of social agents' activities, prevalent in society. The problem of social *success* in the sociological literature is the least studied, as most scientific works are devoted to the study of certain aspects and elements of this complex phenomenon. *Success* is usually considered in a narrow sense as a *successful* completion of some particular action as well as a professional or educational activity. It is mostly studied in the context of moral and ethical issues. However, there are publications on political success. Of course, its understanding for the main part depends on the social and historical context. Recently, it has become very popular in mass communication, scientific research, and can be defined as a set of personal, but at the same time socially recognized achievements that makes it possible to obtain stable and growing resources by individuals. In this sense, *success* is a key category, a link that combines personal and social, a certain gene of socialization, in which the whole hierarchy of social norms and values is encrypted.

In **psychology**, the concept of *a successful person* is revealed through its connection with the level of individual's aspirations, the motivation to achieve success and avoid failures. This approach has been implemented in the works of J. Atkinson, W. W. Mayer, H. Heckhausen, F. McClelland. Representatives of the biologically oriented theory of giftedness (D. Golman) deal with the personal determinants of *successful* behaviour, namely features of the organic constitution of the individual, his/her intelligence, abilities, skills, self-esteem and value orientations. Along with these factors, a prerequisite for *successful* activity is the presence of a certain set of a person's psychological characteristics and traits which contribute much to his/her achieving a success.

In **linguistics,** some attempts have been made to describe the concept of success (А. Андриенко, Н. Герцовська, В. Калініченко, К. Карпова, Н. Кулик, А. Сніжко). In their works, it refers to events and phenomena rather than to a specific subject, so its content is presented as a generalized situation related to these events or phenomena. Besides, the notion in question takes a definite place in the system of world perception means; it influences an individual's choice of action, responses to challenges, incentives, andrewards. The formation of an attitude to *a successful person/thing* is marked by the socially determined personal experience as well as the value orientations inherent in certain sociocultura lcommunity. In this respect, the study of its reflection in two distantly related languages and cultures is relevant and necessary for the revealing of both common and distinctive features of both English and Ukrainian and their representation in the language bearers' consciousness.

Material and methods. The anthropocentric scientific paradigm puts forward the new approaches to the research of English and Ukrainian treated as systems

having definite structures. The latter consist of elements (lexical units) placed hierarchically where each of them is characterized by its significance and types of relationship with other language units. At present the system approach to the study of lexis is the most prevalent; it is based on the principle that "natural vocabularies are not random assemblages of points in semantic space", but there are "quite strong regularizing and structuring tendencies" (Cruse, 1986:145). The vocabularies of English and Ukrainian are studied as hierarchical organizations with interconnected elements, characterized by their specific qualities. Both the structure and the system of the languages under comparison are naturally and fully represented in the explanatory dictionaries. The lexical material has been collected, analyzed, classified and described by means of a continuous sampling from the two most authoritative explanatory dictionaries (Oxford English Dictionary in 12 volumes and the Dictionary of the Ukrainian Language in 11 volumes), because they can provide the information about "the ways a culture tries to give an image of itself through lexical signs" (Tomaszczyk, Lewandowska-Tomaszczyk, 1990:17).

Semantic structure of the adjectives denoting a *successful person/thingis* studied by the method of componential analysis which is based on the assumption that meanings can be described by means of a restricted set of conceptual building blocks – the semantic "components" or "features". There are many terms to refer to the smallest component of meaning:"seme"(V. Skalička), "semantic primitives" (A. Wierzbicka), "the figure of content" (L. Elmslev), "semantic marker" (J. Katz and J. Fodor), "differential feature" (I. V. Arnold) etc. Semes of various levels of abstraction are subsequently hierarchically ordered in a highly structured system. They determine the semantic environment of the word and influence the choice of other elements it is connected with.

Since every language imposes its own classification upon human personal experience, English and Ukrainian words containing the semantics of *a successful person are* rather cultural artefacts than culture-free analytical tools. To study their relevant semantic features in modern English and Ukrainian, the procedure of formalized lexical semantics analysis has been used (see Фабіан, 1998; Fabian, 2013; Fabian, 2019). Formalized analysis of lexical semantics makes it possible to reveal the semantics of the lexical units under research by studying their correlations with the corresponding lexical meanings. Thisapproach is based on formal language criterion - belonging of the words under study to one part of speech (the adjectives), and it helps reveal place, role as well as semantics of each lexical unit within the vocabulary of the languages in question.

The procedure of a comprehensive language material analysis presupposes several stages. The words possessing the semantics of *a successful person/ thing are* collected from English and Ukrainian lexicographical sources, and on the basis of the obtained linguistic data both the analysis of the lexical and seme stocks are made with the help of a componential analysis as well as descriptive methodused for linguistic observation and scientific interpretation of linguistic data. The lexical units are divided into groups (words with the high, middle degrees of polysemy and monosemantic ones) due to the number of their meanings. The adjectives' quantitative and qualitative analyses have been carried out, and, finally, their common and distinctive characteristics have been revealed owing to the comparative method.

Results and discussions. Lexical stock of words under study in English and Ukrainian represent a hierarchical organization of words, which are further subdivided. In English it is represented by 23 lexemes: *good, big, healthy, practical, successful, top, distinguished, brilliant, favourable, auspicious, leading, prosperous, flourishing, attainable, triumphant, high-flying, booming, advantageous, promising, exultant, thriving, glittering, dynamic*. In Ukrainian,10 lexical units are used to denote *a successful person/thing: щасливий, вдалий, блискучий, удатний, благополучний, квітучий, плодотворний, успішний, небезуспішний, виграшний.*

To understand their basic semantics in English and Ukrainian, let us characterize the essence of the adjectives *successful* in English and *успішний* in Ukrainian. In English, the adjective *successful* means: 1) *achieving your aims or what was intended;* 2) *having become popular and/or made a lot of money;* 3) *a successful person earns a lot of money or is well known and respected.* In Ukrainian, the adjective *успішний* is explained as: *який супроводжується або завершується успіхом, який дає позитивні наслідки*. Despite minor differences, a *successful person/thing* refers to one's well - being, achieving positive results and accomplishments, realization of the set objectivesand gaining popularity.

The obtained lexical units are divided into 3 groups in English and 2 in Ukrainian according to their number of meanings.

The first group contains 5 English lexemes characterized by high degree of polysemy (17–6 meanings). The adjective *good* possesses 17meanings: the first one denotes the state of *being of a high standard or quality*. Its other meanings emphasize the importance of doing something carefully and efficiently: 1) *able to do something well;* 2) *doing something for a long time, so that you do it completely and thoroughly*. If people are really serious about upgrading their lives, personal standards ought to be extremely high leading them to the desired life of success.

The lexical unit *good* is also used to talk *about something that is what you want or happens in the way that you want.* The rest of the meanings denote certain personal properties and qualities that contribute to achieving success by being: 1) *pleasant and enjoyable*; 2) *likely to be successful or correct;* 3) *suitable or convenient;* 4) *useful or helpful;* 5) *behaving well and not causing any trouble – used especially about a child;* 6) *likely to make you healthy, either physically or mentally;* 7) *likely to improve the condition of something;* 8) *healthy or well;* 9) *not damaged or weak;* 10) *kind and understanding about what other people need or want;* 11) *large in amount, size, range etc. Behaving correctly or being right according to accepted moral standards* is the attribute of a successful person. Besides, the word under study may be used in some specific contexts: *reasonable and not expensive, good value (for money)* – something that is not expensive, or is worth what you pay for it; *in your own good time* – (informal) if you do something in your own good time, you do it only when you are ready to do it, rather than when other people want you to; *be as good as your word* – to do something that you promised to do; *be in somebody's good books* – (informal) if you are in someone's good books, they are pleased with you or your work; *be onto a good thing* – (informal) to have found an easy way of being successful or getting what you want; *make good* (also *make it good*) – to become successful and rich after being poor, used especially in newspapers.

The lexical unit *big* in our language material is characterized by 7 meanings and reveals the semantics of dimensions typical of a thing *(of more than average size or amount*), its assessment (*important and serious*), and emphasis on *how bad something is.* When applied to a person, it possesses the meaning of *successful or popular, especially in business or entertainment.* In terms of family relations, it denotes: a) *bigsister/brother – your older sister or brother;* b) *older or more like an adult – used especially by children or when you are talking to children.*

The following phrases are characteristic of the word in question: *have big ideas / plans* – to have impressive plans for the future; *be big on something* – (spoken) a) to like something very much; b) to have a lot of a quality or feature; *be / get too big for your boots* – (informal) to be too proud of yourself; *use / wield the big stick* – (informal) to threaten to use your power to get what you want; *a big girl's blouse* – (informal) someone, especially a man, who is not brave; *big up (to / for) somebody* – (spoken informal) used when you want to praise someone.

The adjectives *practical* and *healthy* also belongto the first group possessing equal number of meanings (6), however, they do not have common semantics and are characterized by specific individual meanings. The word *practical* is defined as: 1) *relating to real situations and events rather than ideas, emotions etc.;* 2) *practical plans, methods etc. are likely to succeed or be effective in a situation;* 3) *a practical person is good at dealing with problems and making decisions based on what is possible and what will really work;* 4) *useful or suitable for a particular purpose or situation;* 5) *good at repairing or making things.* It is characterized by the ability to form word combinations: *for / to all practical purposes* – used to say what the real effect of a situation is; *practical certainty /disaster / sell-out* etc. – something that is almost certain, almost a disaster etc.; *practical nurse* – in the US, a nurse who has less medical training than a registered nurse; *practical joker* – someone who likes to play tricks, especially to make other people look silly. Thus, attaining *success* requires practical and workable means, determination and commitment to what you do and skill to cope effectively with problems on your way in pursuing your aim.

The lexical unit *healthy* is used with reference to physical body condition *(physically strong and not likely to become ill or weak; good for your body; showing that you are healthy),* human behaviour or attitude *(used to describe an attitude, feeling, or behaviour that is natural, normal, and sensible)*, a company or relationship which is successful *(a healthy company, society, relationship, economy etc is working effectively and successfully)* as well as attributes of a successful person *(large and showing that someone is successful – used about amounts of money)*. Health plays an important role in achieving success, determining a person's performance: the more he / she performs, the greater the chances of success are.

The words with the high degree of polysemy in English describe a *successful person* as healthy, helpful, able to do well and accomplish his / her goals, treating others in a considerate, natural or sensible way, behaving well and not causing any trouble, kind and understanding about what other people need or want. The British experience success in both their personal and social lives on the basis ofmoral virtues and social norms which are very important to them.

In Ukrainian, the adjectives possessing 4-3 meanings make up the group of words with high degree of polysemy. Here belong: *щасливий* -1) *Який має щастя,*

який зазнав щастя, радості // у знач. ім. щасливі, вих, мн. люди, яким щастить // Дуже радий чому-небудь // чим. Задоволений чим-небудь, радісний з приводу чогось // з інфін. Дуже охочий, радий що-небудь робити // Сповнений радості, щастя (про почуття) // Який виражає щастя, викликаний щастям; 2) Який приносить або приніс щастя, успіх, удачу; винятково сприятливий, радісний // Особливо вдалий, гарний // Який сприяє щастю, радості, успіхові; 3) Якому випадає щастя, успіх, удача, якому щастить // у знач. ім. щасливий, вого, чол.; щаслива, вої, жін.; щасливі, вих, мн. Людина, якій щастить; 4) Успішний, благополучний // Вигідний для кого-небудь; виграшний // Не пов'язаний з муками, переживаннями; легкий. Ukrainian culture is a composition of material and spiritual values of the Ukrainians formed throughout its history, and it is closely tied up with the idea of happiness and personal well-being as the core values desirable for achieving success in one's lifetime.

The word under research can form phrases and word combinations: *бувай щасливий (щаслива) / бувайте щасливі* – ввічлива форма побажання щастя на знак прощання з ким-небудь; *будь щасливий (щаслива) / будьте щасливі* – а) уживається як побажання кому-небудь щастя в житті; б) ввічливе побажання щастя, добра на знак прощання з ким-небудь; *щасливої дороги* (рідко *щаслива дорога*) – побажання вдалої поїздки, подорожі тому, хто від'їжджає куди-небудь. Lexeme *вдалий* denotes: 1) *Який закінчився удачею; успішний.* 2) *Який цілком відповідає певним вимогам; гарний.* 3) *Який має хист до чогось.* 4) *Який точно й виразно передає сутність явища; влучний.* Semantics of the adjective *удатний* proves that achievement of success depends heavily on the person, his / her physical characteristics, abilities and skills:1) *Який має певні здібності, уміє і може робити що-небудь; здібний // до чого, на що, а також з інфін. Який має хист до чого-небудь конкретного // Гарний у всіх відношеннях – вродливий, міцний, здоровий.* 2) *Який закінчився удачею; успішний.* 3) *Який цілком відповідає певним вимогам).* 4) *Який точно й виразно передає суть явища; влучний.*

In contemporary Ukrainian, the adjectives possessing 3 lexical meanings also belong to the group in question. Semantics of the word *блискучий* describes different characteristics of an object, phenomenon or person: 1) *Який дає блиск, блищить; лискучий, сяючий // Дуже ясний, яскравий, сонячний;* 2) *перен. Дуже гарний, пишний, розкішний // Пишно, розкішно вбраний, з вишуканими манерами;* 3) *перен. Дуже розумний, дотепний; досконалий формою і змістом // Надзвичайний, видатний // Майстерний, довершений.// Дуже успішний, вдалий.* The phrase *блискуча сторінка в історії чого (в житті кого)* – найбільш знаменна, славнозвісна, видатна подія (період) в історії народу або в житті людини.

By the word б*лагополучний* the Ukrainians mean *який перебуває в доброму стані; який щасливо, успішно відбувається чи закінчується; щасливий, успішний, добрий.*

Ukrainian adjective *квітучий* expresses: 1) *Укритий квітами // Пишно розквітлий, розкішний;* 2) *перен. Який має прекрасний зовнішній вигляд; повний сил, здоров'я // Свіжий, здоровий (про обличчя, вигляд);* 3) *перен. Який успішно розвивається, процвітає.* Semantics of the adjectives with the high degree of polysemy denoting *a successful person/thing* reveals the properties of being happy, lucky, kind, bright, talented, full of joy, satisfied with their lives,

achievements which are necessary for the Ukrainians to become successful in both their everyday lives and activities.

The second group of adjectives denoting a *successful person/thing* in English is represented by 12 words possessing 5–2 meanings. They are characterized by the middle degree of polysemy, functioning as the intermediate zone between the lexical units with the high degree of polysemy and monosemantic ones. Their meanings do not add much to the semantic colouring of the abovementioned words, but reveal some unique semantic components of the notions under study.

The adjectives *successful* and *top* are characterized by 5 meanings in our language material. Their common feature is the ability to be used in various word combinations: *a highly successful* – very successful; *hugely successful books* – books which have been bought by a lot of people; *top left / right / centre* – expressions meaning the picture at the top of a page / on the left / right or in the centre in magazines and newspapers; *top speed* – the fastest speed a vehicle can move at; *top priority* – the thing that you think is most important; top copy – a letter or document from which copies can be made.

Regardless of their common features, the words in question are characterized by their individual semantics. *Successful* describes: 1) *achieving what you wanted, or having the effect or result you intended;* 2) *a successful business, film, product etc. makes a lot of money;* 3) *a successful person earns a lot of money or is very well known and respected.* Thus, it possesses both anthropological semantics and the one referring to characteristics of a material object.

The adjective *top* emphasizes the greatest degree of being *successful*: 1) *nearest to the top of something;* 2) *winning in a game or competition;* 3) *very good;* 4) *best or most successful.* Judging by this word's semantics, it is essential to point out that motivation is a great tool in achieving success and it may turn into a kind of a race until you are close to the top and best among others, recognized and admired by them. The adjectives *brilliant*, *favourable* also possess 4 meanings. The relations between the words under research are less strong than between those with the high degree of polysemy. The adjective *distinguished* is semantically close to the lexeme brilliant as they directly refer to the state of being successful *(successful)*. One more semantic connection can be traced between these lexical units and *favourable* as both of them point to the likelihood of attaining success: *making you very successful or likely to be successful; likely to make something happen or succeed.*

The adjective *brilliant* is used with reference to things *(brilliant light or colour is very bright and strong, excellent)* as well as people *(extremely clever or skilful)*. The lexeme *favourable* is defined as follows: 1) *a favourable report, opinion, or reaction shows that you think that someone or something is good or that you agree with them;* 2) *suitable;* 3) *if a loan, agreement, rate etc. is favourable, the conditions of it are reasonable and not too expensive or difficult;* 4) *making people like or approve of someone or something. Dynamic* means: 1) *full of energy and new ideas, and determined to succeed.* Its other 2 meanings are technical ones *(continuously moving or changing; connected with a force or power that causes movement)*.

The adjective *glittering* possesses both direct and figurative meanings. The former refers to objective characteristics of a thing *(giving off many small flashes of light)*, whereas the latter is used to describe someone who is *very successful,*

connected with rich and famous people. The appearance of diverse linguistic meanings directly challenges the idea that human cognitive abilities can be described in terms of practical operations and accurate details.

Lexical units *auspicious, leading, prosperous, flourishing, attainable, triumphant* are characterized by 2 meanings.

The words *auspicious, leading* form phrases and word combinations: *immensely (fabulously) wealthy* – very rich; *auspicious start (beginning)* – successful start; *leading edge* – a) technical the part of something that is at the front of it when it moves; b) the part of an activity where the most modern and advanced equipment and methods are used; *leading light* – a respected person who leads a group or organization, or is important in a particular area of knowledge or activity; *leading question* – a question that deliberately tricks someone into giving the answer you want; *leading lady / man* – the woman or man who acts the most important female or male part in a film, play etc.; *leading article* – a piece of writing in a newspaper giving the paper's opinion on a subject. The adjective *prosperous* is semantically bound with *flourishing* and *attainable,* which characterize someone who is *rich and successfulin achieving something after trying for a long time,* a business or industry that *is very successful and is making a profit*. By the word *distinguished* the English call people who are: 1) *very successful and therefor erespected and admired;* 2) s*omeone who has a distinguished appearance looks important in a way that makes you respect and admire them.* The adjective *triumphant* means: 1) *having gained a victory or success;* 2) *expressing pleasure and pride because of your victory or success.*

The group of words with the middle degree of polysemy in English denoting *a successful person/thing* defines success as an entity liable to circumstances and good fortune, which requires much effort and hard work, involves ambitions and a sense of adventure. The greatest achievers are those who have stayed focused on their goals and are consistent in their efforts.

In Ukrainian, to the group with middle degree of polysemy belong the adjectives possessing 2 meanings: *плодотворний* - 1) *Який сприяє успішному створенню, розвиткові чого-небудь; який благотворно впливає на кого-, що-небудь;* 2) *Який дає наслідки, результати, створює цінності; продуктивний; небезуспішний - який має певний успіх, дає бажані наслідки; виграшний* – 1) *Який дає право на виграш, забезпечує виграш.* 2) *Який дає перевагу, сприяє успіхові.*

Semantic space of the words having to do with a *successful person/thing* in Ukrainian defines their places in the lexis and discloses the most essential correlations between them. Owing to this, they attain additional characteristics and features, enriching the notion under analysis.

6 adjectives *high-flying, booming, advantageous, promising, exultant, thriving* belong to the third group of monosemanticwords. *High-flying* and *booming* have one common meaning *(very successful)*, whereas the other units reveal their individual semantics: *extremely successful in their job or in school (high-flying); helpful and likely to make you successful (advantageous); showing signs of being successful or good in the future (promising); very happy or proud, especially because you have succeeded in doing something (exultant); a thriving company, business etc. is very successful (thriving).*

Lexicographical analysis of the words describing a *successful person/thingin* English and Ukrainian has shown that the semantic structure of each word forms a definite network with interconnected meanings. The whole vocabulary can be described in terms of such interconnections within and outside the system. Furthermore, they define both the role and place of each lexical item as well as its functioning in the language systems under comparison.

Conclusions and perspectives. The application of the formalized analysis of lexical semantics made it possible to collect, analyze and classify the adjectives denoting *a successful person/thing* in two distantly related language systems, study the correlations between words and their meanings, describe their both quantitative and qualitative characteristics. The whole lexical stock in the languages under comparison has been divided into groups owing to the number of meanings the words possess – 3 in English and 2 in Ukrainian. The closest relationships have been observed in case of polysemantic and the words with middle degree of polysemy. Monosemantic words are characterized by their specific individual meanings. Comparative analysis of the adjectives under study in English and Ukrainian has revealed that national-specific features and differences in understanding of cultural, socio-economic, political, psycho-emotional factors influence greatly their semantics. Both the English and Ukrainians consider success as the possibility to do what they want, constantly developing themselves and realizing their potential as well as displaying commitment and determination.

The recognition and appreciation of certain personal qualities alongside with intellectual abilities in various spheres of human activities attribute to becoming *successful* in Ukrainian linguoculture. The English view a person from quite a different angle, judging him/her as a winner, a leading person, affluent and wealthy, who has gained respect as well as popularity, exercises power and a high social standing.

Semantically, English and Ukrainian lexis fragments are characterized by both common and distinctive features. A human being, his/her will, intentions, social status, well-being and personal qualities are defined as core elements in achieving success in both languages. However, in order to be *successful* in English society a person needs to own some property, flourish, be adventurous and up to the mark. The Ukrainians, in their turn, attach much importance to his/her intellectual abilities, readiness to produce results, certain accomplishments acknowledged by others, the demonstration of interpersonal soft skills, social integration and self-realization.

Furthermore, the adjectives denoting a successful person/thing in English and Ukrainian have both specific (conditioned by the national outlook) and universal (common to mankind) features, which contribute to the deeper insight into the languages' system and structural organizations as well as their bearers' inner cognitive and cultural characteristics.

Common features of English and Ukrainian polysemantic lexical units denote the indication of such states or conditions as being healthy or well *(good, healthy, удатний, квітучий)*, behaving correctly according to set rules and societal attitudes *(good, вдалий)*. The adjectives *big, successful, top, practical, щасливий, блискучий, блискучий, удатний, благополучний* express the quality of *being successful* explicitly.

Besides common characteristics, the words with the high degree of polysemy have certain subtle semantic differences in each of the languages: reference to the

signs of high quality and likelihood of successful ending *(good)*, achieving your aims or what was intended; having become popular and/or made a lot of money, achieving the results wanted or hoped for *(successful)*, relating to real situations and events rather than ideas, emotions *(practical)* and others in English and to the properties of being happy, satisfied and content *(щасливий)*, skillful *(удатний)*, intelligent and well-known *(блискучий)*, attractive *(вдалий),* favoured by good fortuneor followed by success *(успішний, благополучний, квітучий)* in Ukrainian.

The lexical units with the middle degree of polysemy in English define a successful person as achieving what he / she wanted *(successful)*, earning a lot money, rich, with a high social rank *(top, flourishing, glittering, high-flying)*, well-known, famous and respected *(distinguished)*, one who wins or makes you win *(dynamic, triumphant)*, best or most important *(leading)*, clever and skillful *(brilliant)*, full of energy and new ideas (dynamic). A successful thing is viewed by the English as likely to make something happen or succeed *(winning, favourable, auspicious)*. The Ukrainians consider a successful person to possess such abilities as: being full of energy, healthy, nice, with refined manners *(блискучий, квітучий)*, favourably influencing smb/smth, achieving success *(плодотворний)*. The latter may be enhanced by a thing that contributes to winning a victory *(виграшний)* and accomplished in a successful way *(удатний, успішний, небезуспішний)*.

The specificity of monosemantic adjectives in English lies in the wide usage of words characterizing someone extremely *successful* in their job or in school *(high-flying)*, showing signs of being successful or good in the future *(promising);* very happy or proud, especially because you have succeeded in doing something *(exultant);* very successful *(booming)*.

Comparative research of the adjectives denoting *a successful person/thing* in English and Ukrainian by means of formalized analysis of lexical semantics yields a new approach to both understanding and interpretationofthe obtained linguistic data from the following main angles: 1) their system and structural organization; 2) their both common and distinctive lexical semantic characteristics; 3) their representation, including roles, functions and interconnectionsin the languages' semantic space; 4) their perception as well as depiction in the speakers' consciousness.

The perspectives of further research lie in the complex study of the adjectives denoting the quality of *being successful* in other related and unrelated languages. Methodology used may be successfully applied to the study of any groups of lexis either in one separate language or several ones to treat their common and distinctive features as well as their typological analyses across languages and cultures.

REFERENCES

Approaches to Language, Culture, and Cognition: The Intersection of Cognitive Linguistics and Linguistic Anthropology / ed. by Yamaguchi, M., Tay, D., Blount, B. N.Y.: Palgrave Macmillan, 2014. 315 p.

Cruse D. A. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 310 p.

Fabian M. P. Verbalization of politeness in modern English. Development trends of the Modern Philology. Lviv-Torun: Liha-Press, 2019. P. 148-167.

Fabian M. Lexical semantics: new approach to its study. Journal of Interdisciplinary Philology. Žilina, 2013.Issue 1-2.P. 5-12.

Meaning and Lexicography / ed. by J. Tomaszczyk, B. Lewandowska-Tomaszczyk. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1990. 341 p.

Murphy M. L. Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy and Other Paradigms. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 292 p.

Saeed John I. Semantics. UK : Blackwell Publishing Ltd., 2003. 413 p.

Андриенко А. А. Концепт Успех в американской и русской лингвокультурах (на материале популярно-делового дискурса): автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук: спец. 10.02.19 "Теория языка". Белгород, 2010. 21 с.

Герцовська Н. О. Лексико-семантичне поле УСПІХУ як складова категоризації і концептуалізації дійсності (на матеріалі англійської та української мов) : автореферат дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство". Київ, 2011. 20 с.

Калініченко В. Зіставна характеристика інформаційного змісту концептів Успіх/ Success в українській та американській мовній свідомості за результатами психолінгвістичного експерименту. Науковий Вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. Луцьк, 2009. С. 182–187.

Карпова К. С. Лексичні особливості американської моделі успіху я ключового сегменту концепту американська мрія. Сучасні дослідження з іноземної філології. Ужгород, 2006. Вип.4. С. 392–399.

Кулик Н. І. Концепт ЩАСТЯ, РАДІСТЬ та УСПІХ в етноспецифічній картині світу українського народу (на матеріалі словників та даних психолінгвістичного асоціативного експерименту). Актуальні проблеми металінгвістики. Черкаси, 2005. С. 208–210.

Лебедев С. Катастрофа успеха. www.rusk. ru : сайт. URL: http://www.rusk. ru/ monitoring_smi /2008/ 02/29/katastrofa_uspeha (дата звернення: 12.10.2020).

Сніжко А. М. Семантична реконструкція фрейму УСПІХ в українській та американській мовних картинах світу. www. nbuv. gov.ua : сайт. URL: http:// www. nbuv. gov.ua/portal/Natural/nvvnu/filolog/2009_5/R4/Snizhko.pdf (дата звернення: 12.10.2020).

Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мові : Монографія. Ужгород : Інформаційно-видавниче агентство "ІВА", 1998. 255 с.

Словник української мови : у 11 т. / І. К. Білодід та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

The Oxford English Dictionary: in 12 volumes. L.: Oxford University Press, 1961.

СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКИ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ УСПІШНОЇ ЛЮДИНИ/РЕЧІ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Мирослава Фабіан

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології
Ужгородського національного університету,
Ужгород, Україна
e-mail: myroslava.fabian@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3351-1275

АНОТАЦІЯ

Зіставні дослідження привабляють учених різних галузей людської діяльності. В лінгвістиці лише зіставлення допомагає виділити як спільні, так і відмінні риси мов і простежити їхні взаємозв'язки та специфіку. Стаття присвячена порівняльно-зіставному дослідженню двох віддалено споріднених мов - англійської та української – на матеріалі прикметників, що позначають успішну людину/річ. Тема роботи є актуальною та сприяє подальшому розвитку проблематики лексичної та зіставної семантики, міжмовної та міжкультурної комунікації, лексикографії тощо. Прикметники на позначення успішної людини/речі займають чільне місце у вокабулярі досліджуваних мов. Концепт успіху відноситься до суспільної та культурної систем цінностей і виступає об'єктом вивчення у філософії, соціології, психології, лінгвістиці та інших дисциплінах. Запропонувавши методологію формалізованого аналізу лексичної семантики, однією з вимог якої є формальний критерій – приналежність лексичних одиниць до однієї частини мови – автором статті зібрано, проаналізовано й класифіковано отриманий з лексикографічних джерелмовний матеріал. За ступенем полісемії утворено три групи в англійській та дві в українській мовах. Кожній з них притаманні індивідуальні риси поряд з їхніми спільними характеристиками. У результаті проведеного зіставного дослідження визначеного фрагмента лексики, комплексно проаналізовано його системно-структурну організацію, семантичну специфіку, спільні та відмінні риси слів, що позначають успішну людину/річ, а також його відтворення у свідомості носіїв відповідних мов і культур.

Ключові слова: *зіставне дослідження, спільні й відмінні риси, віддалено споріднені мови, лексична семантика, формалізований аналіз, полісемія, лексика.*

СПЕЦИФИКА СЕМАНТИКИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ УСПЕШНОГО ЧЕЛОВЕКА / УСПЕШНУЮ ВЕЩЬ В АНГЛИЙСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Мирослава Фабиан

доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры английской филологии
Ужгородского национального университета,
Ужгород, Украина
e-mail: myroslava.fabian@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3351-1275

АННОТАЦИЯ

Сопоставительные исследования привлекают учёных различных сфер деятельности человека. В лингвистике лишь сопоставление помогает выделить как общие, так и отличительные черты языков и проследить их взаимосвязи и специфику. Статья посвящена сравнительно-сопоставительному исследованию двух отдалённо родственных языков - английского и украинского – на материале прилагательных, обозначающих успешного человека/вещь. Тема работы актуальная и способствует дальнейшему развитию проблематики лексической и сопоставительной семантики, межъязыковой и межкультурной коммуникации, лексикографии и т.п. Прилагательные, обозначающие успешного человека/успешную вещь, занимают почётное место в словаре исследуемых языков. Концепт успехаотносится к общественной и культурной системе ценностей, выступая объектом изучения в философии, социологии, психологии, лингвистике и других дисциплинах. Предложив методологию формализированного анализа лексической семантики, одной из требований которой является формальный критерий – принадлежность лексических единиц к однойчасти речи – автор статьи собрала, проанализировала и представила классификацию языкового материала, полученного с лексикографических источников. В зависимости от степени полисемии сформированы три группы в английском и две в украинскомя зыках. Каждой присущи индивидуальные черты наряду с их общими характеристиками. В результате проведения сопоставительного исследования определённого фрагмента лексики, комплексно проанализировано его системно-структурную организацию, специфику семантики, общие и отличительные чертыслов, обозначающих успешного человека/ успешную вещь, а также его отображение в сознании носителей соответствующих языков и культур.

Ключевые слова: *сопоставительное исследование, общие и отличительные черты, отдалённо родственные языки, лексическая семантика, формализированный анализ, полисемия, лексика.*

REFERENCES

Approaches to Language, Culture, and Cognition: The Intersection of Cognitive Linguistics and Linguistic Anthropology / ed. by Yamaguchi, M., Tay, D., Blount, B. (2014). NewYork: Palgrave Macmillan [in English]

Cruse, D. A. (1986). Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press [in English].

Fabian, M. P. (2019). Verbalization of politeness in modern English. Development trends of the Modern Philology. Lviv-Torun: Liha-Press [in English].

Fabian, M. (2013). Lexical semantics: new approach to its study. Journal of Interdisciplinary Philology. Žilina: Žilinskauniverzita [in English].

Meaning and Lexicography / ed. by Tomaszczyk, J., Lewandowska-Tomaszczyk, B.(1990). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company[in English].

Murphy, M. L. (2003). Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy and Other Paradigms. Cambridge: Cambridge University Press [in English].

Saeed, John I. (2003). Semantics. UK : Blackwell Publishing Ltd. [in English].

Andrienko, A. A. (2010). Koncept Uspekh v amerikanskoi I russkoi lingvokulturakh (na materiale populyarno-delovoho diskursa): avtoref. dis. [Concept of Success in American and Russian linguocultures]. Belgorod: Belgorod University [in Russian].

Hertsovska, N. O. (2011). Leksyko-semantychne pole Uspikhu yak skladova kategorizats I kontseptualizatsii diisnosti (na materiali anhliiskoi ta ukrainskoi mov): avtoref. dis. [Lexico-semantic field of Success as a constituent of reality's categorization and conceptualization]. Kyiv: KNPU. [in Ukrainian].

Kalinichenko, V. (2009). Zistavna kharakterystyka informatsiinoho zmistu kontseptiv Uspikh/ Success v ukrainskii ta amerykanskii movnii svidomosti za rezultatamy psykholingvistychnoho eksperymentu [Comparative characteristics of information content of concepts Uspikh/Success in Ukrainian and American consciousness owing to the results of psycholinguistic experiment]. Naukovii visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetuim. Lesyi Ukrainky– Scientific Bulletin of Volyn national university after Lesya Ukrainka, 182–187 [in Ukrainian].

Karpova, K. S. (2006). Leksychni osoblyvosti amerykanskoi modeli uspikhu yak kluchovoho sehmentu kontseptu amerykanska mriya [Lexical peculiarities of American success model as a key segment of American dream]. Suchasni doslidzhennya z inozemnoi fililigii – Contemporary studies in Foreign Philology, Issue 4, 392–399 [in Ukrainian].

Kulyk, N. I. (2005). Kontsept SHCHASTYA, RADIST' ta USPIKH v etnospetsyfichnii kartyni svitu ukrainskoho narodu (na materiali slovnykiv ta danykh psykholinhvistychnoho asotsiatyvnoho eksperymentu) [Concept SHCHASTYA, RADIST' and USPIKH in ethnospecific worldview of the Ukrainians]. Aktual'ni problem metalingvistyky – Relevant problems of metalinguistics, 208–210 [in Ukrainian].

Snizhko, A. M. (2009). Semantychna rekonstruktsia freimu Uspikh v ukrainskii ta amerykanskych movnych kartynach svitu [Semantic reconstruction of the frame Successin Ukrainian and American world pictures] www. nbuv. gov.ua:Retrieved from URL: http:// www. nbuv. gov.ua/portal/Natural/nvvnu/filolog/2009_5/R4/Snizhko.pdf

Fabian, M. P. (1998). Etyketna leksyka v ukrainskii, anhliiskii ta uhorskii movakh [Etiquettelexis in Ukrainian, English and Hungarian languages]. Uzhhorod: IVA [in Ukrainian].

Slovnyk Ukrainskoi movy v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes] (1970–1980). Київ: Науковадумка [in Ukrainian].

The Oxford English Dictionary in 12 volumes. (1961). London: Oxford University Press [in English].

Стаття надійшла до редакції 8.04.2021

УДК 378.14+372+378.4

https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-13

ПОРІВНЯННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ЗАСТОСУВАННЯ КОНТЕКСТУАЛЬНОГО МЕТОДУ ПРИ ВИВЧЕННІ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТУРЕЦЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Тетяна Яблонська

доктор педагогічних наук, професор кафедри західних і східних мов та методики їх навчання
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна
e-mail: applle9@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7724-9520

Дар'я Іорданова

здобувачка вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем зі спеціальності 014 Середня освіта (турецька мова) Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна
e-mail: daryaiordanova15@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7724-9520

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовано актуальність вивчення англійської мови з багатьох вагомих причин. По-перше, через її розповсюдженість в усьому світі. По-друге, завдяки великій кількості лексичних та стилістичних особливостей таких, як контекст, багатозначні слова, прямий порядок слів у реченні, варіативність (британська, американська, канадська, австралійська, новозеландська англійська мова). По-третє, завдяки її чіткості, лаконічності, емоційній забарвленості та індивідуальності.

У статті порівняно можливості застосування контекстуального методу при вивченні лексикології турецької та англійської мови. Для досягнення поставленої мети було використано такі методи навчання, як описовий — для загальної характеристики контексту; контекстуально-інтерпретаційний — для виявлення функційно-семантичного значення слова, а також метод створення проблемної ситуації за допомогою контекстного завдання. Визначено особливості англійської мови як мови міжнародного спілкування; розглянуто місце контексту в англійській мові та визначено роль контексту в англійській мові у порівнянні з турецькою.

Обумовлено труднощі перекладу слів з англійської мови та навпаки через їх багатозначність. Це особисто стосується синонімічних домінант, ідіом, стійких виразів та фразових дієслів. Доведено, що контекст надає змогу зрозуміти значення слова або фрази. В залежності від контексту і лексичного оточення більшість слів загальновживаної лексики можуть змінювати своє значення як в турецькій, так і в англійській мові.

Ключові слова: *контекст, контекстуальний метод, турецька мова, англійська мова, лексикологія, багатозначність, синонімія.*

Вступ. Як відомо, у світі існує величезна кількість мов. Кожна мова має певні особливості і, звичайно, є привабливою завдяки власній індивідуальності. І тут виникає питання. Як же населенню Землі зрозуміти один одного? А відповідь буде простою. Звичайно, завдяки міжнародним мовам, які і дозволяють всім нам спілкуватися один з одним, незалежно від національності та місця проживання. Однією з них і є англійська мова. Більш того, англійська мова

справедливо вважається мовою міжнаціонального спілкування для всього людства. Англійська мова є рідною для майже 1 мільярда людей. Безумовно, діапазон поширення англійської мови в сучасному світі настільки великий, що ця мова не може бути ідентичною у різних галузях. Незважаючи на її різноманітні варіанти і наявність специфічних особливостей для кожної національності, англійська мова залишається найпопулярнішою на всій земній кулі. Яку ж роль в нашому житті зараз грає англійська мова? Значення англійської мови в сучасному світі настільки велике, що її знання не є привілеєм і розкішшю. Колись і комп'ютери, так само як мобільні телефони, могли собі дозволити лише люди певного соціального шару. Зараз такі речі є предметами першої необхідності. Те ж саме можна з упевненістю сказати і про англійську мову. Її вчать скрізь: у школах, коледжах, університетах, на курсах. А в наше століття цифрових технологій будь-який бажаючий може вивчити англійську мову по скайпу, навіть не виходячи з дому. Це дуже зручно для ділових людей, які мають обмаль часу. Мається на увазі, що будь-яка освічена людина просто зобов'язана володіти англійською мовою, так як саме вона є ключем до подальшої самоосвіти та самовдосконалення. Тому зараз існує так багато організацій, що пропонують навчити вас англійській мові. Однак не варто думати, що зробити це так легко. Навчання будь-якій мові є довгим процесом, який вимагає певних витрат, як розумових, так і фінансових.

І все-таки англійську мову варто вчити. Хочете подорожувати і не відчувати себе білою вороною, а вільно спілкуватися з людьми різних національностей? Хочете стати студентом закордонного університету? Хочете престижну роботу з просуванням по кар'єрних сходах? А, може, ви бажаєте працювати за кордоном? Порада одна — вивчайте англійську мову. Адже з часом ви все одно зрозумієте, що 75% світового листування здійснюється англійською мовою, 80% інформації на комп'ютерах зберігається теж на цій мові, а більшість міжнародних документів, статей, літературних творів, інструкцій також написано саме англійською. І ми ще не враховували кіноіндустрію і музичний олімп. Фільми американського виробництва міцно увійшли в наше життя, а будь-який поп-виконавець вважає престижним заспівати не менше однієї пісні на англійській мові.

Знання англійської мови в сучасному світі є своєрідним вікном у світ. Володіючи цією мовою міжнародного спілкування, кожна людина буде в змозі досягти поставлених цілей за допомогою нових можливостей і обов'язково зрозуміє, що значення англійської мови не перебільшено, навіть, не дивлячись на той факт, що східні мови (особливо турецька) посідають почесне місце серед міжнародних мов. Якщо турецька мова приваблює своєю «екзотичністю» та «неординарністю», тісно пов'язаними з різноманітною лексикою, контекстом та повним виключенням граматичних правил, то англійська мова привертає увагу багатьох людей також завдяки багатозначності контексту, прямому порядку слів у реченні, варіативності (британська, американська, канадська, австралійська, новозеландська англійська мова). Саме через це ми її вважаємо доцільним приділити увагу питанню, тісно пов'язаному з порівнянням можливостей застосування контекстуального методу при вивченні лексикології турецької та англійської мови.

Англійська мова є однією з найбільш поширених мов світу. Це мова країн з досить високим рівнем культури, розвиненими наукою і технікою. Завдяки цьому

вона належить до однієї з міжнародних мов (Кристал, 2001). Зокрема, англійська мова широко застосовується в галузі науки. Завдяки вживання англійської мови при підготовці наукових робіт і наукових повідомлень результати досліджень можуть бути представлені великому колу вчених, а також людям, які цікавляться відповідними галузями досліджень і практики (Яхонтова, 2009).

Однією з особливостей англійської мови як мови міжнародного спілкування можна назвати наявність варіантів цієї мови, якими користуються науковці, для яких ця мова не є рідною. Також відомо, що може бути велика різниця між знанням тієї ж самої мови як рідної, так і нерідної. Професійним ученим і дослідникам, крім того, доводиться приділяти багато часу і уваги діяльності, пов'язаної з їх спеціальністю, через що вони не завжди можуть опанувати всі аспекти англійської мови. Проте, англійська мова досить часто необхідна дослідникам для представлення результатів своєї роботи вченим і практикам інших країн. Звичайно, є різносторонні та обдаровані вчені, що мали більше можливостей для вивчення англійської мови (наприклад, дитинстві, в навчальних закладах, в англомовному середовищі), а також є такі, хто за родом своєї діяльності мають більше можливостей приділяти увагу розвитку своїх знань мови і роботі з англійськими джерелами інформації, що значно збагачує їхні мовні знання. Однак діяльність вченого у багатьох випадках пов'язана з необхідністю глибокої зосередженості на дослідженнях за спеціальністю. Необхідність значної зосередженості і самовідданості в наукових дослідженнях часто не дозволяє вченому в широкому обсязі оволодіти англійською мовою. Тому у вченого, якому необхідно в таких умовах користуватися англійською мовою, і виробляється своєрідний варіант «спрощеної» англійської мови, особливо якщо мова необхідна йому для активного застосування (написання статей і доповідей англійською мовою, наукове та ділове листування, а також усне спілкування з колегами і усна презентація результатів досліджень — найчастіше у формі доповідей на міжнародних наукових конференціях).

Велике значення для таких вчених має вміння, володіючи обмеженою кількістю мовних засобів, передавати в достатній мірі зміст своїх повідомлень англійською мовою, навіть якщо вони володіють обмеженою кількістю мовних засобів. По-перше, для цього необхідно, як правило, оволодіти основною термінологією своєї спеціальності англійською мовою, а також найбільш поширеними однозначними і універсальними лексичними і синтаксичними засобами, що дозволяють передавати ідеї англійською мовою. По-друге, до активного оволодіння англійською мовою в таких випадках може належати і вміння знаходити найбільш доступні і нескладні засоби передачі англійською мовою ідей і висловлювань, створених на рідній мові вченого. Це можуть бути оптимальні прийоми перекладу або навіть деякі стійкі штампи (кліше), особливо для тих випадків, коли висловлювання рідною мовою вченого не може бути переведено дослівно і вимагає значних трансформацій.

Таким чином, у вчених різних країн для задоволення потреби в комунікації англійською мовою і при недостатніх умовах для її повного оволодіння формується своєрідний «спрощений» варіант (якщо його можна так назвати) англійської мови, для якого можуть бути характерні необхідна для відповідних галузей досліджень термінологія, найбільш універсальні лексичні і синтаксичні засоби, а також мовні форми, близькі за своєю будовою до структур рідної

мови, які можуть бути використані вченими у певному контексті (Кристал, 2001: 227-228).

Звичайно, не слід абсолютизувати такий «спрощений варіант» або «мінімум» англійської мови вчених різних країн, оскільки цей «мінімум», як правило, доповнюється тими аспектами мови, якими вчений опанував завдяки своїм індивідуальним здібностям и можливостям (Дискурс іноземної комунікації, 2002). Але все ж такий «спрощений» варіант при вмілому його застосуванні дозволяє вченим різних країн часто більшою мірою розуміти один одного, чим інколи висловлювання носіїв мови, що володіють більш широким запасом мовних засобів, але захоплюються складними формами та конструкціями і забувають, що перед ними іноземець.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є порівняння можливостей застосування контекстуального методу при вивченні лексикології турецької та англійської мови.

Відповідно до мети сформульовано такі завдання дослідження:

1) визначити особливості англійської мови;
2) розглянути місце контексту в англійській мові;
3) визначити роль контексту в англійській мові у порівнянні з турецькою.

Матеріали та методи дослідження. Для мети нами застосовувалися такі методи: описовий — для загальної характеристики контексту англійської мови; контекстуально-інтерпретаційний — для виявлення функційно-семантичного значення слова в англійській мові, а також метод створення проблемної ситуації за допомогою контекстного завдання у англійській та турецькій мовах.

Результати та дискусія. Англійська мова, як і інші мови (східні, германські та романські) рясніє багатозначними словами, фразеологізмами, ідіомами та фразовими дієсловами (Чаєнкова, 2019). В свою чергу це викликає певні труднощі під час роботи з текстами будь-якого стилю та жанру. Контекст надає змогу зрозуміти значення слова, яке ми потребуємо. Навіть фраза, вирвана з контексту у будь-якій мові, може втратити свій сенс та звучати зовсім по-іншому. Таким чином, беручи усе це до уваги, можна з упевненістю сказати, що постійне вивчення контексту сприяє запам'ятовуванню нової лексики завдяки асоціаціям, образам та ситуаціям. Слово в контексті стає більш примітним, зрозумілим та простим для запам'ятовування. Те ж саме стосується і граматики. Слова самі по собі позбавлені граматики, але варто зазначити, що в контексті вони набувають граматичного сенсу та виконують певні функції. Ось, наприклад, що означає дієслово «can»? Звичайно, без контексту важко зрозуміти, яке значення у словнику нам потрібно — «консервна банка» або «уміти». Але найпростіша граматика може підказати. У словосполученні a dirty can можна не знати значення прикметника dirty, але за будовою фрази можна визначити, що can — це іменник. У реченні I can wait слово can стоїть відразу після підмета — за правилами англійської мови це може бути тільки присудок. Постійне вивчення контексту сприяє покращенню рівня англійської граматики. Наприклад, що означає слово «tear»? У цьому випадку неможливо дати однозначну відповідь, тому що це може бути і «сльоза», і «рвати на шматки», і «стрімкий рух». У реченні «In her tear down the hall, she shed a tear because of a tear on her dress». Під час роботи з реченням можливо або розгубитись, або покластися на інтуїцію, або легко перекласти речення на рідну мову (останнє залежить від рівня

англійської мови). Розглянемо більш детально порядок розпізнавання потрібного нам слова на цьому прикладі. Існує чотири кроки для певного визначення значення слова у контексті.

Крок 1. Дивимось на слово та його оточення, шукаємо «сусідів» — ключові слова, що можуть прояснити значення слова.

Крок 2. Пригадуємо усі можливі значення потрібного нам слова, а саме де ми могли його зустріти або почути, які асоціації воно в нас викликає.

Крок 3. Доберіть до ключових слів усі можливі синоніми, намагайтеся замінити слово. Потім йде та ж сама історія і з антонімами. І обов'язково переконайтесь, чи має сенс така заміна або це буте якась маячня.

Крок 4. Використовуючи результати кроку 3, визначте, який з підібраних Вами синонімів найбільш достовірно допомагає розкрити сенс речення (з урахуванням контексту).

Тепер поступово розглянемо ці кроки на нашому прикладі.

Крок 1. Дивимось на оточення. Ліворуч «in her», праворуч «down the hall».

Крок 2. Чудово знаємо, що наше «tear» може позначати «run quickly», «cry» або «to rip».

Крок 3. Робимо заміну і дивимось, що в нам вийшло. «In her quick run down the hall» — так, добре. «In her cry down the hall» або «In her rip down the hall» — хмм, сумнівно.

Крок 4. У нашому випадку відповідь очевидна — «tear» = «quickly run».

Те ж саме стосується і фразових дієслів. Наприклад, «fall for» має декілька значень, а саме «закохатися в когось» або «пійматися (попасти) на гачок». Знову ж таки без контексту не можна зрозуміти, яке саме значення нам потрібно. Тому наведемо ще декілька прикладів. He was so attractive that I fell for him. Знову ж таки, по-перше, звертаємо увагу на так звані «слова-сусіди» у реченні, на наше ключове слово «fell for», яке може означати «to fall in love with smb», «to be in love with smb», «to give yourself to outwit», «to cheat smb». Знову ж таки робимо необхідну заміну і бачимо, що у нашому випадку «fall for» позначає «to fall in love with smb», «to be in love with smb».

Стосовно дієслова «to break», з одного боку воно перекладається з англійської мови як «ламати», «руйнувати». З іншого боку, частка «in» змінює значення слова на «увірватись». Somebody broke in last night and stole my jewelry. Знову ж таки друга частина речення «stole my jewelry» сприяє розумінню контексту.

Дієслово «to dawn», знову ж з одного боку воно перекладається з англійської мови як «світати». Стосовно частки «out», вона знову змінює значення слова на «приходити в голову». It dawned on me that all but one phrasal verbs in this letter have the same particle. В цьому випадку також як і в попередньому друга частина речення «all but one phrasal verbs in this letter have the same particle» сприяє розумінню контексту.

В турецькій мові також існує певна кількість багатозначних слів. Наприклад, дієслово «tutmak» має шість основних значень та перекладається у залежності від контексту на українську мову як «тримати», «підтримувати», «ловити рибу», «впіймати таксі/зняти будинок», «дотримуватись посту», «стримуватись».

1. tutmak — тримати

Kucağımda çocuğu tutuyorum. — Я тримаю на руках дитину (в обіймах).

Kitaplarэ tut! — Потримай книги.

2. tutmak — підтримувати команду

Hangi takim tutuyorsun? — Яку команду ти підтримуєш?

Bunu tutmuyorum. — Я це не підтримую.

Bu adayi tutuyorum. — Я підтримую цього кандидата.

3. balik tutmak — ловити рибу

Her yil babamla balik tutmaya gidiyoruz. — Кожен рік ми їздимо з татом ловити рибу.

Balik tutmayi bilmiyorum. — Я не вмію ловити рибу.

4. tutmak — знімати, впіймати

Yazlik tuttuk — Ми зняли літній будиночок

Taksi tutabilir misin? —Ти можеш упіймати такси?

5. oruç tutmak —дотримуватись посту

Bu yil oruç tutmuyorum. — Я не дотримуюсь посту в цьому році.

O hamile bu yüzden oruç tutmuyor. — Вона вагітна, через це не дотримується посту.

6. kendini tutmak — стримуватися

Kendimi o durumda zor tuttum. — Я ледве стримала себе у тій ситуації.

У більшості випадків у одного слова співіснують кілька стійких значень, що утворюють семантичні варіанти цього слова. Потенційно майже будь-яке слово здатне отримувати нові значення, коли у людей, що користуються мовою виникає потреба назвати з його допомогою нове для них явище, ще не має позначення в мові.

Пряме значення в турецькій мові називається «qercek anlam», переносне значення «mecazi anlam». Наприклад, mesaj - основне значення «послання», переносне — «запрошення, натяк»; bizim koylu — пряме значення «земляк», переносне — «схожий на нас», «подібна до нас пристрастями». Цей вислів іноді використовується в якості звернення; sicak — гарячий (sicak insan, karsilama); sert — жорсткий (sert adam); yumusak — м'який (yumusak adam); havali — повітряний (havali adam — зарозумілий), batmak — потонути, також в значенні: збанкрутувати (про фірму); bog'ulmak (захлинутися; загрузнути в справах, в проблемах).

Багатство турецької мови і ступінь його розвитку визначаються різноманітністю значень слів і розвитком синоніміки (Shafigullina, Shemshurenko, 2016). Деякі значення багатозначних слів можуть вступити в синонімічні відносини з іншими словами або їх окремими значеннями. Наприклад, основне значення слова «cikarmak» «виводити», «виймати», але вживання цього слова в словосполученнях з іншими словами утворює синонім до іншого слова або виразу. У таких словосполученнях, як basa cikarmak — завершити, закінчити справу, це ж саме значення можна передати за допомогою словосполучення sona erdirmek. Таким самим прикладом може служити словосполучення elden cikarmak — продавати, що інакше передається дієсловом — satmak.

Як бачимо, синоніми, називаючи одне і теж саме, завжди чимось різняться між собою. Однак, ці відмінності обов'язково передбачають їх номінативну спільність, що визначає основну властивість синонімів — можливість заміни в певних контекстах одного слова іншим. Наприклад, abide — «пам'ятник» (anit); acele — «швидко» (tez, cabuk, ivedi, hizli, hemen); aci — «сум, журба» (uzuntu, эstirap); acimaz — «безжальний, жорстокий» (zalim); afet — «лихо, біда»; (уэкэm,

bela, kirim); bagaj — «багаж» (yuk); bulmak «знаходити» (elde etmek, kesf etmek, icat etmek); cag' — «час» (vakit, yas, devir); care — «вихід, засіб»; (tadbir, onlem, ilac, derman); davet — «запрошення» (cag'ri); defa — «раз» (kere, tez, sefer,); ezinc — «страждання» (azap); mahluk — «потвора, чудовисько» (yaratэk); neseli — «щасливий» (mutlu); misal — «приклад» (ornek); mini — «маленький» (kucuk)

Те ж саме стосується і англійської мови, яка також скрізь рясніє багатозначними словами, синонімами та синонімічними домінантами (Арнольд, 2012).

В англійській мові «well» — це слово-паразит, аналог нашого «ну ...». Деякі розумники використовують його через кожне слово в своєму мовленні. А ще well може бути прислівником і позначати «добре» (I can swim well. — Я вмію плавати добре). І прикметником well виступає у значенні «здоровий, в доброму здоров'ї». Також існує іменник «well» — «добро, процвітання». Складається таке враження, що слово «well» завжди означає щось позитивне. Але є і несподіване значення цього слова — «колодязь». Так, так, саме колодязь або джерело.

Звертаючи увагу на слово «fast», можна з упевненістю стверджувати, що воно усім нам відоме як «швидкий» (fast car). Стосовно словосполучення «fast asleep», воно перекладається як «міцний сон» тому, що прикметник fast має значення «міцний, стійкий». Fast — це також прислівник з відповідними значеннями, такими як «швидко, міцно, надійно». Але як же можна бути без несподіванок? Fast — «пост»! Але не пост ДАІ, а релігійний пост, період утримання від їжі та інших радощів життя. To fast — «дотримуватись посту».

Слово bank, відоме нам як «банк», також може перекладатися як «берег річки», «вал», «насип». Нічого спільного з фінансами в цьому контексті воно не має. River bank будемо перекладати як «берег річки», а не «річковий банк».

Запам'ятати значення слова «crane» дуже просто, тому що воно схоже на слово в українській мові «кран» (не водопровідний, а підйомний). Але є також одне несподіване значення. Це журавель. Щоб запам'ятати, уявімо собі журавля. Схожий на підйомний кран, правда?

Дієслово «date» також має свої властивості. What date is it today? — питала вчителька в школі. З тих самих часів ми пам'ятаємо, що date — це дата. Але не тільки. Date — це також «побачення». Наприклад: first date — перше побачення, blind date — побачення наосліп. Date може позначати людини, з яким призначено побачення. Дієслово to date має значення «зустрічатися».

Англійська мова, безумовно, є дуже цікавою та багатогранною. Проте, вона рясніє величезною кількістю синонімів та синонімічних домінант, які часто збивають з пантелику людину, що вивчає англійську мову. Наприклад, англійське дієслово «start» та «begin» в переважній більшості випадків можна замінити один одним, а «pretty» та «handsome» не можна, тому що pretty — гарна, красива (для опису жіночої статі), а handsome — гарний, красивий (для опису чоловічої).

Наприклад, в синонімічному ланцюжку to look — to stare — to gaze — to glare — to glance синонімічною домінантою буде «to look», тому що його значення «дивитися» об'єднує за змістом інші слова, незважаючи на смислову специфіку кожного, а саме to stare — витріщатися; to gaze — дивитися з обожнюванням; to glare — дивитися з люттю або злістю (це дієслово несе в собі

яскраво виражений негативний відтінок); to glance — кинути швидкоплинний погляд, побіжно глянути. Те ж саме можна сказати і про синонімічну домінанту to flash — to glitter — to twinkle — to flicker. Основним словом буде виступати to flash — осяяти, спалахнути; to glitter — виблискувати, іскритися; to twinkle — мерехтіти; to flicker — блимати, тремтіти.

Таким чином, як ми вбачаємо, вибір значення залежить тільки від контексту. В залежності від контексту і лексичного оточення більшість слів загальновживаної лексики можуть змінювати своє значення.

Висновки. У результаті дослідження було визначено особливості англійської мови, розглянуто місце контексту в англійській мові та визначено роль контексту в англійській мові у порівнянні з турецькою. Завдяки цьому можна з упевненістю стверджувати, що контекст сприяє розумінню значення багатьох слів взагалі і, зокрема, в турецькій та англійській мовах. Як відомо, обидві мови займають почесне місце серед міжнародних мов світу завдяки власній індивідуальності та неординарності з точки зору лексики та граматики, а постійне вивчення контексту в свою чергу сприяє запам'ятовуванню нової лексики завдяки асоціаціям, образам та ситуаціям. Багатство турецької та англійської мови і ступінь його розвитку визначаються різноманітністю значень слів і розвитком синоніміки. Англійська мова, так само, як і турецька, безумовно, є дуже цікавою та багатогранною. Не дивлячись на те, що обидві мови рясніють величезною кількістю багатозначних слів, синонімів та синонімічних домінант, що у деяких випадках збивають людину з пантелику, їх емоційна забарвленість, багатозначність, індивідуальність, чіткість та лаконічність сприяють виникненню палкого інтересу до вивчення цих мов та зануренню у мовне середовище навіть незважаючи на лексичні та граматичні труднощі. А кількість людей, що прагнуть оволодіти цими двома мовами на сьогоднішній день безперервно зростає.

ЛІТЕРАТУРА

Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка: учеб. пособие. 2-е изд., перераб. М.: ФЛИНТА: Наука, 2012. 376 с.

Дискурс іноземної комунікації / за заг. наук ред. К. Кусько. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів: ЛНУ, 2002. 496 с.

Кристал Д. Английский язык как глобальный / Д. Кристал; Н. В. Кузнецова (пер. с англ.). М.: Весь мир, 2001. 240 с.

Маликова Т. А. Взаимодействие национально-региональных вариантов английского языка. К.: Знание, 1990. 16 с.

Чаєнкова О. К. Лінгвокультурна специфіка фразеологізмів у процесі перекладу (на матеріалі української, турецької та англійської мов). Мова. Науково-теоретичний часопис. № 31 (2019), Україна. Одеса. ISSN: 2307 — 4558eISSN: 2414 — 9489. С. 41 — 54.

Яхонтова Т.В. Лінгвістична генологія наукової комунікації: монографія / за ред. Т. В. Яхонтової. Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2009. 420 с.

Shafigullina, L. S., Shemshurenko, O. V. Lexical Features of the Modern Turkish Language: Instructional Techniques of Introducing Vocabulary at the Lessons of the Turkish language and Typical Mistakes in Students' Speech. Special Issue July 2016, Gafsa. Tunisia. International Journal of Humanities and Cultural Studies. ISSN 2356-5926., P. 629 — 636.

СРАВНЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОНТЕКСТУАЛЬНОГО МЕТОДА ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЛЕКСИКОЛОГИИ ТУРЕЦКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Татьяна Яблонская

доктор педагогических наук, профессор кафедры западных и восточных языков и методики их обучения Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, Украина

e-mail: applle9@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7724-9520

Дарья Иорданова

соискатель высшего образования первого (бакалаврского) уровня по специальности 014 Среднее образование (турецкий язык) Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, Украина

e-mail: daryaiordanova15@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7724-9520

АННОТАЦИЯ

В статье обоснована актуальность изучения английского языка по многим весомым причинам. Во-первых, из-за его распространённости во всём мире. Во-вторых, благодаря огромному количеству лексических и стилистических особенностей, таких, как контекст, многозначные слова, прямой порядок слов в предложении, вариативность (британский, американский, канадский, австралийский, новозеландский английский язык). В-третьих, благодаря его чёткости, лаконичности, эмоциональной окраске и индивидуальности.

В статье соотнесены возможности использования контекстуального метода при изучении лексикологии турецкого и английского языка. Для достижения поставленной цели были использованы такие методы обучения, как описательный — для общей характеристики контекста; контекстуально-интерпретационный — для выявления функционально-семантического значения слова, а также метод создания проблемной ситуации с помощью контекстного задания. Определены особенности английского языка как языка международного общения; рассмотрено место контекста в английском языке и определена роль контекста в английском языке в сравнении с турецким.

Обусловлены трудности перевода слов с английского языка и наоборот вследствие их многозначности. Особенно это касается синонимических доминант, идиом, устойчивых выражений и фразовых глаголов. Доказано, что контекст даёт возможность понять значение слова или выражения. В зависимости от контекста и лексического окружения большинство слов общеупотребительной лексики могут менять своё значение как в турецком, так и в английском языке.

Ключевые слова: *контекст, контекстуальный метод, лексикология, английский язык, турецкий язык, многозначность, синонимия.*

COMPARISON OF THE POSSIBILITIES OF THE CONTEXTUAL METHOD USING IN THE TURKISH AND ENGLISH LEXICOLOGY

Tetyana Yablonska

Doctor of pedagogical sciences, professor of the Department of West and Oriental Languages and Methods of Their Teaching,

State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, Ukraine

e-mail: applle9@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7724-9520

Darya Iordanova
Bachelor Student in Secondary Education (Turkish Language), State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, Ukraine
e-mail: daryaiordanova15@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7724-9520

SUMMARY

The relevance of the English Language learning is substantiated in the article for many reasons. First, because of its prevalence in the whole world. Secondly, due to the huge number of lexical and stylistic features, such as context, polysemantic words, direct word order in sentence, variability (British, American, Canadian, Australian, New Zealand English). Thirdly, owing to its clarity, conciseness, emotional colouring and individuality.

The article defines the possibilities of the contextual method using in the Turkish and English language Lexicology studying. Such teaching methods as descriptive (for a general description of the context); contextual-interpretive (to identify the functional and semantic meaning of a word), as well as a method of creating a problem situation using a contextual task were used for achieving the goal. The features of the English language as the language of international communication are determined; the place of the context in English is considered and the role of the English context in comparison with the Turkish one is defined.

The difficulties of translating words from English and vice versa due to their ambiguity are stipulated. Especially it concerns synonymic dominants, idioms, set phrases and phrasal verbs. Context has been shown to understand the meaning of a word or phrase. Depending upon the context and lexical surroundings, most words in common vocabulary can change their meaning in both Turkish and English.

Key words: *context, contextual method, Lexicology, Turkish Language, English Language, polysemy, synonymy.*

REFERENCES

Arnold, I. V. (2012) Leksikologiya sovremennogo angliyskogo yazyka: ucheb. posobiye. 2-izd. pererab. FLINTA: Nauka (Modern English Lexicology: Teaching Manual. 2nd Edition. Revised. FLINTA: Science) [in Russian].

Dyskurs inozemnoyi komunikatsii (2002) Za zag. nauk. red. K. Kus'ko Lvivsky Natsionalny Univesitet im. I. Franka. Lviv: LNU. (Discourse of Foreign Communication. The Main Editor K. Kusko. Lviv National University named after I. Franko) [in Ukrainian].

Kristal, D. (2001) Angliyskiy yazyk kak globalny. Perevod s angliyskogo N. V. Kuznetsova. Moscow: Ves' mir (English as a global language. Translation from English by Kuznetsova. Moscow: The Whole World) [in Russian].

Malikova, T. A. (1990) Vzaimodeystvie natsional'no-regional'nych variantov angliyskogo yazyka. Kiev: Znanie (The Interaction of National and Regional Variants of the English Language. Kiev: Knowledge) [in Russian].

Chaenkova, O. K. (2019) Lingvokulturna spetsyfika frazeologizmiv u protsesi perekladu (na materiali ukrainskoyi, turetskoyi ta angliyskoyi mov). Language. Scientific and Theoretical Journal. *№ 31., Ukraine. Odessa. 41—54. (Linguocultural Specificity of Phraseological Units in Translating Process (on the Material of Ukrainian, Turkish and English Languages) [in Ukrainian].*

Yakhontova, T. V. (2009) Lingvistychna genologiya naukovoyi komunikatsii: monographiya. Lviv: Vydavnychy Tsentr LNU. (Linguistic Genology of Scientific Communication. Monograph. Lviv: Publishing House LNU) [in Ukrainian].

Shafigullina, L. S., Shemshurenko, O. V. Lexical Features of the Modern Turkish Language: Instructional Techniques of Introducing Vocabulary at the Lessons of the Turkish language and Typical Mistakes in Students' Speech. Special Issue July 2016, Gafsa. Tunisia. INTERNATIONAL JOURNAL OF HUMANITIES AND CULTURAL STUDIES. ISSN 2356-5926., P. 629-636.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2021

РЕЦЕНЗІЇ

https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-14

Резензія на монографію Т. М. Корольової, Т. В. Стоянової «Переклад юридичних документв ЮНЕСКО із захисту прав на освіту», Одеса, 2021

Іван Бондаренко
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри мов і літератур
Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Київ, Україна

Міжнародне співробітництво набирає дедалі важливішого значення й однією з основних сфер міжнародного суспільства є освіта. Дослідження потребують особливості відтворення юридичних документів з урахуванням особливостей юридичної системи та лінгвокультури кожної країни, що робить дослідження надзвичайно актуальним та теоретично значущим.

Характерною ознакою сучасного етапу розвитку світової культури є широка глобалізація, інтернаціоналізація і всеосяжність електронних засобів зв'язку у межах чого особливого значення набуває процес міжнаціональної комунікації. Значне місце в цьому процесі займає офіційна комунікація між країнами, яка відрізняється від інших видів комунікації цілою низкою специфічних рис на всіх рівнях її реалізації, що має бути об'єктом компетенції професійних фахівців із перекладу і постійно знаходитися в центрі їхньої уваги. Особливо актуальним стає дослідження означеного питання по відношенню до мов Сходу через їхні суттєві лінгвокультурні відмінності. Виокремленню і комплексному дослідженню таких особливостей англомовних документів при їх перекладі китайською мовою і присвячено рецензовану монографію

Рецензована монографія має не тільки вагому практичну цінність, але й теоретичне значення, оскільки робить суттєвий внесок у розвиток вітчизняного і навіть міжнародного перекладознавства завдяки комплексній систематизації й узагальненню вдало виконаних наукових розвідок з перекладу відповідних термінів у сфері освіти, а також виявленню і докладному опису лексичних та граматичних особливостей перекладу англомовних документів ЮНЕСКО з захисту прав на освіту китайською мовою.

У монографії запропоновано узагальнену класифікацію перекладацьких операцій, які слід застосовувати при перекладі офіційних документів саме китайською мовою, що теж, безумовно, має важливе як теоретичне, так і практичне значення.

Актуальність роботи не викликає жодних сумнівів, що пов'язано зі зростаючим і всебічним впливом сучасного Китаю на світову політику, економіку та культуру. Особливо з огляду на те, що на сьогодні ми маємо у своєму розпорядженні дуже малу кількість ґрунтовних наукових праць,

безпосередньо присвячених проблемам перекладу текстів офіційного характеру китайською мовою. І це в ситуації, коли існує надзвичайно гострий попит на фахівців у галузі саме китайськомовного перекладу, що у свою чергу зумовлює надзвичайно важливу практичну цінність рецензованої монографії, оскільки його здобутки не лише можна, а й слід обов'язково використовувати у процесі підготовки студентів-сходознавців. Зокрема, матеріал монографії можна широко залучати під час читання відповідних спецкурсів з усного перекладу офіційних заходів, а також на заняттях з практики писемного перекладу документів для майбутніх синологів – студентів, які навчаються за фахом «китайська мова та література».

Дослідження має чітку і ґрунтовну методологічну основу, що робить безсумнівними неупередженість, об'єктивність і достовірність досягнутих нею наукових здобутків, які повністю відповідають критеріям науковості знання.

Робота має достатній обсяг для досягнення поставленої мети та розв'язання заявлених наукових завдань (184 с.). Також слід відзначити доволі значний обсяг опрацьованої літератури (203 позиції), що включає наукові праці як вітчизняних, так і закордонних авторів.

Рецензована монографія має характер оригінальної і завершеної науково-дослідницької роботи на важливу для сучасного перекладознавства тему. Отримані наукові результати, мають суттєве значення як для теоретичної науки, так і перекладацької практики.

Таким чином, на підставі ознайомлення з текстом дослідження, ми вважаємо, що монографія *«Переклад юридичних документів ЮНЕСКО із захисту прав на освіту»* має вагоме теоретичне та практичне значення та може бути застосовано як в подальших наукових розвідках так й у навчальному процесі.

https://doi.org/10.24195/2616-5317-2021-32-15

ГОВІРКА В ОБ'ЄКТИВІ ЛІНГВІСТИКИ
рецензія на монографію Т. В. Громко «Методологія та досвід дескрипції говірки», Кропивницький, 2021

Олександр Білих
доктор філологічних наук, доцент, декан факультету філології та журналістики
ЦДПУ імені Володимира Винниченка
Кропивницький, Україна

Наукова інтерпретація говірки в наш час потребує розгляду її не лише як одиниці діалектології, а ще як окремої мовної системи в об'єктиві лінгвістики. Саме таку серйозну концепцію в рамках монографічного дослідження розробила й запропонувала увазі наукової спільноти славістів Тетяна Василівна Громко, чиї ґрунтовні праці з української діалектології добре відомі фахівцям.

Рецензована монографія «Методологія та досвід дескрипції говірки» присвячена науковому висвітленню кількох важливих проблем: теоретичному осмисленню говірки з урахуванням досвіду попередників-лінгвістів, уведенню в науково-методологічний лінгвістичний обіг нового способу її опису – дескрипції повного складу мовних об'єктів, а також досвіду проведеного автором дескрибування говірки.

Автор визначає аксіологічну основу розуміння феномена говірки як складної сутності, в якій поєднано різні характерологічні складники. Так, у Розділі 1 «Говірка в сучасній лінгвістичній парадигмі» Т. В. Громко розглядає онтологічний статус говірки й ідіом як мовну систему у відповідній теоретичній обробці своєї позиції. Здійснивши спеціальний аналітичний огляд історико-мовного студіювання говірок в Україні, вона не лише визначила чинні в українській діалектології підходи до їх опису, а й методологічно підкреслила важливість повноти як противагу диференційності в описі говірки. Дескрипція говірки дослідницею бачиться як спосіб її експлікації, а підрозділ монографії «Дослідницький апарат та сучасні методи дескрипції говірки» спеціально присвячений висвітленню специфічних для опису говірки методів і методичних прийомів як збирання, так і аналізу говіркового матеріалу, а також термінологічному апарату ідіомології як виведеного автором учення про говірку.

Догма наукової дескрипції: представлення повноти емпіричного матеріалу в поєднанні із систематизацією та всебічністю опису – основа методології, запропонованої Т. В. Громко. Такий підхід уже заслуговує на увагу, адже не є типологічним за діалектологічним описом, а пропонує нове бачення говірки, до того ж, дослідниця подає теорію та набір дослідницьких процедур систематизування матеріалу (у форматі корпусу текстів, тезауруса говірки, ряду системних описів говіркових даних в аспектних словниках тощо), а особливо привідкриває так рідко висвітлювану науковцями т. зв. «завісу збирання мовних даних». Визначаючи в Розділі 3. «Методологія збирання матеріалу для дескрипції говірки», що «Методологія опису говірки як мовної системи, як і методологія опису мови, – прерогатива лінгвістичної теорії в сучасній системі опису метамов», Т. В. Громко практично пропонує комплекс методів збирання діалектного матеріалу (спостереження, пряме опитування, самоспостереження тощо), виділяючи при

цьому спонтанне мовлення як новий об'єкт мовних даних, або, що звертає увагу, експериментальні методи їх фіксації. Збір говіркових даних, як подає дослідниця, проводиться за програмою, яка при проведенні процесу збирання (ще на етапі укладання усного корпусу) може змінюватися, наприклад, еліцитуватися, і це надзвичайно важливо для подальшого лексикографування говіркового матеріалу.

Діалектологи мають поціновувати такі методологічні підходи, адже вже давно застарілі мовні дані за питальниками, обмежена кількість або й вузька тематика діалектних текстів, недостатність діалектологічного корпусу, що включав би діалектні мовні дані, та ряд інших проблем не дають, наприклад, українській діалектології удокладнювати збір матеріалу в межах однієї говірки. Адже для вивчення мовної системи, як і для будь-якої іншої, неприпустимим є відбір матеріалу вже на етапі його збирання, відмежування в аналізі інших стратів (літературного стандарту, діалекту, поточного розмовного мовлення).

Реагуючи на такі проблеми, лінгвістка виводить засади дескрипції говірки в бік повноти її вокабулярія, чим вирішує проблему такого опису на користь ексцерпції з текстів говіркового мовлення та демонструє не лише трудомісткість своєї праці, а й підвищену лінгвістичну значимість говіркових даних.

У монографії визначено технології дескриптивного опису говіркових мовних даних – текстографічний і лексикографічний. Текстографія є одним із найбільш сучасних способів екстраполяції говіркового матеріалу, а введений автором монографії особливий словник (тезаурус говірки) ми відзначили би як революційне явище для опису мовної системи. Звертають на себе увагу визначені Т. В. Громко одиниці, що входять до нього: загальномовні одиниці (слова) та граматичні конструкції (колокації, хезитації та ін.) на основі аналізу граматики говіркових текстів. Така навіть не повнота, а вичерпність репрезентації в тезаурусі говірки мовних одиниць не може на привернути увагу вчених, які провадять подібні дослідження корпусним методом. Дослідниця ж, як ми зрозуміли, проводить колосальну роботу практично вручну, що може слугувати закидом тим лінгвістам, які навіть не приступають до укладання повних словників, зважаючи на відсутність електронного корпусу. В Україні лише поодинокі вчені укладають діалектологічні словники зі свідомою претензією на повноту (першим спадає на думку класичний досвід знаного діалектолога І. В. Сабадоша).

Важливим для лексикографічної обробки як фрагменту дескрипції говірки є укладання аспектних словників (на основі тезаурусу), про які йдеться в монографії. У відповідному розділі дослідниця обґрунтовує їх доцільність як окремих сегментів дескрипції говірки, а також визначає специфіку їх у лінгвістичному описі.

Досвідом дескрипції є опис говірки села Піщаний Брід Центральної України, що подається в монографії. Такий підхід чітко структурований, фонетично, лексично і граматично орієнтований, а відтак і верифікує запропоновану модель дескрипції говірки. Важливо, що автор монографії підтримав традицію відповідального ставлення науковців до опису рідної говірки. У такому разі добре знаний матеріал «освітлюється» досвідом і мовним чуттям лінгвіста, тому йому можна довіряти. На масштабність дослідження вказує до того ж і те, що воно є результатом і своєрідним підсумком майже 30-річної роботи автора.

Наукове значення монографії полягає в цілісності, комплексності виконаного дослідження, що претендує на високу оцінку не лише фактологічно, а й концептуально.

Вимоги до оформлення наукових праць,
що друкуються в «Науковому віснику Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки»

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ:

Обсяг **основного тексту** статті ***(без анотацій та літератури)*** має становити **не менше 0,5 др. арк. (12 с.) 21600–22000 знаків з пробілами. Загальний обсяг статті не повинен перевищувати 25 сторінок**.

Шрифт тексту — Times New Roman, розмір 14, через інтервал 1,5; поля з усіх сторін — 20 мм.

Якщо стаття містить таблиці і (або) рисунки, то вони повинні бути компактними, мати назву, шрифт тексту — Times New Roman, розмір 14.

Математичні формули мають бути ретельно перевірені та чітко надруковані. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною.

СТРУКТУРА СТАТТІ:

1. Шифр УДК, без абзацного відступу, у верхньому лівому куті першої сторінки.

2. Наступний рядок — назва статті великими літерами напівжирним шрифтом, без абзацного відступу, вирівняно по центру. Назва має бути короткою (не більше 12 слів) і відображати зміст статті.

3. Наступний рядок — вирівняно по центру, без абзацного відступу інформація мовою, якою написана стаття (українська, російська, англійська) — ім'я та прізвище автора (авторів), інформація про автора (авторів) (науковий ступінь, учене звання, посада, назва організації, в якій працює автор, країна, e-mail, ORCID ID, Researcher ID або Scopus ID — якщо автор має).

4. Наступний рядок — анотація мовою статті (слово «***АНОТАЦІЯ***» з абзацним відступом, вирівняно по ширині тексту, великими літерами, напівжирним шрифтом). Обсяг **1500–1800 знаків без пробілів з ключовими словами**. Анотація має бути написана зв'язним текстом і містити таку інформацію: актуальність дослідження, мету статті, зміст дослідження та його результати. Слід уникати в тексті анотації повного повторення назви статті. Текст анотації оформляється курсивом, інтервал між рядками одинарний, шрифт тексту — Times New Roman, розмір 12.

5. Наступний рядок — ключові слова (словосполучення «***Ключові слова***» напівжирним шрифтом, абзацний відступ, вирівняно по ширині тексту, інтервал між рядками одинарний, курсив). Ключові слова оформляються курсивом, шрифт тексту — Times New Roman, розмір 12.

6. Через рядок — основний текст статті.

Стаття **обов'язково** повинна містити такі елементи із **зазначенням у тексті окремими реченнями**: **Вступ** (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями, аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми); **Мета та завдання дослідження**; **Матеріали та методи дослідження**; **Результати та дискусія** (висвітлення процедури теоретико-методологічного та/або експериментального дослідження; виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням

отриманих наукових результатів); **Висновки** (і перспективи подальших наукових розвідок); ***ЛІТЕРАТУРА***.

7. Цитування та внутрішньотекстове посилання у тексті подавати **за стилем APA**, наприклад, (Петров, 2018); якщо зазначається сторінка джерела, то вона подається через двокрапку, наприклад, (Петров, 2018: 120).

8. Таблиці, схеми, рисунки, діаграми повинні бути авторськими, а не скопійованими з інших видань. Розміщуються без абзацу в центрі сторінки безпосередньо після посилення на них у тексті статті. Слово «Таблиця» та її номер пишуться курсивом зверху вирівняно справа, а рядком нижче вирівняно по центру — назва таблиці. Інші ілюстрації, теж нумеровані, підписуються знизу вирівняно по центру.

9. Формули подаються в окремому рядку без абзацного відступу вирівняно по центру, нумеруються арабськими цифрами в круглих дужках з правого боку сторінки.

10. Після основного тексту статті подається список *Літератури*. У ньому мають бути лише ті джерела, на які зроблено посилання у тексті. Слово «***ЛІТЕРАТУРА***» пишеться великими літерами курсивом напівжирним шрифтом вирівняно по центру без абзацного відступу. Нижче подаються за алфавітом використані літературні джерела БЕЗ НУМЕРАЦІЇ. Література оформляється відповідно до вимог «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Правила за посиланням https://drive.google.com/file/d/1kzdm06bLZpdEozS3taZWvq-jtBENGSaZ/view.

11. ***REFERENCES*** оформляється згідно зі стандартом APA. Правила за посиланням

https://drive.google.com/file/d/1QifHOmhkTgUOsKampMLcnoqUTLjFfg8F/view.

REFERENCES — це список літератури, перекладений англійською мовою та транслітерований і оформлений відповідно до міжнародного стилю оформлення наукових публікацій ***APA* (*American Psychological Association*) *style***.

12. У тексті статті необхідно розрізняти тире, яке з двох сторін відділяється пробілом (—), від дефісу (-), який ставлять без пробілів. Також, будь-ласка, користуйтеся функцією **нерозривного тире і нерозривного пробілу** для того, щоб уникнути переносу тире і, наприклад, ініціалів людей на наступний рядок.

У тексті статті вживаються такі знаки: лапки — («») для української, російської мов, лапки – (“”) для англійської, німецької, французької мов тощо, апостроф — (’). Двокрапка (:) ставиться без пробілу.

13. Після викладу матеріалу статті подається інформація **російською** (якщо стаття українською мовою) та **англійською** мовами **про авторів** (*ім’я та прізвище автора (авторів), науковий ступінь, учене звання, посада, назва організації, в якій працює автор, країна, e-mail, ORCID ID, Researcher ID або Scopus ID — якщо автор має)*, назва статті, **авторське резюме (*АННОТАЦИЯ*, *SUMMARY*) обсягом 1500–1800 знаків без пробілів**, включаючи ключові слова.

14. У кінці сторінки вказується дата її надсилання до редакції журналу.

ЗМІСТ

Від редакційної колегії.....5

Микола Зимомря
Тетяна Корольова як особистість: риси творчого портрета.....6
Микола Зимомря, Тетяна Корольова
Гармонія творчих устремлінь. Слово про педагога: професор Ян Ґжесяк 13
Юлія Куковинець, Владислава Аккурт, Олена Величенко
Відтворення комічного ефекту під час перекладу англомовного художнього твору українською 22
Віктор Бріцин
Модальний аспект інтерпретації поетичного тексту.....35
Володимир Глущенко
Павло Житецький і типологія слов’янских мов.....45
Ilona Derik, Yevheniia Savchenko
The peculiarities of rendering phonetic and graphical stylistic devices in children's literature translation.....53
Александр Илиади
Заметка о славянском словообразовании.....63
Tetiana Korolova, Natalya Zhmayeva
Prosody of negative modality in translation.....74
Олександра Попова
Специфіка перекладу новітніх китайськомовних науково-технічних термінів (на матеріалі китайської, англійської, німецької, української та російської мов).....84
Наталя Романова
Коронавірус і німецька мова.....94
Олена Стеріополо
Фонетичний аналіз підготовленого і спонтанного мовлення.....106
Інна Ступак
Семантико- синтаксичні компоненти ситуації повідомлення.....118
Олег Тищенко
Прагмеми, етносимволи та лінгвокультуреми у художньому перекладі.....130
Myroslava Fabian
Semantic specificity of adjectives denoting a successful person/thing in English and Ukrainian.....149
Тетяна Яблонська, Дар’я Іорданова
Порівняння можливостей застосування контекстуального методу при вивченні лексикології турецької та англійскої мови.....163

РЕЦЕНЗІЇ......173
Іван Бондаренко
Резензія на монографію Т. М. Корольової, Т. В. Стоянової «Переклад юридичних документв ЮНЕСКО із захисту прав на освіту», Одеса, 2021.....173

Олександр Білих
Говірка в об'єктиві лінгвістики. Рецензія на монографію Т. В. Громко «Методологія та досвід дескрипції говірки», Кропивницький, 2021.....175

Вимоги до оформлення наукових праць, що друкуються в «Науковому віснику Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки».....177

CONTENTS

On Behalf of the Editorial Board.....5

Mykola Zymomrya
Tetiana Korolova as a personlity: features of the creative portrait.....6
Mykola Zymomrya, Tetiana Korolova
The harmony of creative aspiration. Professor Jan Grzesiak as a teacher.....13

Yuliia Kukovynets, Vladyslava Akkurt, Olena Velychenko
Rendering of the comic effect when translating English ficnion into Ukrainian.....22
Victor Britsyn
Modal aspects of interpretation of poetic text.....35
Volodymyr Glushchenko
Pavlo Zhytetskyi and the typology of the Slavonic languages.....45
Ilona Derik , Yevheniia Savchenko
The peculiarities of rendering phonetic and grafical stylistic devices in children's literature translation.....53
Alexander Iliadi
A note on Slavic word-formation.....63
Tetiana Korolova, Natalya Zhmayeva
Prosody of negative modality in translation.....74
Oleksandra Popova
Translation specificities of the innovative Chinese scientific and technical terms (on the material of Chinese, English, German, Ukrainian and Russian).....84
Natalia Romanova
Coronavirus and the German language.....94
Olena Steriopolo
A phonetic analysis of prepared and spontaneous speech.....116
Inna Stupak
Semantic-sintactic components of the situation for conveying information.....118
Oleh Tyshchenko
Pragmatic, lingual cultural senses and ethnig symbols in artistic translation.....130
Myroslava Fabian
Semantic specificity of adjectives denoting a successful person/thing in English and Ukrainian.....149
Tetyana Yablonska
Comparison of possibilities of the contextual method using in the Turkish and English lexicology.....163

REVIEWS.....173
Ivan Bondarenko
Review of the monograph by T. M. Korolova, T. V. Stoianova «Translation of UNESCO legal documents protecting the right to education», Odesa, 2021.....173

Oleksandr Bilykh
A saying in the linguistics lens. Review of the monograph by T. V. Gromko "Methodology and description experience of a saying", Kropyvnytsky, 2021.....175

Requirements to the content and structure of the articles published in Scientific Research Issues of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky.....177

Українською, російською, англійською та німецькою мовами

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 11 від 29.04.2021 р.

Затверджено як фахове видання (збірник наукових праць)
ВАК України 21.09.2020 р. за № 1188

Збірник зареєстровано у Міністерстві юстиції України як друкований засіб
масової інформації -
Свідоцтво серія КВ № 24048–13908 ПР від 31.07.2019 р.

Усі матеріали збірника представлені на сайті:
https://www.lingstud.od.ua

Відповідальний за випуск Наталя Жмаєва
тел.: 0674895108
e-mail: zhmaeva@gmail.com
Тираж 45 прим. Зам. № 752(98).
Адреса редакції:
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 34, каб. 35
тел.: 0674895108
e-mail: zhmaeva@gmail.com